

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER'İN (ö. 1084/1673)
“MUKADDİME MÜŞTEMİLE ALÂ MESÂİLİ FÎ'L-FIKHÎ
VE'L-AKÂİDİ ALÂ MEZHEBİ İMÂM'İL-ÂZAM EBÎ
HANÎFE” ADLI ESERİNİN TAHKİKİ VE FIKHÎ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tegina KAMALOVA

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ANKARA, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER'İN (ö. 1084/1673)
“MUKADDİME MÜŞTEMİLE ALÂ MESÂİLİ FÎ'L-FIKHÎ
VE'L-AKÂİDİ ALÂ MEZHEBİ İMÂM'İL-ÂZAM EBÎ
HANÎFE” ADLI ESERİNİN TAHKİKİ VE FIKHÎ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tegina KAMALOVA

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Aytaç AYDIN

ANKARA, 2021

ONAY SAYFASI

Tegina KAMALOVA tarafından hazırlanan “MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER'İN (ö. 1084/1673) “MUKADDİME MÜŞTEMİLE ALÂ MESÂİLİ FÎ'L-FIKHÎ VE'L-AKÂİDİ ALÂ MEZHEBİ İMÂM'İL-ÂZAM EBÎ HANÎFE” ADLI ESERİNİN TAHKİKİ VE FIKHÎ DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Aytaç AYDIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri	
Kabul ☒ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel SALMAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Ercan ESER	Çankırı Karatekin Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 16.08.2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

ÖNSÖZ

Fıkıh ilminin tedvininin başlamasından günümüze kadar gerek fûruu gerek usul ile ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır. Bugün Türkiye ve yurtdışında kütüphanelerde fikhın hemen her alanıyla ilgili çok önemli eserler mevcut olup bunların büyük bir kısmı hala el yazma halindedir. Bu kıymetli eserlerin kritik edisyonu yapıp ilim dünyasına sunulması son derece önemlidir.

Çok yönlü bir âlim olan Molla Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) Hanefî fikhına dair "Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhi ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâm'il-Âzam Ebî Hanîfe" adlı eseri el yazma olup Türkiye kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Araştırmacıların kolay istifade edebilmesi için ve eserin ilim dünyasına kazandırılması için bu eserin tahkîkinin ve tahlîlinin yapılmasını uygun gördük.

Tez çalışmam esnasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Aytaç AYDIN hocama teşekkür ederim.

Tegina KAMALOVA
ANKARA-2021

ÖZET

Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) "Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâm'il-Âzam Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Tahkîki ve Fıkhî Değerlendirilmesi

Osmanlı döneminin meşhur âlimlerinden sayılan Mollâ Hüseyin b. İskender (ö. 1084/1673) fıkıh, akîde ve tecvîd ilimlerinde eserler kaleme almıştır. "Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâm'il-Âzam Ebî Hanîfe" adlı eseri fıkhî giriş mukaddime mahiyetinde olup, temizlik bölümüne ait meseleleri, namaz bölümüne ait konuları, bazı i'tikâdî meseleleri vd. içerir. Sözkonusu eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan on nüshasını inceleyerek karşılaştırdıktan sonra tercih kriterlerine göre dört nüshayı esas aldık. Edisyon kritiğini yapacağımız bu eserin ilim dünyasının istifadesine sunulması faydalı olur düşüncesiyle tahkîk edilmesini istedik.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı ve yararı, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Mollâ Hüseyin b. İskender'in hayatı, eğitimi, hocaları, talebeleri, eserleri, ilmî kişiliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde eserin konusu, içeriği, nüshaları, bulunduğu kütüphaneler, eserde kullanılan metod ve kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir, ayrıca eserin tercümesi ve fıkhî değerlendirilmesi yapılmıştır.

Eserin tahkîki yapılacak üçüncü bölümde ise, mevcut nüshalar karşılaştırılarak eserin asıl şeklinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamız sonuç ve kaynakça ile sona ermiştir.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, İ'tikâd, Molla Hüseyin, Tahkîk, Mukaddime.

ABSTRACT

The Critical Edition Of Molla Huseyn Bin Iskender's (1084/1673) Work

Considered one of the famous scholars of the Ottoman period, Molla Hüseyin b. Iskender (d. 1084/1673) wrote works in the sciences of fiqh, creed and tajwid. His work titled "Mukaddime mushtemile ala mesaili fi'l-Fikhi ve'l-Akaidi ala madhabi Imam'il-Azam Abi Hanifa" is one kind of an introduction to fiqh and includes the issues of the cleaning section, the subjects of the prayer section, some faith issues etc.. After the searching and comparing ten copies of this work available in libraries in Turkey, we have based on four copies according to the preference criteria. We wanted this work, which we will analyze, to be criticised, thinking that it would be beneficial to present it to the benefit of the world of science.

The study consists of introduction, three parts and conclusion. In the introduction part, the subject, purpose and benefit of the research, method and sources is included.

In the first chapter, Mollâ Hüseyin b. Iskender's life, education, teachers, students, works and scientific personality was discussed.

In the second part, information about the subject, content, copies, libraries, methods and sources used in the work was given, and the translation and legal evaluation of the work have been made.

In the section where the work was criticised, it was tried to reveal the original form of the work by comparing the existing copies.

Our study ended with results and references.

Keywords: Fiqh, Faith, Molla Hüseyin, Tahkîk, Mukaddime.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
C. Araştırmanın Metodu	1
D. Araştırmanın Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) Hayatı ve Eserleri	3
1. Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) Hayatı	3
1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi.....	3
1.2. Doğum Tarihi ve Yeri	3
1.3. Eğitimi ve Hocaları	3
1.4. Talebeleri.....	4
1.5. Vefatı.....	4
2. Molla Hüseyin b. İskender Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat	5
3. Molla Hüseyin'in Eserleri	5
3.1. Fıkha Dair Yazdığı Eserler.....	6
3.2. Akâid İlmine Dair Yazdığı Eserler.....	7
3.3. Tecvîd İlmine Dair Yazdığı Eserler	7
İKİNCİ BÖLÜM.....	8
Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) "Mukaddime müştemile alâ mesâilî fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebî İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe" Adlı Eseri ve Fıkhî Değerlendirilmesi.....	8
1. Eserin Adı ve Müellife Aidiyeti	8
2. Eserin Tertibi ve İçeriği.....	8
3. Eserin Yazma Nüshaları ve Bulunduğu Yerler	10
3.1. Çalışmaya esas alınan nüshalar ve tercih nedenleri	10
3.2. Diğer Nüshalar	11
4. Eserde Başvurulan Kaynaklar	12
5. Eserde Kullanılan Metod.....	14
6. MOLLÂ HÜSEYİN B. İSKENDER'İN (Ö. 1084/1673) "MUKADDİME MÜŞTEMİLE ALÂ MESÂİLİ FÎ'L-FIKHÎ VE'L-AKÂİDİ ALÂ MEZHEBÎ İMÂMÎ'L-ÂZAM EBÎ HANÎFE" ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ	15
A. NAMAZ	15

1. Namazın Şartları.....	15
2. Namazın Rükûnleri	18
3. Namazın Vacipleri.....	20
4. Namazın Sünnetleri	21
5. Namazın Müstehapları	23
6. Namazı Bozan Fiiller	24
7. Namazda Mekruh Olan Fiiller.....	26
8. Namazda Mübah Olan Fiiller.....	28
9. Vitir ve Nafile Namazlar	28
10. Hasta Namazı	30
11. Yolcu Namazı.....	32
B. ABDEST.....	33
1. Abdestin Farzları	33
2. Abdestin Sünnetleri	34
3. Abdestin Müstehapları	35
4. Abdestin Adabı.....	37
5. Abdestin Mekruhları	37
6. Abdesti Bozan Şeyler.....	37
C. GUSÛL.....	39
1. Guslün Farzları.....	39
2. Guslün Sünnetleri	39
D. SULAR.....	41
E. MESTLER ÜZERİNE MESH	42
İMAM AZAM EBU HANİFE VE ASHABININ (Radıyallahu Anhum) MEZHEBİNE GÖRE İTİKAD BEYANI BÖLÜMÜ.....	45
7. Eserin Fıkhî Değerlendirilmesi	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) "Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l- Akâidi alâ mezhebi İmâm'il-Âzam Ebî Hanîfe" Adlı Eserinin Tahkîki	68
1. Tahkîkli Metinde Kullanılan Kısaltmalar.....	68
2. Tahkîkli metin	68
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	117

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
by.	: Baskı Yeri Yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
hızr.	: Hazırlayanlar
Kol.	: Koleksiyon
Ktp.	: Kütüphane
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu, “Mollâ Hüseyin b. İskender’in (ö. 1084/1673) “Mukaddime müştemile alâ mesâili fi’l-Fıkhî ve’l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi’l-Âzam Ebî Hanîfe” Adlı Eserinin Tahkîki ve Fıkhî Değerlendirilmesi” şeklindedir. Edisyon kritiği yapılan bu el yazması metin hala basılmamış olup Türkiye’de ve yurtdışında değişik kütüphanelerde farklı nüshaları bulunmaktadır.

Söz konusu eser Hanefî fihhına dair mukaddime mahiyetinde bir fıkıh kitabıdır. Türkiye kütüphanelerinde mevcut 10 nüshaya ulaştık. Bu on nüsha farklı müstensihler tarafından yazılmıştır. Bu nüshalardan tahkik kriterlerine göre dört esas nüsha tespit edildi ve bunlardan bir temel nüsha seçilerek diğer nüshalarla karşılaştırıldı tahkiki yapılmıştır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hanefî fihhına dair el yazmaların sayısı oldukça çok olmasına rağmen incelediğimiz esere dair bir tahkik çalışmasına rastlamadık. Bu sebepten dolayı böyle bir eserin ilim dünyasına kazandırılmasının İslam hukukuna ve özelde Hanefî fihhına katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmanın öncelikli amacı, İslam hukuku-İbâdât ve Akâid konulu hala basılmayan Mollâ Hüseyin b. İskender’in (ö. 1084/1673) “Mukaddime müştemile alâ mesâili fi’l-Fıkhî ve’l-Akâidi alâ mezhebi İmâm’il-Âzam Ebî Hanîfe” adlı fıkıh kitabını günümüz ilim adamlarının istifadesine sunmaktır. Eser fıkıh ilmine giriş niteliğinde bazı fıkhî ve i’tikâdî meseleleri içerir.

Çalışmamızda bununla beraber, Molla Hüseyin’in hayatı, ilmi kişiliği, yaşadığı dönemdeki ilmî hayat ve eserleri ile ilgili da bilgi verilmiştir. Müellif Hüseyin b. İskender ile ilgili araştırdığımız kadarıyla yüksek lisans ve doktora düzeyinde bir araştırma yapılmamış olması hasebiyle bu eserin tahkikinin yapılması hem müellifi hem eserini tanıma açısından önemlidir.

C. Araştırmanın Metodu

Mevcut olan nüshalar arasında karşılaştırma yapılarak, tercih kriterlerine göre müellifin kendi nüshasına en benzer olarak gördüğümüz Ankara-Samsun İl Halk Kütüphanesi nüshası temel alınmıştır. Bu nüshanın diğerleriyle karşılaştırılarak fazla veya eksik yönleri düzeltilmiştir.

Müellifin metin inşasında başvurduğu kaynaklar tespit edilmiş olup atıf yapılan diğer mezheplerin görüşlerine dipnotta yer verilmiştir.

Birinci bölümde Molla Hüseyin'in hayatını ve eserlerini tanıtmak için kaynak taraması yapıldı. Bu alanda yazılan tabakat, tarih kitaplarından istifade edildi. Ayrıca yazma eser katalogları tarandı. Aynı şekilde müellifin eserlerinin herhangi birinin neşredilip edilmediği, tahkik edilip edilmediği araştırıldı.

İkinci bölümde eserde kullanılan metod belirlenmeye çalışıldı. Bunun için eser ile ilgili kaynaklarda mevcut bilgiler bir araya getirildi ve bu bilgiler analiz yöntemiyle değerlendirildi. Aynı şekilde araştırmamızın konusu olan eserin nüshalarını tespit ederken Türkiye'de çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma eser katalogları tarandı. Bununla beraber eserde başvuru kaynaklar araştırıldı. Ayrıca eser Türkçeye tercüme edilip fikhî görüşlerin analizi yapılmıştır.

Eserde kullanılan kaynaklar bazen sadece müellifinin ismiyle, bazen tek eserin adı ile zikredilmiştir. Biz dipnotta kaynaklarla ilgili detaylı bilgi vermeye çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise eserin tahkiki yapıldı.

D. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda öncelikle tez konumuz olan eserin farklı nüshalarından faydalandık. Ayrıca tahkik çalışmamız esnasında tabakat ve teracim eserlerinden, Hayrüddin ez-Zirikli'nin *Kitâbu'l-A'lâm*'ı, Bağdadî'nin *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musennifin*'i, Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-mü'ellifin*'i, Ebü'l-Fazl'ın *Silkü'd-dürer*'i, Mehmet Tâhir Efendi'nin *Osmanlı müellifleri*'si, Bağdadî'nin *Îzâhu'l-meknûn*'u, Bağdadî'nin *Îzâhu'l-meknûn*'u vb. eserlerden istifade ettik.

Bununla beraber tabakat ve tarih kitapları, ansiklopedi maddeleri ile Hanefî fikhî ve Akâid kitaplarından yararlandık.

Aynı şekilde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Târîhü'd-devleti'l-aliyyeti'l-umânîyye* gibi Arapça tarih kitaplarına başvuruldu.

Ayrıca âlimlerin hayatıyla ilgili Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki (DİA) ansiklopedi maddelerden yararlandık.

Tahkik bölümünde ise Hanefî fikhî kitaplarından *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Multeka'l-Ebhur, Tühfetü'l-mülûk, Tenvîru'l-epsâr ve câmiu'l-bihâr, Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî* vb. eserlere, *Fikhü'l-Ekber, Bahrü'l-Kelâm, el-Emâlî* gibi akâid kitaplarına ve hadislerle ilgili Kutubi sitedeki eserlere müracaat edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) Hayatı ve Eserleri

1. Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) Hayatı

Araştırma konumuz olan “Mukaddime müştemile alâ mesâil’i fi’l-Fıkh’i ve’l-Akâid’i alâ mezheb’i İmâm-ı Âzam Ebî Hanîfe” eserinin müellifi fakih, mütekellim, bir kaç ilimde uzman Molla Hüseyin b. İskender 17.yüzyılda yaşamış Hanefî mezhebine mensub bir âlimdir

1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi

Müellif Osmanlı âlimlerinden biri olan Hüseyin b. İskender er-Rûmî el-Hanefî’dir. Mollâ Hüseyin olarak da bilinir. Bütün kaynakların ittifakıyla doğduğu yere nisbetle er-Rûmî, Hanefî mezhebine mensûb olduğundan dolayı el-Hanefî olarak bilinmektedir.¹

Fıkıh, kelam, kırâat ve tecvîd ilimlerinde birçok eseri bulunmasına rağmen müellifin hayatıyla ilgili detaylı bilgiye ulaşamadık.

1.2. Doğum Tarihi ve Yeri

Kaynaklarda Molla Hüseyin’in doğum tarihiyle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Ancak müellifin ölüm tarihi hicrî 1084 (1673) olduğuna göre 17.asrın başlarında doğduğu tahmin edilebilir.

Molla Hüseyin’in hayatıyla ilgili kaynaklarda geniş bir bilgi bulunmamakla beraber, müellifin en meşhur öğrencilerinden Abdülganî en-Nablusî’nin hayatının anlatıldığı kaynaklarda onun hayatının son kısmında Dımaşk’a geldiğini görüyoruz. Söz konusu öğrencilerin Emeviyye Camii’nin kuzey tarafındaki Kellâse (كَلَّاسَة) medresesinde Molla Hüseyin’den tecvîd ve fıkıh dersleri aldıklarına göre, onun Dımaşk’ta ders vermek ve eser telif etmekle meşgul olduğu sonucunu çıkarabiliriz.²

1.3. Eğitimi ve Hocaları

Her ne kadar kaynakları araştırsak da Molla Hüseyin’in eğitimi ve hocaları hakkında geniş bir bilgiye rastlamadık.

¹ Hayruddin ez-Zirikli, *Kitâbu’l-A’lâm* (Beirut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 2002), 2/233; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü’l-ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsâru’l-musennifîn* (Beirut: Dâru-İhyâ’i Turâsî’l-Arabî, t.y.), 1/323; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn* (Beirut: Dâru-İhyâ’i Turâsî’l-Arabî, t.y.), 3/314; Velid bin Ahmed el-Hüseyin ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsuatü’l-muyessera fi terâcimi eimmeti’t-tefsiri ve’l-ikrâ ve’n-nahvi ve’l-lügati* (Manchester: Mecelletü’l-Hikmatî, 2003), 1/759.

² Ebü’l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed el-Murâdî el-Hüseyinî el-Buhârî, *Silkü’d-dürer fi a’yâni’l-karni’s-sânî ‘aşer* (Beirut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1988), 3/31.

1.4. Talebeleri

Molla Hüseyin'in kendisiyle irtibatlı hayat tercemesi bulunan iki meşhur öğrencisi: Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî ve Muhammed bin Ömer bin Abdülkâdir el-Küfeyrî el-Hanefî ed-Dımaşkî'dir.

1. Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî (ö. 1143/1731) şer'î ilimlerde âlim, edip, şair, birçok eser sahibi olup Nablusî 1641'de Dımaşk'ta doğmuştur. Yirmi yaşında Şam'da Emeviyye câmii'nde ve medreselerde eğitimle meşgul olmuştur. 1676'da Nakşibendi tarikatına intisap etti, 1680'de evinde halvete çekildi. Bu sürede Kur'an, tasavvuf, hüsn-i hatla ilgilendi, ders verdi ve eserler telif etti. Nablusî 1688-89 Lübnan'a, ertesi yıl Kudüs ve Halîlürrahman'a, 1693'te Filistin, Mısır ve Hicaz'a, 1700'de Trablus'a seyahat etti. 1703'te Dımaşk'taki Selimiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Burada eserler telif etti ve talebe yetiştirdi. 4 Mart 1731'de Dımaşk'ta vefat etti.

Nablusî küçük risaleler de dâhil 300 civarında eser kaleme almıştır. Onlardan bazıları şunlardır: el-Hakika ve'l-mecâz fi'r-rihle ilâ bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz; el-Hadretü'l-ünsiyye fi'r-rihleti'l-Kudsiyye; el-Vücûdü'l-hak ve'l-Hitâbü's-sıdk; İzâhu'l-maksûd min ma'nâ vahdeti'l-vücûd; Miftâhu'l-ma'iyye fi tarîhi'n-Nakşibendiyye.³

2. Muhammed bin Ömer bin Abdülkâdir el-Küfeyrî el-Hanefî ed-Dımaşkî (ö. 1130/1717). Fakih, edîb, kelam, hadis ve furuum ilminde uzman, 1631'de Dımaşk'ta doğdu. Sekiz yaşındayken Kur'ân'ı ezberledi. Sonra Dımaşk'a gelen Hüseyin bin İskender'den tecvîd ilmini öğrendi ve başka birçok hocadan dersler aldı. 1717 yılında Dımaşk'ta vefat etti.

Küfeyrî, ed-Durratü'l-behiyye alâ mukaddimeti'l-Ecrûmiyye, Bugyetü'l-müstefid fi ahkâmi't-tecvîd, el-Urfü'n-Nedâ adlı eserleri te'lif etmiştir⁴.

1.5. Vefatı

Müellif Hüseyin b. İskender 1673 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Vefat tarihi ve yeri konusunda bütün kaynaklar müttefiktir.⁵

1.6. Molla Hüseyin b. İskender'in İlmî Kişiliği

Molla Hüseyin olarak tanınan Hüseyin b. İskender fıkıh, akâid, tecvîd, kıraat alanlarında eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bunların bir kısmı basılmış olup, büyük bir kısmı el yazmadır. Molla Hüseyin'in fıkıh, akâid ve kıraat gibi birkaç ilimde telif edilmiş eserleri onun çok yönlü bir âlim olduğuna işaret eder.

³ Ahmet Özel, "Nablusî, Abdülganî b. İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/268-270; el-Buhârî, *Silkü'd-dürrer*, 3/31.

⁴ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/41-42; Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/314; Bağdadî, *İzâhu'l-meknûn*, 4/99.

⁵ Ali Rıza Kara Bulut - Ahmet Turan Kara Bulut, *Mücemü't-târih "Türâsü'l-islâmî fi mektebâti'l-âlem"* (Kayseri: Dâru'l-Ukbâ, 2001), 2/917; Ziriklî, *Kitâbu'l-A'lâm*, 2/233.

2. Molla Hüseyin b. İskender Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat

İnsan içinde yaşadığı zaman ve mekânın siyasî, ekonomik, kültürel ve ilmî durumundan ister istemez etkilenir. Bu nedenle araştırmamıza konu olan Molla Hüseyin b. İskender ve eserini daha sağlıklı değerlendirebilmek için yaşadığı dönemdeki ilmi hayatın genel çerçevesini ortaya koymakta fayda görüyoruz. Müellif, 17.yüzyılda yaşamıştır ve bu dönemin özelliklerini özetle aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz.

Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüyle başlayıp, Karlofça Antlaşması'na kadar olan dönem, (1606-1699) “Duraklama dönemi” olarak adlandırılır. Bu şekilde isimlendirilmesinde o dönemdeki siyasî, sosyal, ilmî ve ekonomik durum, devlet otoritesinin sarsılmaya başlaması, askerlik ve eğitim kurumlarında gözle görülür bir çöküşün farkedilmesi etkili olmuştur. Bu dönemdeki ilmî faaliyetler konusuna gelince burada bütün ilimlerde bir durgunluk, hareketsizlik görülür. Bu devirde daha çok muhtasar eserler, şerhler ve ta’likler öne çıkmıştır. Hatta şerh üzerine şerhler yazılmıştır. İctihad ve tahrîc oldukça azalmış; donukluk ve taklîd sadece fıkıh ilminde değil, tefsir, hadis gibi diğer ilimlere de yansımıştır. Bazı müelliflerin farklı ilimlerde te’lif etmiş olduğu az sayıdaki eserler haricinde te’lif faaliyetleri rastlanmamaktadır⁶. Bu dönemin bazı meşhur âlimleri şunlardır: Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679)⁷; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677)⁸; Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (ö. 1078/1667)⁹; Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631)¹⁰; Hacı Halife, Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657).¹¹

3. Molla Hüseyin'in Eserleri

Kaynaklara baktığımızda Molla Hüseyin'in çok zengin bir eser listesi olduğunu görüyoruz. Ancak müellifin eserlerinin büyük bir kısmı henüz basılmamış olup hala el yazması halinde Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde araştırmacıların onları aydınlığa çıkarmalarını beklemektedir.

Kaynaklarda geçtiği üzere âlimin eserlerini genel olarak fıkıh, akâid ve tecvîd ilimlerine dair yazdığı eserler olarak üç kısma ayırabiliriz

⁶ Muhammed Ferîd bek, *Târihü'd-devleti'l-aliyyeti'l-umânîyye* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2006), 112.

⁷ Cengiz Tomar, “İbnü'l-İmâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/95-96.

⁸ Ahmet Özel, “Haskefî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/387-388.

⁹ Tahsin Özcan, “Şeyhîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/86.

¹⁰ Halûk İpekten, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/348-349;

¹¹ Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/36-40.

3.1. Fıkha Dair Yazdığı Eserler

1. *El-Cevherü'l-munîr fî şerhi tenvîri'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*: Telif tarihi 1073 yılıdır. Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşi el-Gazzî'nin (ö. 1006/1598) müftü ve kadılar için yazdığı fıkıh el kitabı olan *Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr* adlı eserinin şerhidir. Eser matbu olup tahkîkli neşri yapılmıştır: Ömer Mustafa İbrâhîm (Kâhire: Dâru's-Sâlih, 2020).¹²

2. *Miftâhü'l-ibâde ve vesîletü's-saâde*: Çalışmamızın konusu olan Mukaddime fi'l-fikhi ve'l-akâid adlı eserin şerhi olup hala basılmamıştır. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde Râşid Efendi koleksiyonunda 21511/1 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.¹³

3. *Mecmau'l-mühimmâti'd-dîniyye alâ mezhebi's-Sâdeti'l-Hanîfe*: Hüseyin b. İskender'in fıkha dair eseri olup Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 7171/1, 45 Hk 7171 demirbaş numaralarıyla kayıtlı iki nüshası mevcuttur. Eser ilk defa 2017 yılında Mısır'da Matba'atü's-Safâ ve'l-Merve yayınevinde basılmıştır. 2021 yılında ikinci defa neşredilmiştir: Abdülmünim es-Sumaydaî (Lübnan: Dâr'ü İbn Hazm, Mektebet'ü Emîr, 2020).¹⁴

4. *El-Fevâidü'l-fâhira fî umûri'l-âhira*: Eser el yazma olup Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde 454 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.¹⁵

5. *Risâle fî tahrîmi'd-duhhân*: Hüseyin b. İskenderin el-Fevâidü'l-fâhira fî umûri'l-âhira adlı eserinin muhtasarıdır. 2018 yılında Mısırda Mahmud Abdussamed el-Ciyâr tarafından tahkîk edilmiştir.¹⁶

6. *Miftâhü'l-felâhi ve kîmyâi's-saâdeti ve's-salâhi*: El yazmadır.¹⁷

7. *Cevâhiru'l-mesâil fî mâ yehtâcü ileyhi küllü âkilin ve câhilin*: El yazmadır.¹⁸

8. *Tühfetü nucebâi'l-asr*: Tecvîd ve kıraât ilimlerine dair bir eserdir.¹⁹

¹² Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/323; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 3/314.

¹³ Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 404; Ziriklî, *Kitâbu'l-A'lâm*, 2/233; Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/323; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 3/314.

¹⁴ Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı müellifleri*, 404; Ziriklî, *Kitâbu'l-A'lâm*, 2/233; Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/323; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 3/314.

¹⁵ Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/323, Bağdadî, *Îzâhu'l-meknûn*, 2/208.

¹⁶ Hüseyin b. İskender, *Risâle fî tahrîmi'd-duhhân*. Multeka-ehli't-Tefsîr, "tefsir.net" (Erişim 17 Ocak 2021).

¹⁷ Bağdadî, *Îzâhu'l-meknûn*, 2/527; Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/323; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-arabî*, 9/344.

¹⁸ Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-arabî*, 9/344.

¹⁹ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-arabî* (Beirut: Dâru'l-Meârif, 1977), 9/344; Ziriklî, *Kitâbu'l-A'lâm*, 3/46; Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Bağdadî, *Îzâhu'l-meknûn*, 3/261.

3.2. Akâid İlmine Dair Yazdığı Eserler

1. *El-Cevheretü'l-munîfe fî şerhi vessiyeti Ebî Hanîfe*: Hicrî 1184 yılında telif edilmiş olup el yazmadır.²⁰
2. *İmâdü'd-dîn fi'l-akâid*: El yazmadır.²¹
3. *Kenzü's-saâdeti fî beyâni kelimesi's-şehâde*: El yazmadır.²²
4. *Hâşiyetü'n alâ şerhi ed-Devânî alâ Akâid'il-Adudiyye*: El yazmadır.²³
5. *Hâşiyetü'n alâ şerhi's-Senûsiyye fî'l-akâid*: El yazmadır.²⁴

3.3. Tecvîd İlmine Dair Yazdığı Eserler

1. *Lübâbü't-tecvîd lî'l-Kur'âni'l-mecîd*: Muhtasar'üt-tecvîd adlı eserin şerhidir. Eser matbu olup iki defa tahkikli neşri yapılmıştır: Cemâl es-Seyyid Rifâî (Tantâ: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 2007); Fergalî Seyyid Arbâvî (Mısır: Matâbiü'l-Mansûra, 2003).²⁵
2. *Muhtasar'üt-tecvîd*: Lübâbü't-tecvîd lî'l-Kur'âni'l-mecîd adlı eserin muhtasarıdır.
3. *Beyânü'l-müşkilâti fî'l-Kur'âni'l-mubîn*: Tecvîd ilmine dair eserdir.²⁶

²⁰ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru-İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, t.y.), 3/314; İsmail Paşa el-Bağdadî, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn* (Beyrut: Dâru-İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, t.y.), 1/386; Zirikli, *Kitâbu'l-A'lâm*, 2/233; Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/323.

²¹ Bağdadî, *İzâhu'l-meknûn*, 2/119; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 2/314.

²² Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/323; <https://www.arrabita.ma/blog/%D9%83%D9%86%D8%B2->.

²³ *Hizânetü't-türâs-Fihrisu Mahtûtât* (Riyâd: Merkezü'l-Meliki Feysal, t.y.), 121/540.

²⁴ *Hizânetü't-türâs-Fihrisu Mahtûtât*, 44/750.

²⁵ Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı müellifleri*, 404; Bağdadî, *İzâhu'l-meknûn*, 2/399; Zirikli, *Kitâbu'l-A'lâm*, 2/233; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 3/314; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-arabî*, 9/344.

²⁶ Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-arabî*, 9/344.

İKİNCİ BÖLÜM

Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) “Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe”

Adlı Eseri ve Fıkhî Değerlendirilmesi

Bu bölümde tahkîkini ve tahlîlini yaptığımız eserin muhtevası, adı, müellife nisbet edilmesi ve el yazma eserinin nüshaları ile bulunduğu yerler ele alınacaktır. Ayrıca, bu eserde takip edilen metod, kullanılan kaynaklar incelenecek ve eserin fıkhî değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Eserin Adı ve Müellife Aidiyeti

Tahkîk ve tahlîlini yaptığımız eserin adı incelediğimiz bütün nüshaların ittifakıyla “Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezheb'i İmâm-ı Âzam Ebî Hanîfe” (مقدمة مشتملة على مسائل في الفقه والعقائد على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة) olup eserin müellife ait olmasıyla ilgili herhangi bir ihtilafa rastlanmamıştır.²⁷

2. Eserin Tertibi ve İçeriği

Müellifin fıkhî ilmine giriş mahiyetinde yazılmış olan bu eseri, fıkhî ve akâid kısımları olmak üzere iki bölümden meydana gelmekte olup temizlik, namaz, bazı itikad ve usûl konuları, ilim talep etme ve her Müslümanın ihtiyaç duyabileceği bazı meseleleri içermektedir.

²⁷ Molla Hüseyin b. İskender, *Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 40/8), 1a; (Ankara: Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 707/14), 1a; (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 744/1), 5a; (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 1318/8), 1a; (Ankara: Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 539), 3a; (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 512/4), 2a; (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 1261/3), 2a; (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 2226/3), 2a; (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 2392/1), 2a; (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 118/2), 1b.

Eserin içeriği asıl nüsha olan Samsun nüshası esas alınarak aşağıdaki şekildedir:

Bitiş Varağı	Başlangıç Varağı	Bölüm Adı
94a	92a	باب شروط الصلاة
95a	94a	باب أركان الصلاة
95b	95a	باب واجبات الصلاة
96b	95b	باب سنن الصلاة
97a	96b	باب مستحبات الصلاة
98a	97a	باب ما يفسد الصلاة
99a	98a	باب ما يكره في الصلاة
99a	99a	باب المباحات
100a	99a	باب الوتر والنوافل
101a	100a	باب صلاة المريض
101b	101a	باب صلاة المسافر
102a	101b	باب فرائض الوضوء
102b	102a	باب سنن الوضوء
103b	102b	باب مستحبات الوضوء
104a	103b	باب نواقض الوضوء
104b	104a	باب الغسل
105a	104b	باب سنن الغسل
106a	105a	باب المياه
107a	106a	باب المسح على الخفين
107a	107a	باب في بيان الاعتقاد
107a	107a	فصل ما يجب على المكلف
107a	107a	فصل حقيقة الإيمان
107b	107b	فصل في الاستثناء في الإيمان
107b	107b	فصل الزيادة والنقصان في الإيمان
108a	107b	فصل الإيمان غير العمل
108a	108a	فصل في الفسق
108a	108a	فصل في أفعال العبد
108b	108a	فصل في الاستواء
108a	108a	فصل في الخير والشر
109a	108a	فصل في القرآن كلام الله غير مخلوق
109a	109a	فصل في رؤية الله
109a	109a	فصل في تقدير الله
109a	109a	فصل الحياة بعد الموت
109b	109a	فصل عذاب القبر
109b	109b	فصل في يوم القيامة
110a	109b	فصل في الميزان
110a	110a	فصل في قراءة الصحف يوم القيامة
110a	110a	فصل في الصراط
110b	110a	فصل في عدم فناء سبعة
111a	111a	فصل النبي خاتم الأنبياء
111a	111a	فصل الشفاعة
111a	111a	فصل في أفضل الصحابة
111b	111a	فصل في زوجات النبي
111b	111b	فصل في أمة النبي
111b	111b	فصل عجم جواز وصف الله بالمجيء والذهاب
112a	111b	فصل في الحفظة
112b	112a	فصل لو خطرت بباله كلمة الكفر
112a	112a	فصل اجراء كلمة الكفر على اللسان
113a	112a	فصل إذا أشكل على الإنسان دقائق التوحيد
115b	113a	مسائل شتى
115b	115b	فصل في أنواع الفرض
116a	115b	فصل في فضل طلب العلم
116b	116a	فصل في تشهد ابن مسعود
116b	116b	فصل في القنوت
117a	116b	فصل في صلاة الجنائز

3. Eserin Yazma Nüshaları ve Bulunduğu Yerler

Eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan 10 nüshasının hepsine ulaşabildik. Bu nüshaların arasından İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) tahkik kriterlerine göre dört nüshayı çalışmamız için seçtik. Nüshalarla ilgili bilgileri çalışmada esas alınan nüshalar ve diğer nüshalar olmak üzere iki başlık altında değerlendirdik. Nüshaların hemen hemen hepsi farklı müstensihler tarafından istinsah edilmiştir. Eserin müellif hattı mevcut değildir.

3.1. Çalışmaya esas alınan nüshalar ve tercih nedenleri

Çalışmamıza İSAM el yazma nüsha tercih kriterlerine göre Samsun nüshasını, Konya 1 nüshasını, Adana 1 nüshasını, Adana 2 nüshasını esas aldık. Bunların arasından Samsun nüshasını temel nüsha olarak tercih ettik. Aşağıda bunların bilgileri verilmiştir:

Samsun nüshası: Ankara Milli Kütüphane Samsun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 55 Hk 707/14 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Müstensihi Mustafa b. Abdî olup, nüsha 1084 (1673) yılında istinsah edilmiştir. Yazı türü nesih olup, 20 varaktan ibarettir.

Samsun nüshasını sâd (ص) harfiyle rumuzlandırdık.

Konya 1 nüshası: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 2392/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Müstensihi Hüseyin b. Mustafa olup, nüsha 1089 istinsah edilmiştir. Yazı türü talik olup, 17 varaktan ibarettir.

Konya 1 nüshasını kâf (ق) harfiyle rumuzlandırdık.

Adana 1 nüshası: Ankara Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 01 Hk 744/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Müstensihi Ahmed. B. Ubeyd olup, nüsha 1083 (1671) yılında istinsah edilmiştir. Yazı türü nesih olup, 24 varaktan ibarettir. Her yaprakta iki sayfa vardır, her sayfada satır yer almaktadır.

Adana 1 nüshasını elif (إ) harfiyle rumuzlandırdık.

Adana 2 nüshası: Ankara Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 01 Hk 40/8 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Müstensihi Mehmed b. Yusuf olup, nüsha 1112 (1699) yılında istinsah edilmiştir. Yazı türü nesih kırmacı olup, 31 varaktan ibarettir.

Adana 2 nüshasını dâd (ض) harfiyle rumuzlandırdık.

Nüshalar üzerinde inceleme yaptıktan sonra sonra İSAM tahkik nüsha tercih kriterlerine göre dört nüshayı seçtik.

Çalışmamızın sonucunda müellif nüshasına veya müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshaya ulaşılamamıştır. Bu durumda: Müellif nüshasından istinsah edilmiş olması; müellifin tanınmış öğrencilerinden birisi tarafından istinsah edilmiş olması; eski tarihli olması; özellikle müellifin yaşadığı/eserini kaleme aldığı tarihte ve şehirde istinsah edilmiş olması; mukabele görmüş olması, müstensihin âlim ve titiz biri olması; bir âlim tarafından okunmuş ve/veya notlandırılmış olması; semâ (kıraat ve icâzet) kayıtlı olması; hata (tashif) ve tahrifin az olması; tam nüsha olması; okunaklı olması; özel itina ile hazırlanmış olması (sultânî nüshalar gibi); istinsah tarihinin biliniyor olması; müstensih adının biliniyor olması kriterleri esas alınır. Biz de yaptığımız inceleme sonucunda; istinsah tarihi itibarıyla müellife en yakın olması, müstensih ve istinsah tarihlerinin biliniyor olması, tam ve okunaklı olması sebebiyle aşağıdaki dört nüshayı esas aldık: Samsun nüshası, Konya 1 nüshası, Adana 1 nüshası ve Adana 2 nüshası.

3.2. Diğer Nüshalar

Tokat Zile nüshası: Bu nüsha Ankara Milli Kütüphane Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 60 Zile 539 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Yazı türü talik olup, 22 varaktan ibarettir. Her varak iki sayfadan oluşur. Her sayfada 23 satır yer almaktadır.

Milli Kütüphane yazmalar nüshası: Bu nüsha Ankara Milli Kütüphane Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1318/8 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi Musa b. İbrahim olup, nüsha 1188 (1774) yılında istinsah edilmiştir. Yazı türü nesih olup, 34 varaktan ibarettir.

Burdur nüshası: Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 15 Hk 512/4 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi belirtilmemiş olup, nüshanın istinsah tarihi de belli değildir. Yazı türü nestalik olup, 26 varaktan ibarettir.

Konya 2 nüshası: Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 1261/3 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi belirtilmemiş olup, nüshanın istinsah tarihi de belli değildir. Yazı türü nesih olup, 35 varaktan ibarettir.

Konya 3 nüshası: Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 42 Kon 2226/3 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi belirtilmemiş olup, nüshanın istinsah tarihi de belli değildir. Yazı türü nesih olup, 25 varaktan ibarettir.

Şanlıurfa nüshası: Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 63 Hk 118/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihî belirtilmemiş olup, nüsha 1110 (1697) tarihinde istinsah edilmiştir. Yazı türü talik olup, 30 varaktan ibarettir.

4. Eserde Başvurulan Kaynaklar

Müellifin “Mukaddime müştemile alâ mesâilî fi’l-Fıkhi ve’l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi’l-Âzam Ebî Hanîfe” eserinde yirmibeşi aşkın kaynak adı zikredilmiştir. Kaynaklar bazen müellif adıyla zikredilirken, bazen de sadece eserin adı ile zikredilir. Bununla beraber bazı yerlerde sadece âlimlerin isimleri zikredilmiştir. Hüseyin b. İskender’in eserinde genelde Hanefî fikhî ve akâid ilmiyle ilgili kaynaklara başvurduğunu söylemek mümkündür. Müellifin bu eserinde dayandığı kaynakları müellif ve eserin tam adıyla aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

1. Mecmaü’l-ehur fî şerhi mülteka’l-ebhur

Osmanlı fakihi Şeyhîzâde’nin (ö. 1078/1667) Halebî’nin Mülteka’l-ebhur adlı fikhî kitabına yazdığı şerhtir. Hüseyin b. İskender bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

2. Mültekâ’l-Ebhur

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî’nin (ö. 956/1549) Hanefî fikhına dair eseri olup 8 defa atıf yapılmıştır.

3. Dürerü’l-hükkâm fî şerhi gureri’l-ahkâm

Molla Hüsrev olarak bilinen Mehmed b. Ferâmurz b. Ali’ye aittir. Eserde *ed-Dürer ve’l-Gurer* kısaltmasıyla 8 yerde atıf yapılmıştır.

4. Tühfetü’l-mülûk

Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî er-Râzî’nin (ö. 666/1268) Hanefî fikhına göre ibâdât, cihad, av, kerâhiye, ferâiz ve kazanç konularını işleyen eseridir. Bu esere 4 yerde atıf yapılmıştır.

5. Kenzu’d-dekâik

Ebü’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî’nin Hanefî fikhına dair yazdığı eseri. Nesefî’nin kendi eseri olan *el-Vâfi’nin* özetidir, 1 yerde atıf yapılmıştır.

6. Uyûni’l-mezâhib

Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî’nin (ö. 749/1348) dört mezhep imamının görüşlerini topladığı eserdir, 2 yerde atıf yapılmıştır.

7. Tenvîru’l-ebâr ve câmiu’l-bihâr

Müellifi Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî'dir (ö. 1006/1598). *Mukaddime fi'l-fikhi*'de en çok kullanılan kaynak olup 51 yerde atıf yapılmıştır.

8. Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî

Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) namaza dair eseri olup 14 yerde atıf yapılmıştır.

9. Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî ve gunyeti'l-mübtedî

Münyetü'l-musallî adlı esere İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılan, Halebî Kebîr adıyla da anılan şerh olup 1 yerde atıf yapılmıştır.

10. el-Eşbah ve'n-nezâir

Zeynüddin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) fikhî kâidelerin arasındaki farkları konu alan eseri olup 2 yerde atıf yapılmıştır.

11. el-Mukaddimetü'l-Keydâniyye

Lutfullah Fâzıl en-Nesefî el-Keydânî'nin (ö. 900/1633) Mukaddimetü's-salât diye de anılan fikhî eseri olup 2 yerde atıf yapılmıştır.

12. Hediyyetü ibni'l-İmâd

Ömer Abdüabbâs Cemîlî'nin fikhîa dair eseri olup 33 yerde atıf yapılmıştır.

13. el-Cevâhirü min fikhî'l-Hanefiyye

Tâhir b. Kâsim b. Ahmed el-Hârizmî'nin Hanefî fikhına dair eseri olup 3 yerde atıf yapılmıştır.

14. Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi'l-fürûi'l-Hanefiyye

Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî'nin (ö. 593/1197) ibadetlere dair sekiz baddan oluşan bir el kitabı olup 5 yerde atıf yapılmıştır.

15. Fikhü'l-ekber

İmam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbet edilen bu akaid risâlesine 6 yerde atıf yapılmıştır.

16. Bahrü'l-keâm

Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) akâide dair risâlesi olup 15 yerde atıf yapılmıştır.

17. el-Bahrü'r-râik

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Kenzü'd-dekâ'ik adlı Hanefî fikhına dair eserine İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından yapılan şerh olup 1 yerde atıf yapılmıştır.

18. Dekâik'ül-ahbâr

Abdürrahim b. Ahmed el-Kâdî'ya ait eser olup 6 yerde atıf yapılmıştır.

19. el-Emâlî

Bed'ü'l-emâlî olarak da anılan Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179 [?]) Mâtürîdiyye akaidine dair manzum risâlesi olup 2 yerde atıf yapılmıştır.

20. Dav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî

Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından kaleme alınan eserdir. el-Emâlî'nin en meşhur şerhlerinden biri olup 2 yerde atıf yapılmıştır.

21. Minhâcü't-tâlibîn

Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fihhına dair eser olup 3 yerde atıf yapılmıştır.

22. Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys

Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) fıkha dair eseri olup 1 yerde atıf yapılmıştır.

23. Zahîriyye

Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer'in (ö. 619/1222) el-Fetâva'z-Zahîriyye diye anılan, zaman içinde ortaya çıkan (nevâzil ve vâkıât) fikhî konulara dair fetvaların toplandığı bir eser olup 1 yerde atıf yapılmıştır.

24. el-Mensek ibni'l-İmâd

İbni'l-İmâd'e ait bir ese olup 1 yerde atıf yapılmıştır.

5. Eserde Kullanılan Metod

Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) "Mukaddime müştemile alâ mesâilî fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe" adlı eserinde uygulanan metodu şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Çalışmamıza konu olan el yazma eser besmele ve hamdeyle başlıyor, sonra müellif kendisini ve eserin adını tanıtıyor.
2. Eserde toplam sekiz bab bulunmakta olup her bir babta farklı meseleler ele alınmıştır. Eser genel olarak iki ana kısımdan, fıkıh ve akaîdden oluşmaktadır.
3. Müellif:
  - a. Konuyla ilgili ayet ve hadislerin ilgili kısımlarına yer vermiş. Hadislerin senedi belirtilmemiştir. Biz dipnotta ilgili ayet ve hadis kaynaklarını gösterdik.
  - b. Bazı meselelerde İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmameyn'in, bazen de İmam Şafîi'nin görüşlerine yer vermiştir.
  - c. Bazı meselelerde elgâz-ı fikhîyye kullanmıştır.²⁸

²⁸ Elgâz; bir sözü söylerken muradını gizleme manasında olup, " elgaz-ı fikhîyye" imtihan amacıyla içinde hükmün gizlendiği fikhî meselelerdir. Bir anlamada fıkıh bilmedeleridir. Abdülhak Humeys, *Menhecü'l-*

6. MOLLÂ HÜSEYİN B. İSKENDER'İN (Ö. 1084/1673) “MUKADDİME MÜŞTEMİLE ALÂ MESÂİLİ FÎ'L-FIKHİ VE'L-AKÂİDİ ALÂ MEZHEBİ İMÂMÎ'L-ÂZAM EBÎ HANÎFE” ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

Hamd, insanların en hayırlısı olan nebisi Muhammed'e salat eden Allah'a aittir. Onun (Allah'ın) salata ve selamı, bulutlardaki yağmur damlaları sayısınca onun (Muhammed'in) soyuna ve İslam dinin yardımcıları olan ashabına olsun.

Gani Mevlasına muhtaç olan kul Molla Hüseyin bin İskender el-Hanefi, ona bu işi Allah gizli lütfu ile yaptırdığını söyler.

Ve bundan sonra: Bu, İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe'nin (Allah ona rahmet etsin) mezhebine göre fıkıh ve akaid meselelerini kapsayan bir mukaddimedir.

A. NAMAZ

1. Namazın Şartları

[Şurût] Şartın çoğuludur. Bundan kast edilen, namazın dışındaki farzlardır. Bunlar da şu sekiz şarttır:

Birincisi: Suyu kullanma imkânı olduğu zaman; abdestsizlik durumunda mutlak su ile abdest almak, cünüb halinde ise gusül abdesti almak. Su bulunmadığı ya da suyu kullanma imkânı olmadığında toprak, kum, alçı vb. gibi temiz toprak cinsinden olan şey ile teyemmüm etmektir.

Üzerinde toprak tozu yoksa altın ve gümüş gibi toprağın içeriğinde mevcut olan ancak toprak olmayan madenlerle ve ağaç gibi yanarak oluşan kül ile teyemmüm etmek caiz olmaz.

Toprak başka bir unsur ile karışmış olduğunda hüküm baskın gelen unsura göredir. et-Tenvîr isimli kitapta²⁹ böyle geçmektedir.

Teyemmümün yapılış şekli: Teyemmüm yapan kişi; ellerini temiz toprağa vurur. Sonra onları yukarı kaldırarak tozları silkeleyip yüzünü mesh eder. Sonra ikinci kez ellerini temiz toprağa vurup toprağı silkeledikten sonra avuç içi ile dirseklere kadar kolların dışını ve içini mesh eder. Cünüplükte ve abdestin bozulması durumunda da teyemmüm aynı şekilde yapılır. el-Mülteka'da böyle geçmektedir.

Niyet etmek, teyemmümde şarttır, abdestte ise sünnettir.

İkincisi: Giysinin ağır ve hafif necasetten temizlenmesidir. Ağır necaset, küçük de olsa eti yenilmeyen canlının idrarı, dışkı, kan, meni, şarap, tavuk dışkısı vb.

---

elgâz ve eseruhu ala'l-fikhi'l-İslamî (Kuveyt: Mecelletü's-Seriyye ve'd-Dirasatü'l-İslamiyye, 2003), 5; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 91.
²⁹ Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî, *Tenvîru'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr* (Dimaşk: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2021), 75.

Ağır necasetin namaza mani olanı, (eğer katı ise) 1 dirhemden, (sıvı ise) avuç içini kaplayacak miktardan fazla olanıdır. ed-Dürer ve el-Gürer, et-Tenvîr isimli kitaplarda böyle geçmektedir.³⁰

Bu miktarın altında olan, kerih görülmekle birlikte namaza mani sayılmamıştır.

Hafif necaset ise; at idrarı, eti yenilen hayvanların idrarı, eti yenilmeyen kuşların dışkıdır vb.

Hafif necaset, bedende (bulaştığı) uzuvun dörtte birine yayılmışsa ve etek, yama, elbise yeni gibi giysinin dörtte birine yayılmışsa namaza mani olur. et-Tuḥfetü'l-Mülûk isimli kitapta böyle geçmektedir.³¹ Eğer bu necaseti gideren bir şey bulunmazsa namaz eda edilir ve iade edilmez.

Üçüncüsü: [vr./93^f] Vücudun idrar, dışkı, meni ve benzerlerinden temizlenmesidir.

Dördüncüsü: Üzerinde namaz kılınan yerin temizliğidir.

Beşincisi: Avret sayılan yerlerin örtülmesidir. Erkek için avret, göbek altı ile diz kapağı altı arasındır. Bize göre diz kapağı da avrettir. Göbek avret değildir, fakat örtülmesi emredilmektedir.

Kadının avreti yüz, el ve ayakları dışındaki bütün vücududur. Fitne nedeni ile erkeklerin önünde yüzünü açığa çıkarması yasaklanır. Bir genç gibi yüzüne arzuyla bakmak caiz değildir.

Kadın köle, erkek gibidir, ancak karnı, sırtı, yanı da avrettir. Avretin görünmesine engel olmayan ince örtü yeterli değildir.

Ağır ve hafif avret mahalli uzuvun dörtte birinin açılması durumu namaza mani olur. Ağır avret mahalli, tenasül uzuvları, makat ve çevresidir. Hafif avret mahalli ise, bunun dışında kalan avret yerleridir.

Altıncısı: Kibleye dönmektir. Mekke'de bulunanlar için kible, bizzat Ka'be'dir. Mekke'nin dışında olan kimse de, yönünü, Ka'be cihetine çevirir. Kibleyi tespit etmekten aciz ve şehrin dışında bir hayvan üzerinde giden kimsenin kiblesi, zannı galibince tespit ettiği herhangi bir yöndür.

Yedincisi: Namaz cinsinden olmayan bir şeyle niyeti namazdan ayırmamaktır. O (niyet) kalbin kast etmesidir. Uyûnü el-Mezâhib'de böyle geçmektedir.³² Hangi namazın

³⁰ Molla Hüsrev Mehmed b. Ferâmurz b. Ali, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi gureri'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2019), 122; Timurtâşi, *Tenvîru'l-epsâr*, 86.

³¹ Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî er-Râzî, *Tuḥfetü'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997), 60.

³² Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, *Uyûni'l-mezâhib*. thk. Ahmet İnâye (Beyrut: Müessesetü'l-Risâleti Nâşirûn, 2004), 32.

kılındığı bilinmediğinde niyet etmek farzdır. ed-Dürer ve et-Tenvîr'de böyle geçmektedir.³³ Çünkü neyin küfür olduğunu bilen kimse, küfre girmez; eğer ona (küfre) niyet ederse küfre girmiş olur. Seferi kimsenin, ikame etmenin ne olduğunu bilmesi onu mukim yapmaz; Eğer ona (mukim olmaya) niyet ederse mukim olur. Niyeti telaffuz etmek müstehaptır. Namaza başlama tekbirinden sonraki niyete itibar edilmez (geçerliliği yoktur).

Bil ki namaz kılanın üç hali vardır: [vr./93ﺏ]

Ya tek başına kılıyordur, ya bir imama uymuştur, ya da kendisi imamdır. Mesela Sabah namazının sünnetini kılmak istemişse kalbi ile sabah namazının sünnetine niyet eder ve dili ile de: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için sabah namazının sünnetini kılmaya niyet ettim, Allahu ekber!” der. İleride açıklaması gelecektir. Farz namazda ise: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için sabah namazının farzını eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!” der. Diğer namazları bu örneğe kıyas et. Vitr namazında: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için vitir namazını eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!” der. Teravih namazında: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için teravih namazını kılmaya niyet ettim, Allahu ekber!” der.

Nafile namazlara ise: “Allahu Teâla için nafile namazı kılmaya niyet ettim, Allahu ekber!” der.

Namaz kılan kişi eğer bir imama uyan durumda ise mesela şöyle der: “Kibleye yönelerek ve bu imama uyararak Allahu Teâla için sabah namazının farzını eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!” Diğer namazlarda da benzer şekilde niyet edilir.

Cuma namazı için şöyle niyet eder: “Kibleye yönelerek ve bu imama uyararak Allahu Teâla için Cuma namazının farzını eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!”

İki bayram namazı için şöyle niyet eder: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için Bayram namazını eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!”

Cenaze namazı için şöyle niyet eder: “Allah için namaz kılmaya, meyyit için dua etmeye niyet ettim.” Kendisinde meyyit hakkında bir belirsizlik oluştuğunda şöyle der: “İmam kimin hakkında namaz kılıyorsa o kimse için niyet ettim.” Cenaze duası inşaAllah ileride anlatılacaktır. Tek başına (cenaze namazı) kılan şöyle der: “Allah için namaz kılmaya, (erkek ise) meyyit için, (kadın ise meyyite için) dua etmeye niyet ettim.” İmam da tek başına kılan kimse gibi niyet eder. Ancak arkasında kadınlar olduğunda onlar için imamlığa niyet

³³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 145; Timurtâşî, *Tenvîru'l-epsâr*, 98.

etmesi halinde niyeti sahih olur. İmam Züfer bu hususta farklı görüşe sahiptir. el-Gazneviyye³⁴ isimli kitapta böyle geçmektedir.

Kaza namazı hakkında şöyle niyet eder: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için vaktinde eda edemediğim beş vakit farz namazdan, [vr./94¹] örneğin, sabah namazını kaza olarak eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!” Eğer vaktini bilmiyor ise şöyle der: “Kibleye yönelerek Allahu Teâla için vaktinde eda edemediğim ilk sabah namazının farzını kaza etmeye niyet ettim, Allahu ekber!” Ya da; “ hangi vakitte ise eda edemediğim son sabah namazının farzını kaza etmeye niyet ettim, Allahu ekber!”

Cuma namazının sünnetinden sonra şöyle niyet eder: “Allahu Teâla için vaktine yetişip henüz kılmadığım son öğle namazını (zuhr-i âhir namazını) eda etmeye niyet ettim, Allahu ekber!”

Tilavet secdesi hakkında şöyle niyet eder: “Allahu Teâla için tilavet secdesi yapmaya niyet ettim, Allahu ekber!”

Sekizinci: Tahrime (başlangıç tekbiri). Açıklaması, rükünler konusunda gelecektir. Allah Subhanehu Teâla en iyi bilendir.

2. Namazın Rükûnleri

(Erkân) rükünün çoğuludur. Bundan kast edilen, namazın içindeki farzlardır.

Farz, hakkında hiç bir şüphe olmayan kesin bir delil ile sabit olan şeydir. Farzı eda eden sevap kazanır, özürsüz terk eden cezalandırılır. Farzı inkâr eden ittifakla kâfir sayılır. Tembelliğinden dolayı terk eden fasık sayılır. Onun (farzın) terk edilmesi ile namazı batıl olur. Namazın içindeki farzlar altıdır:

Birincisi: Tahrime (başlangıç tekbiri) bize göre şarttır, Şâfilere göre rükündür.³⁵ ed-Dürer isimli kitapta böyle geçmektedir.³⁶ Mesela (namaz kılan kişi) tekbir vaktinde Kibleden sapmış olsa ve tekbirden sonra Kibleye yönelse, namaz bize göre sahih olur, (İmam) Şâfi’ye göre sahih olmaz. Heddiyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.³⁷ “Allahu ekber!” der. Allah (الله) lafzındaki hemzeyi uzatmaz. Hemzeyi uzatırsa meşayihin çoğunluğuna göre namazı batıl olur. el-Münye³⁸ isimli kitapta böyle

³⁴ Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî’nin (ö. 593/1197) ibadetlere dair sekiz babdan oluşan bir el kitabıdır. Geniş bilgi için bakınız: Ahmet Akgündüz, “Gaznevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/486-487.

³⁵ Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcû’t-Tâlibîn ve Ümdetü’l-Müftîn* (Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2017), 108.

³⁶ Molla Hüsrev, *Dureru’l-Hükkâm*, 149.

³⁷ Abdurrahman b. Muhammed b. İmâdüddîn el-İmâdî, *Heddiyyetü İbni’l-İmâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 18¹.

³⁸ el-Münyetü’l-Musallî

geçmektedir.³⁹ أكبر (Ekber) lafzının hemzesi (إ) de Be (ب) harfi de uzatılmaz. Eğer kasıtsız uzatırsa namazı batıl olur, eğer kasıtlı ise kâfir sayılır. Çünkü أكبر – Ekbâr bir put ismidir. Hediyyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta ve diğerlerinde böyle geçmektedir.

İkincisi: Bir farz namazın edasında gücü yetiren için ayakta (kıyamda) durmak. [vr./94ب]

Üçüncüsü: Güç yetirebilen için Kıraat etmek. Mezhebe (Hanefi mezhebi) göre bir ayet okumak farzdır. Ayeti zeberlemek farzı ayındır. Kuranı'nın tamamını ezberlemek ise farzı kifâyedir. Kitab'ın Fatiha süresini ve bir süreyi ezberlemek her Müslümana vaciptir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁰ Hediyyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta demiştir.

(Kıraatin) ikinci rükünü: Uzun ya da kısa bir ayet okumaktır. Uzun ayet, Ayetü'l Kürsi gibidir. Kısa ayet, { تَمَّ نَظَرَ } gibi ayettir. { مُدْهَامَانِ } gibi, Sad (ص), – Kaf (ق), – Nun (ن) gibi bir tek kelime de olsa ayettir. En sahih görüş caiz olmamasıdır.

Mesele: Kıraatta vacip olan, tashih-i hurufa riayet ederek (harflerin hakkını vererek) kendi duyabileceği kadar alçak ses ile okumaktır. Başlangıç tekbirinde, Kurban keserken besmele çekmekte de aynı şekildedir. Yemin etmek, talak, köleyi azad etmek, nikâh, alış-veriş bunun dışındadır (bunların duyulacak kadar yüksek ses ile gerçekleşmesi gerekir). Kendine dayanılan sahih görüşe göre bunlardan bir şeyda (kişi) kendisi işitmediğinde o iş batıl olur. Hediyyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir. ed-Dürer isimli kitapta da atıfta bulunduğu gibi, açık konuşmak ile alakalı her husus hakkındaki hüküm böyledir.

Dördüncüsü: Rükû, tam sayılmasa da eğilme denebilecek miktarda eğilmektir. Rükû'ya daha yakın ise rükûsu caiz olur; kıyama daha yakın ise rükûsu caiz olmaz. El-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴¹

Beşincisi: Secdelerdir. Bunun hakikati (yapılışı), alını ve burnu yere koymaktır. Bunlardan sadece birisi üzerine secde etmekle yetinilirse mekruh olur. Aynı şekilde her ne kadar alınının üzerinde olması ya da bir kısmı toprağın üzerinde olması şartı ile sahih olsa da sarığının kıvrımı üzerine secde edilirse mekruh olur. Fakat sadece başında olup sarığının kıvrımına secde ederse caiz olmaz. Elbisesinin yeni ya da fazlalığı üzerine secde ederse sahih olur. Mekân temiz olur da orada toprak ya da çakıl taşları olmazsa mekruh olur. Aksi halde mekruh olmaz. [vr./95أ] et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴²

³⁹ Ebû Abdillâh Sedîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kâşgarî, *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2007), 168.

⁴⁰ Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebşâr*, 101.

⁴¹ Kaşgarî, *Münyetü'l-musallî*, 178.

⁴² Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebşâr*, 106.

Altıncısı: Ka'de-i ahîredir (son oturuştur). Okumasa bile (ettehiyyatü duasını) “ve rasûlühû”ye kadar okuyacak teşehhüd miktarı oturmaktır. Namaz kılanın fiili ile namazdan çıkış da Ebu Hanife'ye (Allah ona rahmet etsin) göre farzdır. Bu farzların eda edilmesinin (kişinin) tercihi ile olması şart koşulmuştur. Bunları uyur haldeyken yaparsa dikkate alınmaz. et-Tenvîr isimli kitapta atıfta bulunduğu gibi⁴³ bunların (uyku halindeyken yapılan bu farzların) tekrar eda edilmesi vacip olur. el-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta şöyle demiştir: Namaz kılan kimse, son oturuşun tamamında uyuduğunda, uyanınca teşehhüd (tahiyyat) okuyacak kadar oturup beklemesi kendisine farz olur, oturmazsa namazı fasid olur. Çünkü uyku halindeyken yapılan fiiller geçerli sayılmaz. Örneğin, uyku halindeyken kıraat veya uyku halindeyken rükû geçerli sayılmaz. Bu sorun çoğunlukla teravih namazında meydana gelir.⁴⁴

Mesele: Bazı muteber kitaplarda secdelerin ayak parmakları üzerinde yapılmasının da farz olduğu; secdeler ayak parmakları üzerinde yapılmazsa ya da bir tek parmak üzerinde veya ayağın sırtı üzerinde yapılırsa namazın sahih olmayacağı yazılmaktadır. İnsanlar da bunu bilmemektedirler. Hediyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir. Allahu Teâla en iyi bilendir.

3. Namazın Vacipleri

Burada “vacip”ten kastedilen, terk edilmesi ile namazı ifsat etmeyen hususlardır. Aksine sehven terk edilirse sehiv secdesi yapılır. Vacip olan husus kasıtlı olarak terk edilirse namaz sahih sayılır fakat noksan olup tekrar kılınması vacip olur, tekrar kılınmazsa günah işlemiş olup (Ahirette) cezalandırılır. Hediyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.

Sehiv secdesinin yapılış şekli: Selam verdikten sonra iki secde yapılır; Tahiyyat ve Salli-Bârik duaları okunur; eller yukarı kaldırılmaz.

Aşağıdakiler namazın vaciplerindedir:

- Başlangıç tekbirindeki tekbir lafızı.
- İlk iki rekâta özellikle Fatiha süresinin okunması.
- Tadili erkândır. [vr./95ب] Ta'dîl-i erkân: İtmi'nandır (namazın kıyam, rükû ve secde gibi rükünlerini yerli yerinde, acele etmeden ve sükûnet, huzur ve iç rahatlığı içinde yerine getirmeyi ifade eder). Bundan kast edilen; rükû ve secdelerde (subhanellah

⁴³ Müellif burada Tenvîr isimli kitaptan değil Münyetü'l-Musallî isimli kitaptan nakletmiştir. Kaşgârî, *Münyetü'l-Musallî*, 185.

⁴⁴ Kaşgârî, *Münyetü'l-Musallî*, 185.

diye Allahu Teâla'nın tenzih ve takdisinde dua etmek anlamında) Allah'ı tesbih edecek kadar durmaktır. Bu Ebu Yusuf'a göre farzdır.

- Ka'de-i ulâ (ilk oturuştur). Bu teşehhüd (tahiyyat) okuyacak kadar oturuştur.
- İki oturuşta teşehhüd (tahiyyat) okumak. Teşehhüd (tahiyyat) hakkında izah gelecektir.
- Secde gibi rekâta tekrar edilen hususta tertibe riayet etmek. Zira kişi dalgınlıkla bir secdeyi terk ederek ayağ kalkar ve namazını tamamlar da sonra hatırlarsa, iki secde arasındaki tertibe riayet etmediği için o secdeyi ve sehiv secdesini yapar.
- Tekrarlanmayan bir farzda tekrar etmeyi terk etmek.
- Vitr namazı (ve vitir namazında okunan kunût duasıdır). İleride açıklaması gelecektir.
- İki bayram namazındaki tekbirler.
- Kıraatta Fatiha süresinin ve bir zammı süre ya da üç kısa ayet veya bir uzun ayetin okunması ve Fatiha'nın onlardan önce okunması.
- İmamın kıraati esnasında imama uyan kimsenin susması, tilavet secdesi ve sehiv secdesi dâhil her durumda imama tabi olması.
- (Namaz sonunda) selam vermek.
- Açık okuması vacip olan yerlerde açıktan (cehri) okumak gizli okunması vacip olan yerlerde gizli okumak.

Allahu Teâla en iyi bilendir.

4. Namazın Sünnetleri

Sünnet ile kastedilen; Nebi Aleyhisselam'ın bazen terk ederek devamlı şekilde yapageldiği davranışlarıdır. Sünneti yapan sevap kazanır, terk eden kınanır. Namazda Sünnet ameli terk etmek, tenzihen mekruh sayılır. Dalgınlıkla terk edildiğinde sehiv secdesi vacip olmaz. Hediyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁵

- Başlangıç tekbirinde, kunûtta, iki bayram namazı tekbirlerinde ellerin (erkeklerin ellerini kulak hizasına, kadınların omuz hizasına kadar) kaldırılması.
- Subhaneke duasını okumak. Şöyledir:

(سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك ولا إله غيرك [ق/196])

“Allah'ım! Sen eksik sıfatlardan pak ve uzaksın. Seni daima böyle tenzih eder ve överim. Senin adın mübarektir. Varlığın her şeyden üstündür. Senden başka ilah yoktur.”

⁴⁵ İmâdi, *Hediyetü İbni'l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 20b.

- Kıyamda erkeğin sağ elini sol elinin üzerine koyarak göbek altında bağlaması, kadının aynı şekilde göğsünün üstünde bağlaması.
- Rükû ve secdelere inerken-kalkarken ve kunûtta “Allahü ekber” demek.
- Rükûda üç kere “Sübhâne rabbiyel-azîm” demek.
- Rükûdan kalkınca doğrulmak. Bu, Ebu Yusuf’a göre farzdır. Hediyetü İbni’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁶
- Vücudun yedi kısmını (alın, eller, dizler ve ayak parmakları) yere değdirmek suretiyle secdeleri yapmak.
- Secde esnasında üç kere “Sübhâne rabbiye’l-a’lâ” demek.
- Son Teşehhüden (Tahiyyât) sonra Nebi Aleyhisselâm’a salavatları okumak. İleride açıklaması gelecektir.
- Kur’an’daki dua ayetlerinden biriyle veya buna benzer lafızlarla ya da Nebi Aleyhisselâm’dan rivayet edilen şekilde dua etmek. Şu dua gibi:
(رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ)
“Rabbimiz! Bize bu dünyada güzellik ver, ahirette de güzellik ver. Bizi o ateşin azabından koru!”. (اللهم لك الحمد كله) “Allah’ım hamdin tamamı sana aittir” vb..
- Eûzu besmele’yi sessizce okumak ve eûzu besmeleden sonra Sübnâneke’yi sessizce okumak. Her rekâta besmele çekilir; Fatiha ile diğer sureler arasında besmele çekilmez. O (Besmele) Kur’an sürelerinin aralarını ayırmak için indirilmiş Kur’an’dan bir ayet olup Fatiha’dan ve (diğer) hiçbir süreden bir ayet değildir. Besmele ile namaz caiz olmaz yani sadece besmeleyle (caiz olmaz). Hakkında şüphe olduğu için inkâr eden kâfir sayılmaz. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁷
- Namazda imamın ve ona uyanların gizlice âmin demesi.
- Cemaatle kılınan namazlarda rükûdan doğrulurken imam (سمع الله لمن حمده) “Semiallahü li-men hamideh” dedikten sonra cemaat (ربنا لك الحمد) “Rabbenâ leke’l-hamd” der. Tek başına namaz kılan kimse aynı şekilde söyler (her iki cümleyi sırasıyla kendisi söyler).
- Erkeklerin sol ayaklarının üzerine oturması ve sağ ayaklarını dikmeleri; kadınların da teverruk yapması (sol ayaklarını sağ taraflarına yatırarak yere oturmaları).
- Yüzü sağa ve sola çevirerek selam vermek.
- Ezan okumak. Bu sünneti müekkededir.

⁴⁶ İmâdî, *Hediyetü İbni’l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 211.

⁴⁷ Timurtâşî, *Tenvîru’l-Ebsâr*, 105.

- Kamet getirmek.
- Cemaat ile namaz kılmak. Bu erkekler için sünneti müekkededir. Vacip diyenler de olmuştur. Cemaatın en azı iki kişi olmasıdır.

5. Namazın Müstehapları

Müstehab, yapılmasında sevap olan, terk edilmesinde herhangi bir günah şeyi gerektirmeyen hususlardır.

(Namazın müstehapları:)

- Kişinin namazında huşu içinde olması. Kıyamda secde yerine, rükûda ayaklarına, secdelerde burnunun ucuna, otururken kucağına bakmasıdır. (hıcr-حجر) Ha'nın (ح) üç harekesiyle de okunur, insanın kucağı anlamındadır. Hediyyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁸
- Yüzü ve göğsü sağa sola çevirmemek. Zira yüzü çevirmek haramdır ve terk edilmesi vaciptir, özürsüz göğsü çevirmek namazı ifsad eder. Hediyyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁴⁹
- Esneme esnasında ağız kapatmak, mümkün oldukça öksürüğü engellemek, Huşû için olması dışında gözlerini kapatmamak, tevâzû ve (Allah'a) boyun eğmek için olması dışında (erkeğin) başını açmaması.
- Üç ayetten fazlasını kıraat (okumak).
- Secdeyi iki elin arasında yapmak ve ellerinin ve ayaklarının parmaklarını kibleye yöneltmek.
- Selam vermeden önce toprağı ve teri silmemek.
- Kıyamdayken ayaklar arası dört parmak boşluk olacak kadar ayırmak.
- Oturma esnasında ellerini uylukları üzerine koymak.
- Başlangıç tekbirini alırken erkekler ellerini kulaklarına, kadınlar göğüsleri hizasına kadar kaldırmaları.
- Erkeklerin başlangıç tekbiri alırken ellerini yenlerinin dışına çıkarması.
- Tek başına namaz kılan kişinin, rükû ve secde tesbihlerini üçten fazla olacak şekilde istediğı kadar yapması, imamın ise cemaate bıkkınlık verecek kadar artırmaması.

[vr./97¹]

⁴⁸ İmâdî, *Hediyyetü İbni'l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 23¹ب.

⁴⁹ İmâdî, *Hediyyetü İbni'l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 23ب.

- Erkeklerin, secdede iken kolları karınından; karnı uyluğundan; uyluğunu bacağından; bacağına da yerden uzak tutması. Kadınların ise, bunun aksini yapmaları.⁵⁰

Gece namazı müekked müstehaplardandır. Onda büyük faziletler olduğu rivayet edildiğine göre bu namazı uyuduktan sonra gece yarısı kılmak daha faziletlidir. Bu, selef-i salihînin şiarıdır ve Resullerin Efendisine farz kılınmıştı. (Rasulullah) aleyhisselam şöyle demiştir:

(يعقد الشيطان على قافية رأس أحدكم إذ هو نائم ثلاث عقد ويضرب على كل عقدة: مكانك عليك ليل طويل فارقد، فإذا استيقظ وذكر اسم الله تعالى انحلت عقدة، فإن توضأ انحلت عقدة، فإن صلى انحلت عقدة كلها فأصبح نشيطاً طيب النفس وإلا أصبح خبيث النفس كسلان)

(Biriniz uyuduğu zaman şeytan onun ense köküne üç düğüm atar. Her bir düğümü attığı yere, “Olduğun yerde kal, gece uzun olsun, yat, uyu!” diye vurur. Şayet o kimse uyanarak Allah’ı zikrederse, düğümlerden biri çözülür. Abdest alırsa, bir düğüm daha çözülür. Bir de namaz kılırsa, tüm düğümler çözülür ve böylece zinde ve neşeli olarak sabahlar. Aksi halde uyuşuk ve tembel bir halde sabahlar.) (Sahiheyn’de Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.)⁵¹ Hediyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁵²

6. Namazı Bozan Fiiller

- Teşehhüd miktarı oturmadan önce sehven ya da uyuyarak konuşmak onu (namazı) bozar. El-Münyetü’l-Musallî isimli kitapta şöyle demiştir: “(başkasına) duyurmasa bile kendisi duyması kaydıyla, harflerini düzeltsin ya da düzeltmesin (uykuda konuşmak namazı bozar)”.⁵³ Ancak (namazı) tamamlamadan önce namazdan çıkmak için sehven selam vermesi namazı bozamaz. Fakat sehven de olsa bir insana selam vermesi namazı bozar. Aynı şekilde verilen selamı lisanı ile alırsa namazı bozulur.
- Özürsüz öksürmek.
- İnsan sözüne benzer sözlerle, onlardan (insanlardan) istemesi mümkün olan şeyle, dua etmek.
- İnmek, ah çekmek ve oflamak.
- Cennet ve cehennemden bahsedildiğinden dolayı değil de bir acı ve musibetten dolayı sesli ağlamak. [vr./97ب]

⁵⁰ İmâdî, *Hediyetü İbni’l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 24 أ، ب.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nasr (Kâhire: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), “Teheccüd”, 12 (1142); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyye, 1991), “Müsâfirîn”, 207.

⁵² İmâdî, *Hediyetü İbni’l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 36 أ، ب.

⁵³ Kaşgârî, *Münyetü’l-Musallî*, 224.

- Hapşırana “yerhamükellah” demek. Hapşırın işi kendisine “yerhamükellah” demesi namazı bozmaz.
- Kötü bir habere “istircâ’ ile (İnnâ Lillâhi ve İnnâ İleyhi Râciûn diyerek) cevap vermek, kendisi ile cevap vermenin ya da Yahya ismindeki birisine “Ey Yahya! Kitap’ı kuvvetle tut” (يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ) şeklinde hitap kast edildiği her husus böyledir.
- Kendi imamından başkasının imamına kıraatte yanılırsa veya takılırsa hatırlatmak (hatasını düzeltmek). et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁵⁴
- Namazda bir şey yeyip içmek. Ancak dişlerinin arasında nohut tanesinden daha küçük bir yiyecek kalmışsa ve onu yutarsa namazı bozulmaz. Fakat o şey nohut büyüklüğünde olursa namazını ve orucunu bozar.
- Bir namazdan diğer namaza geçmesi ve Mushaf’tan bir şey okuması (namazını bozar). et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁵⁵
- Namazda iken, dıştan bakana kesinlikle namazda olmadığı intibainı verecek şekilde bir işle (amel-i kesir) meşgul olmak. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁵⁶ Hediyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta şöyle demiştir: “Namaz kılanın çok veya aşırı bir davranışta bulunması namazı bozar.”⁵⁷ Denildi ki: (amel-i kesir, yapılmasında) iki ele birlikte ihtiyaç duyulan işlerdir. Yine denildi ki: “Bir rükünde arka arkaya üç hareket yapmaktır.” Hanefî mezhenbine göre zevâid tekbirlerinde⁵⁸ elleri kaldırmak namazı bozmaz. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁵⁹ el-Keydânî⁶⁰ onu haramlardan saymıştır.⁶¹
- Necis üzerine secde etmek.
- Özür olmaksızın göğsünü kıbleden başka yöne çevirmek.
- Yazılı bir metne bakması ve onu anlaması namazı bozmaz.

⁵⁴ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 121.

⁵⁵ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 122.

⁵⁶ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 122.

⁵⁷ İmâdî, Hediyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 51.

⁵⁸ Zevâid tekbirleri Bayram namazlarında getirilen tekbirlerdir. Geniş bilgi için bakınız: Saffet Köse, “Tekbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341-343.

⁵⁹ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 122.

⁶⁰ Lutfullah Fâzıl en-Neseî el-Keydânî (ö. 900/1633) el-Mukaddimetü’l-Keydâniyye adlı fıkıh eserinin müellifidir. Geniş bilgi için bakınız: Abdylmejit Sahatmamedov, *Fıkhu’l-Keydânî, el-Mukaddime ve el-Vikâye’nin Mukayesesi: Namaz Örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁶¹ Lutfullah Fâzıl en-Neseî el-Keydânî, el-Mukaddimetü’s-Salâti (Manisa: Manisa Bölge Kütüphanesi, Akhısarî Zeynel Zâde Koleksiyonu, 1-1434), 8ب.

- Aynı şekilde açık arazilerde (kırdâ), büyük câmilerde ya da küçük camilerde namaz kılanın secde yerinden ya da önünden bir kimsenin geçmesi ile namaz bozulmaz. Ancak geçen kimse günahkâr olur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁶²

Açık arazide (kırdâ) imam iki tarafından birine (sağ ya da sol tarafına) bir zirâ' boyutunda parmak kalınlığında bir sûtreyi diker. (Sûtreyi yere) koymak da çizmek de yeterli olmaz. (İmam) önünden geçeni ya tesbih ile (Subhanallah diyerek) [vr./98¹] ya da işaretle uzaklaştırır; her ikisi (hem tesbih hem de işaret) ile değil. Sadece imamın sûtreyi koyması yeterlidir.

Allahu Teâla en iyi bilendir.⁶³

7. Namazda Mekruh Olan Fiiller

İmam Muhammed'e göre tahrîmen mekruh haram hükmündedir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre ise harama daha yakındır. Tenzihen mekruh ise, helale daha yakındır. ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.⁶⁴

- Besmeleyi sesli okumak, “Âmin” demeyi sesli söylemek.
- Yüzün bir kısmını çevirmeksizin göz ucuyla sağa sola bakınmak.
- Göğe bakmak.
- Özürsüz olarak sütuna ya da ele ve benzerlerine yaslanmak.
- Elleri kaldırılması gerekmeyen yerde kaldırmak.
- Rükûda (ayak) parmakları yerden kaldırmak.
- Teşehhüd için oturuşta topukları üzerine oturmak.
- (Namazda) üç defadan az olmak kaydıyla elbisesiyle veya bedeniyle oyalanmak.
- Hadis ehli gibi işaret parmağıyla işaret etmek. et-Tenvîr isimli kitapta şöyle geçmektedir: Kelime-i Şehadeti söylerken işaret parmağıyla işaret etmez,. Fetva da bu görüşe göredir.⁶⁵
- Bir tarafa selam vermekle yetinmek (diğer tarafa selam vermemek).
- Vitir namazından başka namazda Kunut duası okumak.
- Sünnette olan şeklin üzerine tesbihatta (سبحان ربي الأعلى الوهاب) (burada الوهاب kelimesi ilavedir) veya “Sübhaneye duasında” ya da “teşehhütte” ilave yapmak.

Buraya kadar bahsettiğimiz mekruhları el-Keydânî haramlardan saymıştır.⁶⁶

⁶² Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 122.

⁶³ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 123.

⁶⁴ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 488.

⁶⁵ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 108.

⁶⁶ Keydânî, el-Mukaddimetü's-Salâti (Akhisarî Zeynel Zâde Koleksiyonu, 1-1434), 8ب.

- Parmakları çıtlatmak. Hâşiyetü'd-Dürer isimli kitapta şöyle demiştir: Namazda parmak çıtlatmak tahrimen mekruhtur, namaz dışında ise tenzihen mekruhtur.⁶⁷
- Tekbirleri tekrarlamak.
- Eliyle ayetleri ve benzerlerini saymak.
- Namazda elleri beline koymak . Bu zorba kişilerin ahlakındandır.
- İşıtmeyecek şekilde sümkürmek ve üflemek.
- Kıraati engellemeyecek şekilde dirhemleri ve benzerlerini ağızda tutmak. [vr./98ﺏ]
- Rükûda başı yukarı kaldırmak.
- Dişler arasında kalan bir şeyi küçük de olsa yutmak.
- Sünnetlerden birisini terk etmek.
- Kıraatı Rükûda tamamlamak.
- Zikirleri geçişlerde (rükû veya secdeye eğilmek ve kalkmak esnasında) yapmak.
- Secdeye giderken özürsüz olarak iki eli dizlerinden önce yere koymak ve secdeden kalkarken o ikisini (iki eli) dizlerden sonra kaldırmak.
- (Namazda) dizleri dikerek (köpek oturuşu gibi) oturmak.
- Esneme baskınlığı olmadan ağız kapatmak.
- Özürsüz gözlerini yummak.
- (Kırda) (namaz kılarken) çakıl taşlarını döndürmek. Ancak (üzerine) secde etmek mümkün değilse bir veya iki kere düzeltebilir.
- Selam vermeden önce alını topraktan veya terden (dolayı) silmek.
- Elbisenin ucunu çekmek.
- Namazda esnemek ve gerinmek.
- Ayakları bir ayaktan diğer ayağa (dönüşümlü yüklenmeyle) rahatlamak.
- Kıraatte acele etmek (hızlı okumak).
- Rükû da baş ile sırtı aynı hizada tutmamak.
- Sağa ve sola sallanmak.
- Üçten az olmak kadıyla biti öldürmek ve aynı şekilde onu (biti) gömmek.
- Tükürmek.
- Amel-i kalilden dolayı mesti çıkarmak, yani üzeri silinmeyen mesti.
- Namazda hoş bir kokuyu koklamak.
- Elbiseyi yelpazelemek. –üç defadan az-

⁶⁷ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 210.

- Arkasında saf olduğu halde imamın yanında tek başına namaz kılmak.
- Safın arkasında tek başına namaz kılmak. Bu İmam Ahmed'e göre sahih olmaz. Hediyyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.
  - Belirli bir namaz için başka sûre okumayacak şekilde belirli bir süre belirlemek.
- Özürsüz olarak farz namazlarda sevinçten veya hüzünden dolayı aynı ayeti tekrar tekrar okumak. Bu, nâfile ve sünnet namazlarda mekruh değildir.
- Farz namazlarda bir rek'atta bir sûreyi tekrar okumak.
- Aralarında bir süre olsa da bir ayettten diğer bir ayete geçiş yapmak.
- Sonraki gelen süreyi önce gelen sürenin önüne geçirmek, iki rek'atlık namaz olsa bile. [vr./99]
- Fatiha dışında her rekâtta her sürenin başında besmele çekmek.

8. Namazda Mübah Olan Fiiller

Mübah; kulun yapmak ve yapmamak arasında serbest bırakıldığı şeydir. (Mübahın) hükmü; yapmak ve yapmamaktan dolayı sevap ve cezanın olmamasıdır.

- Yüzünü çevirmeksizin gizlice bakmak.
- Bir özürden dolayı bir ve iki defa secde yerini düzeltmek.
- Uğraşmayı gerektirse de yılan ve akrebi öldürmek.
- Rükûda vücuduna yapışmaması için elbiseyi silkelemek/çekmek.
- Zorunlu olarak yani mecburen öksürmek. El-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.⁶⁸
- Konuşarak oturan (kimseye), mushafa, kılıca, muma, lambaya, üzerinde secde etmemek şartıyla resimli halıya yönelerek namaz kılmak.
- İmamın mescidde yaygısı üzerine secde etmesi.

Allahu Teâla en iyi bilendir.

9. Vitir ve Nafile Namazlar

Vitir namazı, amel açısından farz, itikat açısından vaciptir, sübutu açısından sünnettir. Vitiri inkâr eden kâfir sayılmaz. Farzı kılarken vitiri (kılmadığını) hatırlamak onu bozar, aksi de öyledir, ve kaza edilir. Vitir namazı bir selam ile üç rekâttır. Her rekâtında Fatiha ve bir süre okunur. Üçüncü Rükûdan önce ellerini kaldırarak tekbir getirir. Sonra sahih görüşe göre gizli olarak Kunut duası okur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁶⁹ Vitir namazında, (2. rekattan sonra) selâmla ayırmayan Şâfiî bir imama uymak sahihtir. Vitir

⁶⁸ Kaşgârî, Münyetü'l-Musallî, 207.

⁶⁹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 127.

namazına “vacip olan vitir namazına” şeklinde değil iki bayram namazında olduğu gibi sadece “vitir namazına” şeklinde niyet eder. İmama uyan kimse sabah namazının kunutunu değil vitirin kunutunu okur fakat zahir olan görüşe göre susması daha iyidir et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷⁰ Kunutu unuttur da rükûda hatırlarsa (rükûda) kunutu okumaz, kıyâma da dönmez. Şayet kıyâma döner de kunutu okur [vr./99ﺏ] ve rükûyu tekrarlamazsa namazı bozulmaz, sehiv secdesi yapar. İmama uyan kimse kunutunu bitirmeden imam rükûya giderse kunut kesip ona tâbi olur. (Bu kimse) yanlışlıkla vitirin birinci veya ikinci rekâtında kunut okursa üçüncüsünde okumaz. (Vitirden) başka namazda kunut okunmaz.

Öğle namazından ve Cuma namazından evvel ve Cumadan sonra bir selamla dört rekât namaz kılmak, sabah namazından önce, öğle, akşam ve yatsı namazlarından sonra ikişer rekât namaz kılmak sünnettir. İkindiden önce, yatsıdan önce ve sonra bir selamla dört rekât namaz kılmak müstehaptır. Akşam namazından sonra altı rekât (nafile) kılmak ta müstehaptır. Bu sünnetlerin en kuvvetlisi sabah namazının sünnetidir. Bazıları sabah namazının sünnetinin vacip olduğunu söylemişlerdir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷¹

Gündüz nafilelerinde bir selamla dört rekattan, gece nafilelerinde sekiz rekattan fazla kılmak mekruhtur. Her ikisinde efdal olan, dört rekâta bir selâm vermektir.

Öğleden önce, cumadan önce ve sonra kılınan dört rekâtlı sünnetlerin ilk oturushlarında salavât (salli-barik duaları) okunmaz. Üçüncü rekâta kalktığında da Subhaneke duasını okumaz. Bunların dışındaki dört rekâtlı nafile namazlarda ilk oturusha salavât ve üçüncü rekâta kalkışta Subhaneke duası okunur.

İki rekât tahiyetü'l mescid namazı sünnettir. Abdest aldıktan sonra iki rekât namaz kılmak, kuşluk vaktinden sonra dört rekât ve daha fazla namaz kılmak mendûp sayılmıştır. Farzın (ilk) iki rekâtında, vitir ve nafile namazların hepsinde Kur'an okumak farz kılınmıştır. Niyet edilerek (kasten) başlanılan nâfile namaz zorunlu (lazım) hale gelir. Bu nafileye velev ki güneş batarken, doğarken veya istiva halinde iken niyet edilmiş olsa bile namazı bozarsa, kaza etmesi vacip olur. Dört rekâtlık namaza niyet etmiş olup ilk iki rekâta yahut ikinci iki rekâta bozarsa, tıpkı iki rekâta ya da birinci rekâta ya da ikinci rekatta ya da ikincinin birincisinde ya da birincinin birincisinde ya da ikinci iki rekâtın birinci rekâtı yahut ikinci rekâtında kıraati terk etmesinde olduğu gibi iki rekât kaza eder. Bundan başkası yoktur.

⁷⁰ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 128.

⁷¹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 129.

Dört rekâtlı namaz kılan, her iki çift rekâtın birisinde yahud ikincisinde ve birinci iki rekâtın birinde kıraatı terk etse [vr./100¹] teşehhüd kadar otursa da sonra namazı bozsa ya da iki çift rekât arasında oturup oturmadığında şüpheye düşse kaza etmesi gerekmez. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷²

Kişi ayakta durabilecek güce sahip olsa bile başlangıçta ve devamında oturarak nafil namaz kılabilir. Tercih edilen görüşe göre oturuşu teşşehüdde oturuşu gibi olur. Şehrin dışında binek üzerinde giden kimse, bineğinin yönelmiş olduğu herhangi bir yönde ima ile namaz kılar. Binek üzerinde namaza başlayıp da sonra binekten inerse namazını (kaldığı yerden eksik olan kısmı) tamamlar, bunun aksi olursa olmaz. Namazı şehrin dışında başlamış olup da sonra şehrin içine girmişse binek üzerinde tamamlar. Buna “hayır olmaz” diyenler de olmuştur. Binek üzerinde hevdecin (sedyenin) içinde namaz kılıyorsa ve binekten inme imkânı varsa ve binek hareket etmiyorsa, onun üzerinde namaz kılması caiz olmaz. Ancak hevdecin (sedyenin) değnekleri yere dikilmişse o zaman namaz caiz olur.

Önünden bir hayvan tarafından çekilen tekerlekli aracın üzerinde kılınan namaz da binek hayvanın üzerinde kılınan namaz gibidir. Bir mazeret olması durumunda caiz olur, başka durumda değil. Tekerlekli araç hayvanına bağlı olmasa da caizdir. Bu farz namaz hakkındadır. Nafil namazda ise hevdec (sedye) üzerinde de tekerlekli, araç üzerinde de caiz olur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷³ Nafil ve farz namazların niyetini birleştirmişse farz namaz tercih edilir. (Bir kimse) abdestsiz iki rekât namaz adanmış ise, Ebu Yusuf’a (Allahu Teâla ona rahmet etsin) göre onu (iki rekât namazı) abdestle kılması gerekir. Ve şöyle bir yerde diye adanmış olsa, fakat onu daha az şerefli olan başka yerde eda ederse caiz olur.

Teravih namazı, erkekler ve kadınlar için sünnettir. Vakti, yatsı namazından sonra vitir namazından önce ve sonrasındır. et-Tenvîr ve el-Mülteka isimli kitaplarda böyle geçmektedir.⁷⁴ Allah en iyi bilendir.

10. Hasta Namazı

Bir kimse farz namazdan önce veya namaz esnasında hakikaten hasta olur da ayakta durmaktan tamamen aciz kalırsa veya hastalığının ziyadeleşmesinden yahut geç düzelmesinden veya başının dönmesinden korkarsa yahut ayakta kıldığı için şiddetli ağrı duyarsa oturarak Rükû ve secdelerle dilediği şekilde namazını kılar. [vr./100↵] Bir parça ayakta durabilirse ayakta durur. Rükû ve secde yapamayacak durumda ise, ayakta değil

⁷² Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 129-130.

⁷³ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 130-131.

⁷⁴ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 130; Halebî, Multekâ-ebhur, 111.

oturarak İma ile kılar. (İma ederken) secdelerini rükûundan daha aşağı eğilerek yapar. Üzerine secde etmek için yüzüne bir şey kaldırmaz. Fakat (böyle) yaparsa o kimse başını secdesi için rükûundan dahi fazla eğerse sahih olur. Başını eğmezse (iması bulunmadığı için) sahih olmaz. Oturmak imkânsız ise sırt üstü yatarak ima yapar. Ayaklarını kibleye çevirir yahut yan tarafını (sağ veya sol tarafını) kibleye çevirir. Birincisi efdaldır.

Başıyla ima yapması imkansız olup da kazaya kalan namazlar çoğalırsa, o kimseden kaza namazı (sorumluluğu) düşer. Fetva buna göredir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷⁵ Gözü, kaşı ve kalbi ile ima yapmaz. Eğer kişi uyku basması (uyuşukluk) nedeni ile rekât ve secdelerin sayısını karıştırırsa, (uyuşukluk geçinceye kadar) namazı eda etmesi gerekmez. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷⁶

Bir kimse namaz kılarken hastalanırsa güç yetirebildiği kadar namazını tamamlar. Namazını oturarak rükû ve secdelerle kılarken iyileşirse kaldığı yerden namazı kılmaya devam eder. İma ile kılarken iyileşirse o namazı kaldığı yerden devam etmez (binâ etmez). Aynı şekilde yan üstü yatarak ima ile kılarken oturmağa güç yetirir de rükûya ve secdeye güç yetiremezse tercih edilen görüşe göre kaldığı yerden devam etmez ((o namazı yeniden kılar). et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷⁷

Arkasında yarası olup da rükû ve secde ile namaz kıldığında akıntı olursa oturarak ima ile namaz kılar

Çok yaşlı bir kişi, ayağa kalktığında idrarını tutamıyorsa ya da akan bir yarası varsa, ve oturduğunda yarası akıyorsa namazı oturarak kılar. Aynı şekilde secde ettiğinde idrarı akıyorsa ya da yelleniyorsa namazı oturarak ima ile kılar. Oturarak namaz kıldığında akıntı olup da sırt üstü yatarak namaz kıldığında akıntı olmazsa namazı ayakta rükû ve secdelerle kılar. Namazı ayakta kıldığında kıraatı zayıflayacaksa namazı oturarak kıraat ile kılar. Başka bir ifade ile bu yaşlı kişi aslında kıraatı ayakta yapamıyor. Tek başına namaz kıldığında ayakta durmaya gücü yeterse, imamla namaz kıldığında ayakta duramıyorsa namaza ayakta başlayıp sonra oturur, rükû vakti geldiğinde ayağa kalkar ve [vr./101] rükuyu yapar. el-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.⁷⁸

Farz namazı bir gemide mazeretsiz olarak oturarak kılarca mekruh olmakla birlikte sahihtir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmiştir.⁷⁹ Sahilde bağlı duran gemi sahil hükmündedir. Denizin derinliklerine bağlı olan (demir atan) gemiyi rüzgâr şiddetle

⁷⁵ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 140.

⁷⁶ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 140.

⁷⁷ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 141.

⁷⁸ Kaşgârî, Münyetü'l-Musallî, 173.

⁷⁹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 141.

sallıyorsa seyir halindeki gemi hükmündedir. Böyle değilse (şiddetle sallanmazsa) duran hükmündedir. Bir gün bir gece (boyunca) deliren veya bayılan kimse, beş vakit namazı kaza eder, beş vakitten fazla olursa kaza etmez. Bir kimsenin iki eli dirseklerinden, iki ayağı topuk kemiklerinden kesilmiş olup yüzünde de yara varsa abdestsiz ve teyemmümsüz olarak namaz kılar, sonra iade (kaza) etmez. En doğru görüş budur. Uyuşturucu ot veya şarapla akli giden kimsenin bu hali uzun sürse bile namazlarını kaza etmesi lazım.

11. Yolcu Namazı

Orta bir yürüyüş ile normal istirahatlarla üç gün üç gece yolculuk kastıyla ikamet yerinden çıkan kimse yolcu sayılır. Orta bir yürüyüşte; karada devenin ve yaya yürüyen kimsenin yürümesi, denizde mutedil rüzgar, dağda ise dağın kendisine uygun yürüyüş esas alınır. ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸⁰ Müsafir yolculuğunda âsî (günahkâr) de olsa, ikâmet ettiği yere girinceye kadar ya da oturmağa elverişli bir yerde yarım ay (15 gün) ikamet etmeye niyet edinceye kadar dörtlü olan farz namazları kısaltır. Eğer yarım aydan daha az veya yarım ay süreyle bir denizde veya bir adada veya iki müstakil yerde veya bir belde de oturmağa niyet ederse veya bir beldeye girip de ikamet müddetini orada geçirmeğe niyet etmez bilâkis yarın öbür gün yolculuğu bekler durursa bu minval üzere senelerce orada kalsa misafir namazı kılar. Aynı şekilde, sahih olan görüşe göre, daru'l-harbe giren veya orada bir kaleyi muhasara altına alan asker veya dâru'l-İslamda başka bir şehirde isyancı halkı muhasara edip ikamete niyet etmiş asker, ikamete niyet eden çadırlarda yaşayan halkın aksine, namazını kısaltır (iki rekât olarak kılar) (ikamet niyetiyle çadırlarda yaşayan halk namazlarını kısaltmazlar). Yolcu, namazın birinci oturuşunu yaparak namazı tam kılırsa (4 reketa tamamlarasa) mekruh olmakla beraber namazı tamam olur. (İki rekattan) fazla olan kısım nafilidir. (İlk oturuşta) oturmazsa farzı bâtil olur. Vakit içinde ve dışında mukimin müsafire uyması sahihtir. Sahih olan görüşe göre mukim, namazını tamamlamaya kalktığı anda [vr./101⇐] kıraatı okumaz. Çünkü o, namazının evveline imâm ile beraber kılmaya yetişen (lâhik) kişi gibidir ve farzın kıraatı imâmın kırâatiyle edâ edilmiş olur. ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸¹

Bu durumda imamın, “Siz namazınızı tamamlayın, zira ben müsâfirim” demesi, menduptur. Emniyet ve istikrar (selamet) halinde olursa müsafir sünnet namazları kılar. Aksi takdirde (yani güvensiz ortamda sünnetleri) kılmaz. Farz namazın (iki ya da dört rekât kılacak şekilde) değişiminde vaktin sonuna itibar edilir. Eğer (namaz) vaktinin sonunda müsafir ise iki rekât, müsafir değilse dört rekât kılması vacip olur.

⁸⁰ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 245.

⁸¹ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 249.

Vatan-ı aslî, ancak misliyle bâtil olur, başkası ile değil. Vatan-ı ikâmet ise, misli ile, ve vatan-ı aslî ile ve sefer ile bâtil olur. (Vatanı asli ve vatan-ı ikamet hususunda) tâbi olan kimsenin niyeti değil, kendisine tâbi olunan kimsenin niyeti geçerlidir. Meselâ kadın kocasıyla, köle sahibi ile, asker kumandanı ile, işçi patronu ile beraber olduğunda tâbi statüsündedir. Tâbi olan kimse mutlaka kendisine tabi olunan kimsenin niyetini bilmesi gerekir. Sahih olan görüşe göre; kendisine tabi olunan kimse mukim olmaya niyet eder de tâbi olan kimse bunu bilmezse öğreninceye kadar seferidir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸² Kaza seferde olsun hazardsa olsun eda hükmündedir (edaya benzer).

B. ABDEST

1. Abdestin Farzları

Abdestin farzları dördtür. Farz ile kast edilen; kesin delil ile sabit olup terk edilmesi ile abdesti batıl kılan şeydir.

Birincisi: Yüzü yıkamaktır. Yüz, alnın saç biten yerinden uzunluğu çene altına kadar olan yere ve genişliği iki kulak memesi arasındaki yere kadarki kısımdır. Kulakla favori arasında bulunan kılsız kısmın da yıkanması gerekir. Sakalın cilde bittiği yer de öyle. Sakalın uzun kısmını yıkamak vacip değildir. Hediyyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta⁸³ ve Musannif'e ait Şerhü't-Tenvir isimli kitapta böyle geçmektedir.

İkincisi: İki eli dirseklerle beraber yıkamaktır.

Üçüncüsü: Başın dörtte birini mesh etmektir.

Dördüncüsü: İki ayağı topuk kemikleriyle beraber yıkamaktır.

Mesele: Ebû Hanîfe ve Muhammed'e (Allah o ikisine rahmet etsin) göre, yıkanan uzuvlarda yıkamanın şartı [vr./102'] bir damla bile olsa suyun akmasıdır.

Ebû Yusuf şöyle demiştir: "Damla damla olmasa da uzva su aktığında caiz olur. Hediyyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.

Mesele: Abdest uzuvlarından bir kısmında bir kuru yer kaldığında onu başka bir uzvun ıslaklığı ile ıslatmak caiz olmaz. Cünüp olması durumunda başka bir uzvun ıslaklığı ile ıslatmak caiz olmaktadır. Başını ve sakalını traş etmesi ile yeniden abdest alması gerekmez. Aynı şekilde kaşlarını ve bıyığını traş etmekle ve tırnağını kesmekle de yeniden abdest alması gerekmez. Yine abdest uzuvlarında bir çıban olup da onun üzerinde ince bir deri olduğunda üzerine suyu dökerek abdesti alır, sonra da onu (yara üzerindeki ince deriyi)

⁸² Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 146.

⁸³ Ömer Abdüabbâs, Hediyyetü İbni'l-İmâd Eserinin Tahkîki (Enbar: Enbar Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 14/13 (2013)), 3111.

söküp çıkartırsa altını (içini) yeniden yıkaması gerekmez. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmiştir.⁸⁴

Allah en iyi bilendir.

2. Abdestin Sünnetleri

- (بسم الله الرحمن الرحيم والحمد لله على دين الإسلام) “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın ismi ile, İslam dini için Allah’a hamd olsun.” Diyerek besmeleyle başlamak.
- Niyet etmek. Niyetin yeri kalptir. Bunun yanısıra şu şekilde dil ile şöyle söylemek müstehap olur:
(نويت رفع الحدث الأصغر) “Küçük hadesi gidermeye niyet ettim.” Ya da
(نويت الوضوء) “Abdest almaya niyet ettim.” Onun (niyetin vakti) yüzün yıkanması esnasıdır.
- Üzerinde necaset olmadığına önce elleri üç defa yıkamak.
- Mazmaza yapmak. Bu, suyu ağzın içerisine aldıktan sonra dışarı atmaktır.
- İstinşak yapmak. Bu nefes ile (buruna) su çekmektir.
- Misvak kullanmak. Efdal olanı, serçe parmağı kalınlığında bir karış uzunluğunda Erâk ağacından olmasıdır.

Faydalarından bazıları şunlardır: O (misvak), ağız temizleyici, Rabbin rızasını kazandırıcıdır ve şeytana karşı düzenli sürekli temizliktir. Aleyhissalam şöyle demiştir:

(بسواك أفضل من خمس وسبعين صلاة بغير سواك) “**Misvak kullanarak kılınan namazın, misvaksız namaza üstünlüğü yetmiş kattır.**”⁸⁵ [vr./102ب] Hediyyetü İbni’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸⁶

- Gür sakalı hilâllamak. Bu, elin parmaklarını sakalın altından üstüne doğru sokmaktır. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸⁷
- Başın tamamını meshetmek.
- Başın suyu ile kulakları mesh etmek.
- İki elinin ve iki ayağının parmaklarını hilâllamak. İki ayakta hilâllamanın keyfiyeti; sol elinin küçük parmağı ile sağ ayağının küçük parmağından başlayıp sıra ile sol ayağının küçük parmağında hilâlleme bitirmek.

⁸⁴ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 60.

⁸⁵ Sözkonusu hadisi Kutubi Sitte’de bulamadık. Muhammed b. Abdürrahmân es-Sehhâvî, el-Makâsidü’l-Hasene fi beyâni kesîr min ehâdisi’l-müştehra ala’l-elsine, thk. Muhammed Osmân el-Haşet (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985), 424 (626). Sehhâvî şöyle der: “Bu hadisi el-Beyhakî, Ferac b. Fuzâle’den rivayet etmiştir ve bu hadisin isnadının sağlam olmadığını söylemiştir, el-Vâkidî, Abdullah b. Yahyâ el-Eslemî’den rivayet etmiştir ve hadisin zayıf olduğunu söylemiştir”.

⁸⁶ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 3113.

⁸⁷ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 3115.

- Abdest uzuvlarını üçer kez yıkamak.
- Kur'an'da (abdest âyetinde) belirtilen tertibe riâyet etmek.
- Bir uzuv henüz kurumadan diğerini yıkamaya geçmek.

Tenbih: Bilmiş ol ki; İstinca (küçük taşlarla büyük abdest temizliği), necaset çıkış yerinin etrafına taşmadığında sünnettir. Eğer necaset çıkış yerinin etrafına taşmışsa oranın yıkanması vacip olur. ed-Dürer ve et-Tenvîr isimli kitaplarda ve diğerlerinde böyle geçmektedir.⁸⁸ Namaza mâni olan miktar, istinca yerinin ötesinde itibara alınır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.⁸⁹

Sadece yellenmekten dolayı istinca etmek mekruhtur. Küçük veya büyük abdest bozmak için kibleye önünü yahut arkasını dönmek de keraheti tahrîmiyyedir. İstinca esnasında ise keraheti tenzîhiyyedir. Kemik, yiyecek, hayvan tezeği, kiremit, bez parçası ve saf ipekten kumaş gibi Şeriata göre kıymetli bir şey, kömür, cam, hayvan yemi ile ve sağ el ile istinca etmek mekruhtur. Ama yaparsa onunla yetinilir. Kibleye karşı oturur da sonra hatırlarsa imkân bulduğu takdirde yana döner, imkân bulamazsa bir beis yoktur.

Ayrıca kadının çocuğunu kibleye karşı çişine veya büyüğüne tutması ve büyük küçük abdest bozmak için ay ve güneşe karşı oturtması da mekruhtur.

Akar ya da durgun suya küçük ve büyük abdest bozmak mekruhtur. Şerhü't-Tenvir isimli kitapta böyle geçmektedir. Bir nehrin ve bir kuyunun kenarına küçük ve büyük abdest bozmak da mekruhtur.⁹⁰

3. Abdestin Müstehapları

Müstehap ile kast edilen; Nebi Aleyhisselam'ın bir kere de olsa yaptığı şeylerdir. Yapılmasına sevap / mükafaat verilir, terk edilmesi [vr./103¹] ile bir şey batıl olmaz.

- Elleri ve ayakları ve diğerlerini yıkarken sağdan başlamak.
- Boynu mesh etmek, gırtlığı mesh etmek müstehab değildir.
- Her uzvu yıkarken dua etmek. Mazmaza yaparken şöyle der:

(اللهم أعني على تلاوة القرآن وعلى ذكرك وشكرك وحسن عبادتك) **“Allah’ım! Kur’an’ı okumakta, Seni zikretmek, şükretmek ve güzel bir şekilde ibadet yapabilmem için bana yardım et.”**

İstinşâk sırasında şöyle der:

(اللهم أرحني رائحة الجنة ولا ترحني رائحة النار) **“Cennetin kokusunu koklat ama cehennem kokusunu koklatma Allah’ım.”**

Yüzünü yıkama sırasında şöyle der:

⁸⁸ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 88.

⁸⁹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 88.

⁹⁰ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 89.

(اللهم بيض وجهي يوم تبيض وجوه أوليائك ولا تسود وجهي يوم تسود وجوه أعدائك) **“Allah’ım! Evliyanın yüzleri bembeyaz olacağı günde, yüzümü ağart ve düşmanlarının yüzleri kararacağı günde ise yüzümü karartma Allah’ım.”**

Sağ elini yıkarken şöyle der:

(اللهم أعطني كتابي بيمينی واحسبني حساباً يسيراً) **“Allah’ım! Amel defterimi bana sağ elimden ver ve beni kolay bir şekilde muhasebe et.”**

Sol elini yıkarken şöyle der:

(اللهم لا تعطني كتابي بشمالي ولا من وراء ظهري) **“Amel defterimi sol tarafımdan ve arka tarafımdan verme Allah’ım!”**

Başına mesh ederken şöyle der:

(اللهم غشيتني برحمتك وأنزل علي من بركاتك) **“Allah’ım! Rahmetinle benim her yerimi kapla ve bereketini yağdır üzerime.”**

Kulaklarına mesh ederken şöyle der:

(اللهم اجعلني من الذين يستمعون القول فيتبعون أحسنه) **“Allah’ım! Beni, sözü dinleyip en güzeline uyanlardan eyle.”**

Boynuna mesh ederken şöyle der:

(اللهم أعتق رقبتني من النار) **“Allah’ım! Boynumu cehennemden azat eyle.”**

Sağ ayağını yıkarken şöyle der:

(اللهم ثبت قدمي على الصراط المستقيم يوم تزول فيه الأقدام) **“Allah’ım! Ayakların kaydığı günde iki ayağımı da sıratı müstakimde sabit kıl (kaydırma).”**

Sol ayağını yıkarken şöyle der:

(اللهم اجعلني ذنبی مغفوراً وسعي مشكوراً وتجارتي أن تبور) **“Allah’ım! Günahımı bağışla, çalışmamı mükâfatlandır, ticaretimi zarara uğratma.”**

- Abdest aldıktan sonra iki rekât namaz kılmak da müstehaptır. Çünkü Enes Radiyallahu Anhu, Nebi Aleyhisselam’ın Rabbu’l İzzeti Celle Celâlühü’nden nakil edici olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(من أحدث ولم يتوضأ فقد جفاني، ومن أحدث وتوضأ ولم يصل ركعتين فقد جفاني، ومن أحدث وتوضأ [ق/103ب] وصلى ركعتين ودعاء لدينه ودنياه ولم أجبه فقد جفوته، ولست برب جاف)

“Allahü Tealâ buyurdu ki: Abdesti bozulunca abdest almayan bana cefa etmiş olur. Abdesti bozulunca abdest alıp da, iki rekât namaz kılmayan da bana cefa etmiş olur. Abdesti bozulunca abdest alıp, iki rekât namaz kıldıktan sonra dini ve dünyası için dua

edenin duasını kabul etmezsem ben de ona cefa etmiş olurum. Halbuki ben cefa eden bir Rab değilim.”⁹¹ Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁹²

4. Abdestin Adabı

- Abdest alırken kibleye yönelmek.
- İlk yıkayıştta âzâyı oğmak.
- Kulaklarını meshederken ıslak küçük parmağını kulaklarının içine sokmak.
- Özrü yoksa abdesti vakit girmeden almak.
- Abdest alan kimsenin, parmağındaki geniş yüzüğü hareket ettirmesi.
- Başkasından, abdest için yardım istememek.
- Abdest alırken dünya kelâmı konuşmamak.
- Abdest alırken yüksek bir yerde oturmak.
- Her uzvu yıkarken besmele çekmek.
- Abdestten sonra Nebi Aleyhisselâm için selevât duasını okumak, sonra da şunu söylemek:

(اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين) **“Allah’ım! Beni çok tövbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle.”**

- Abdestten sonra, abdest suyundan kalan sudan kibleye yönelerek bir miktar içmek.

Denildi ki: Sadece bu hususta ve zezem içerken ayakta su içilir. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.⁹³

5. Abdestin Mekruhları

- Suyu yüzüne çarpmak.
- Suyu israf etmek.
- Yeni su ile üç kere mesh yapmak.

6. Abdesti Bozan Şeyler

- Abdestli olan kimseden necasetin çıkması abdesti bozar. Yelin, kurdun, küçük taşın arkadan çıkması abdesti bozar. Yelin önden ve zekerden çıkması abdesti bozmaz. Yaradan veya kulaktan veya burundan çıkan kurt, abdesti bozmadığı gibi bunların birinden et parçasının düşmesi de abdesti bozmaz. Çıkan ve çıkılan yer (hükmen) aynıdır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmiştir.⁹⁴ Başka bir ifade ile eşittirler.

⁹¹ Hadisi Kütübi Sitte’de bulamadım. Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlü’l-ilbâs (Dımaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadis, 2000), 1/261, (2360). el-Aclûnî şöyle demiştir: “es-Sagâni Mevzûât adlı eserinde hadisin zayıf olduğunu söylemiştir”.

⁹² İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 3120.

⁹³ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 3119.

⁹⁴ Timurtâşi, Tenvîru’l-Ebsâr, 62.

- Kendini zor zabt edecek derecede ağız dolusu safra, pıhtılaşmış kara kan, yemek veya su kusmak da abdesti bozar, asıl olarak balgam bozmaz. Kan tükürükten fazla olsun yahut ona müsâvi bulunsun, abdesti bozar.
- Bir uzvu emerek içi kan dolan sülük abdesti bozar. Aynı şekilde kene büyük ise ve ondan akar kan çıkarsa abdesti bozar. Aksi halde sivrisinek ve sinek gibi abdesti bozmaz. [vr./103↵] Ayrı ayrı kusmuklar bir araya toplanarak bir kusma olarak hesap edilir. Çünkü sebep birdir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmiştir.⁹⁵ Onda şu da vardır: Hades olmayan şeyler, necis değiller.⁹⁶
- Bir tarafı yerde yatarak, yan yatarak, yüz üstü yatarak veya kalçalarından birine yaslanarak uyumak abdesti bozar. ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.⁹⁷ el-Münyetü'l-Musallî isimli kitabın şerhinde şöyle demiştir: “Yani kasıtlı olarak dirseği üzerinde yan yatıp uyumak, demektir.”⁹⁸ Alındığında kesin olarak düşeceği bir şeye yaslanmış şekilde uyumak abdesti bozar. el-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta: “Eğer oturarak uyumuşsa” denilmiştir.⁹⁹ Şerh eden ise şöyle demiştir: “Oturuş şekillerinden bağdaş kurarak ya da bağdaş kurmaksızın uyumuşsa.” Şunu da demiştir: “Kalçasını topuklarına koyarak ya da karnını uyluklarına koyarak uyumak abdesti bozmaz.” Yani şu üç durumda; oturarak, kalçasını topuklarına koyarak, karnını uyluklarına koyarak uyumak abdesti bozmaz.
- Bayılmak, delirmek ve sarhoşluk abdesti bozar.
- Baliğ ve uyanık bir kimsenin müstakil küçük abdest ile kıldığı tam namazında kahkaha ile gülmesi abdesti bozar.
- Mübaşereti fahişe (yani iki tarafın tenasül uzuvlarını birbirine yapıştırması) her iki tarafın da abdestini bozar. Zekere ve kadına dokunmak abdesti bozmaz.
- Abdestlinin kulağından irin çıksa, eğer ağrı ile çıktıysa abdesti bozulur. Eğer ağrısız çıktıysa bozulmaz.
- Erkek idrar yoluna pamuk tıcarsa görünen taraf ıslandığı takdirde abdesti bozulur. İç kısmı ıslanırsa bozulmaz.

Allah en iyi bilendir.

⁹⁵ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 62.

⁹⁶ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 62.

⁹⁷ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 68.

⁹⁸ Kaşgârî, Münyetü'L-Musallî, 103.

⁹⁹ Kaşgârî, Münyetü'L-Musallî, 103.

C. GUSÛL

1. Guslün Farzları

- Ağzını, burnunu ve bütün bedenini kâmilen yıkamak, ovmak değil.
- Göbeği, bıyığı, kaş ve sakalı, fercin dış kısmını yıkamak da gerekir. Fercin içinde olan, yıkanmasında güçlük ve zahmet olan göz, tıkanmış küpe deliği ve aynı şekilde (sünnetsiz kimsenin) zekerinin ucundaki sünnet derisinin içini yıkamak gerekmez. En doğrusu budur. ed-Dürer¹⁰⁰ ve Hediyetü İbni'l-İmâd isimli kitaplarda böyle geçmektedir.¹⁰¹

Kadının saç örgüsünün diplerini ıslatmak yeterlidir. Erkeğin saç örgüsünü ıslatması kâfi değildir. Velev ki Alevi veya Türk olsun. [vr./104ب] Tırnakta kına, pislik, kir, toz toprak mutlak surette gusle mâni değildir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmiştir.¹⁰² Boyacının tırnağındaki boya, dişlerin arasındaki nohut büyüklüğündeki yemek gusle manî değildir. (Yıkanan kimsenin) yüzüğü darsa çıkarması yahud oynatması vacipdir. Küpe de öyledir. Kulak deliğinde küpe bulunmazsa kulağını yıkarken deliğe su girerse kâfidir. Aksi halde girmesi şarttır.

- Oruçlu değilse, ağız ve burnun aşırı çalkalanması cenabette vaciptir. Cevâhiru'l-Fıkh isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁰³

2. Guslün Sünnetleri

- Önce ellerini, avret yerini ve bedeninde pislik varsa onu yıkamakla başlamak.
- Sonra abdest almak.
- Sonra suyu önce sağ omuzuna, sonra sol omuzuna, sonra başına, sonra bedeninin kalan yerlerine ovarak akıtır. Gusülde bir uzvun yaşlığını diğer uzva geçirmek sahih olur, bu abdestte sahih olmaz.

Yerinden şehvet ile ayrılmış olan meninin çıkmasıyla gusül farz olur. Yerinden şehvet ile ayrılmış olan meni, her ne kadar, bedeninin dışına şehvet ile çıkmamış olsa da gusül farz olur.

(Bir kimse) âdemî haşefesini (yani sünnet yerinden yukarısını) veya haşefe kesilmişse zekerin haşefe miktarını, onun gibi cima edilebilen bir insanın iki yolundan birine soktuğu zaman, ikisi de mükellef iseler velev ki menî inmemiş olsun her ikisine gusül farz olur.

¹⁰⁰ Burada müellif ed-Durer isimli kitaptan değil et-Tenvîr isimli kitaptan nakletmiştir. Timurtâşî, *Tenvîru'l-Ebsâr*, 71.

¹⁰¹ İmâdî, *Hediyetü İbni'l-İmâd* (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 11ب.

¹⁰² Timurtâşî, *Tenvîru'l-Ebsâr*, 64.

¹⁰³ Tâhir b. Kâsım el-Havarezmî, el-Cevâhiru min fıkhi'l-Hanefî (İstanbul: Daru's-Semân, 2019), 187.

Uykudan uyanan kimse, menî veya mezî görürse, ihtilâmı hatırlamasa da gusül farz olur. Şayet ihtilâmı hatırlar ve lezzetini de hatırına getirir fakat yaşlık görmezse, gusül farz olmaz. Hayız ve nifasın kesilmesiyle de gusül farz olur, mezî ve vedînin çıkmasıyla farz olmaz. Parmak ve benzeri bir şeyi ön ve arkaya sokma nedeniyle de gusül farz olmaz. Hayvan, ölü ve şehvete mahal olmayan küçük kızla meni gelmeksizin cinsî münasebette bulunan kimseyede farz olmaz. Aynı şekilde bakire bir kızın bekâretini yok etmemek sureti ile yapılan bir ilişkide meni gelmeyince gusül gerekmez. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁰⁴

Tenbih: Eğer cinsel ilişkiye girmişse veya ihtilam etmişse ve idrar yapmadan önce gusletmişse ve sonra meninin geri kalanı çıkmışsa, Ebu Hanife ve Muhammed'e (Allah onlara rahmet etsin) göre tekrar gusül etmesi vacip olur. el-Muhtasar el-Gazneviyye isimli kitapta böyle geçmektedir. Bazıları ilaveten; "Uyumadan veya üç dört adım değil uzun bir yürüyüşe çıkmadan önce gusletmişse..." demişlerdir.

[vr./105] Hayatta olan müslümanlara farzı kifaye olmak üzere müslüman bir cenazeyi yıkamak farzdır. Tıpkı cünüp veya hayızlı iken müslüman olan kimseye vacip olduğu gibi. Veya sahih olan görüşe göre bulûğa eren kimsenin gusletmesi sünnet değildir. Bir diğer görüşe göre (bulûğa eren kimsenin) gusletmesi menduptur.

Cuma namazı, bayram namazları, ihram ve Arefe için gusletmek sünnettir. Ayılıp kendine gelen delinin gusletmesi, hacamât yaptırırken, Kadir ve Berât gecelerinde, Kurban kesme günü sabahı Müzdelife'de durmak ve Mina'ya girmek esnasında, Ziyaret tavafı için Mekke'deyken, Kûsûf namazı, yağmur duası için, korku, karanlık ve kuvvetli rüzgâr durumda dua için gusül yapmak menduptur. Kadının gusül ve abdest suyunun parasını ödemek kocasının borcudur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁰⁵

Büyük abdest durumunda:

- Bir zorunluk olmadığı halde, içinden geçmek için de olsa mescide girmek haramdır.
  - Kur'an kasdiyle Kur'an okuması ve ona dokunması haramdır.
  - Kâbe'yi tavaf etmesi haramdır.
  - Mushaf ayrı bir kılıfla olmadıkça, ona en ufak bir dokunuşla dokunması haramdır.
- El-Münyetü'l-Muşallî isimli kitapta böyle geçmektedir. Cünüp ve hayızlı olan kimsenin Kur'an'a bakması mekruh değildir. Dua etmek de öyle.

¹⁰⁴ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 64-65.

¹⁰⁵ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 65.

- Çocuğun Mushaf'a ve yazı levhasına dokunması, Kur'an'ı, sahifeyi veya levhayı yere koyarak yazmak Ebu Yusuf'a göre haramdır.
- Cünüb kimsenin Tevrat, Zebur ve İncil'i okuması mekruhtur. Kunût okuması mekruh değildir. Tefsir, Mushaf gibidir. Şer'î kitaplar öyle değildir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁰⁶

D. SULAR

Abdestsizlik, bulut, dere, kaynak, deniz, kuyu, erimiş kar suyu ve zezem suyu gibi mutlak suyla giderilir. Kasten güneşte ısıtılan su ile de kerahetsiz olarak abdestsizlik giderilir. Tuzu meydana getiren su ile de giderilir. Tuzun erimesiyle hâsıl olan su ile giderilmez. Bağ çubuğundan kendi kendine damlayan suyun aksine bitkiden sıkılan su ile abdestsizlik giderilmez. Zikredilenlerin (suların) içine kansız hayvanlardan arı, akrep, bak yani sivrisinek, balık ve yengeç gibi suda doğan hayvanlar ölse dahi onunla hadesi gidermek câizdir. [vr./105] Bunlar bu suyun dışında ölüp de içine atılırsa aynı şekilde caiz olur. Kaz ve ördek gibi karada doğup suda yaşayan bir hayvan ölürse su necis olur. Çok durmakla değişmeyip de necaset sebebiyle vasıflarından (yani renk, tat ve kokusundan) birisinin değişmesi ile su necis olur.

Keza içerisine çöven otu, safran, meyva ve ağaç yaprağı gibi katı ve temiz bir şey karışan su ile, inceliği baki kalmak şartıyla, en sahih görüşe göre hades giderilebilir. İçerisine necaset düşen akarsu ile hadesi gidermek câizdir. Akarsu yardımsız akmasa da akar sayılan sudur. Necasetin eseri görülmezse onunla hades giderilebilir. Necasetin eseri, ya tad ya renk yahud kokudur. Aynı şekilde durgun su ile de hadesin giderilmesi caizdir. Durgun suyun durumu hususunda muteber olan cihet, hal başına gelen kimsenin galebe-i zannıdır (yani kalbinin yatmasıdır). Necasetin suyun öbür tarafına varmadığına kalbi yatarsa câiz, yatmazsa câiz değildir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁰⁷

Et suyu gibi pişirmekle tabiatı değişmiş su ile ya da kurbet (yani sevab) niyetiyle yahud hadesi gidermek için veya bir farzı eda etmek için kullanılıp uzuvdan ayrılmış ve istikrar etmemiş su ile abdest ve gusül câiz değildir. Bu müsta'mel (kullanılmış) su temizdir, fakat temizleyici değildir.¹⁰⁸

Necasetinden dolayı domuz derisi ve şerefinden dolayı insan derisi hariç (tabaklanmamış) her ham deri tabaklanmakla temiz olur. İnsanın derisi, kullanılması haram

¹⁰⁶ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 67.

¹⁰⁷ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 68-69.

¹⁰⁸ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 70.

olmakla beraber temizdir. el-Hidâye isimli kitabın bazı şerhlerinde böyle geçmektedir.¹⁰⁹ Ham deri boğazlama yoluyla da temizlenir, ancak eti yenilmeyen hayvansa ekseriyetin kavline göre eti temizlenmez. Acaba boğazlamanın Şeriata uygun olması şart mıdır? Bazıları buna evet, bazıları da hayır cevabını vermişlerdir. İkinci görüş sahih olsa da birinci görüş daha makbuldür. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹⁰ Ölmüş hayvanın kılı, kemiği, siniri, toynağı ve boynuzu, insanın kılı ve kemiği, balığın kanı temizdir. ed-Dürer ve et-Tenvîr isimli kitaplarda böyle geçmektedir.

el-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta şöyle; “Bunlar, üzerinde yağ olmadığına (temizdir)” demiştir.

Köpeğin aynı (aslı) necis değildir.

Misk temizdir, helâldir. (Misk, bir çeşit ceylandan elde edilen güzel kokudur.) Miskin yatağı (yani torbacığı) dahi en doğru görüşe göre mutlak surette temizdir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹¹

Eti yenilen hayvanın sidiği necasettir. [vr./106]Asıl itibarı ile içilmez. Artık suyun hükmü sahibine (suyu kullanan) bağlıdır. Mutlak olarak insandan artan su ve eti yenen necaset yemeyen hayvandan artan su temizdir. Domuz, köpek, yırtıcı hayvan, şarap içen içmesinden hemen sonra, bir kedi bir fare yemesinden hemen sonra necistir. Kedi, yem tavuğu, yırtıcı kuş, ev sakinleri (ev hayvanları) mekruhtur. Eşek ve katır, temiz oluşlarında değil de temizleyiciliğinde şüphelidir. Dolayısıyla temiz su bulunmadığı durumda onunla abdest alınır ve teyemmüm edilir. İkisinden istediğine öncelik verirse sahih olur. Hurma şarabı dışında bir şey bulamazsa, Ebu yusuf'a göre teyemmüm eder, onunla abdest almaz. Fetva buna göredir. Mülteka'l-Ebhur isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹² Terin hükmü, atığın hükmü gibidir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹³

Allah en iyi bilendir.

E. MESTLER ÜZERİNE MESH

Mest üzerine mesh etmenin şartları şunlardır: 1. Mestin mafsal yumru kemikleriyle birlikte ayakları örtmesi. 2. Mestin ayakla doldurulmuş olması. 3. Mestin yürümeye devam edilebilecek bir şeyden yapılmış olmasıdır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹⁴ Hediyyetü İbni'l-İmâd isimli kitapta şöyle demiştir: “Üzerine mesh yapmanın caiz olduğu

¹⁰⁹ İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, Mecmaü'l-enhur fi şerhi multeka-ebhur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/51.

¹¹⁰ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 70.

¹¹¹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 71.

¹¹² Halebî, Multeka'l-Ebhur, 33.

¹¹³ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 73-74.

¹¹⁴ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 78.

mestin şartı şunlardır: yürümeye devam edilebilecek bir şeyden olması, mafsal yumru kemikleriyle birlikte ayakları ve altlarını örtmesi".¹¹⁵ Mest üzerine mesh etmek abdestsiz olan için meşhur sünnet ile caizdir, cünüp olan için değil.

Mesh, biraz açık olan parmaklarıyla ayak parmaklarından başlayarak bacakların başına doğru bir kere çizgi çekmekle yapılır. Meshin yeri, mestlerin veya iki potinin veya iki kalın çorabın üzeridir ve pabuçlanmış iki çorap ve deriyle kaplanmış olan iki çorap üzeridir. Bir kadın da olsa mestlerin hades zamanında tam abdestle giyilmiş bulunmaları lâzımdır. Mestin müddeti, mukim olan kimse için bir gün bir gece, yolcu için üç gün iki gecedir. Bu müddet abdest bozma zamanından başlar. Sarık, şapka, peçe ve iki eldiven üzerine mesh yapılması caiz olmaz.

Şöyle denilebilir: Camdan veya tahtadan veya demirden bir mest edinilirse, ona mesh etmek caiz midir değil midir? Cevap veriyorum; Şâfi'nin (Allah ona rahmet etsin) görüşünden farklı olarak, bir zorluk olmaksızın içinde yürümeye devam edilebilecek bir şeyden olması şartından dolayı, bize göre caiz değildir. [vr./106↵] El-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹⁶

Mest üzerine meshin farziyyeti, (ayrı ayrı her bir ayaktan) elin üç parmak miktarıdır.

Ayak parmaklarının küçüklerinden üç tanesi miktarı yırtık meshe mânidir. Yırtıklar bir mestte toplanır, ikisinde toplanmaz. Meshe mâni yırtıkların toplanacak en az miktarı çuvaldız girecek kadar olanıdır. Daha azı toplanmaz, bunlar dikiş yerleri hükmündedir. Necaset ve avret yerin açılması bundan farklıdır. Kurbanlık hayvanın iki kulağındaki yırtıkların toplanıp toplanmayacağında ihtilâf edilmiştir.

Abdesti bozan şeyler mesti de bozar. Mestlerden birini çıkarmak ve soğuktan ayağının mahvolacağından korkmazsa müddetin geçmesinden sonra başkaları değil sadece iki ayağını yıkar. Ayağının büyük kesiminin çıkması, mesti çıkarmaktır. Mestin içindeki ayağın büyük kesiminin yıkanması ile mest bozulur. Bozulmaz diyenler de vardır ki en zahir olan budur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹⁷

Bir mukîm kimse, mestleri üzerine mesh edip mesh müddetinin tamam olmasından önce yolcu olsa, mest süresi üç gün olur. Bir müsâfir de, müddeti bittikten sonra mukîm olsa, mestleri çıkarır, aksi halde müddeti tamamlar.

¹¹⁵ İmâdî, Hediyetü İbni'l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 151.

¹¹⁶ Zeynuddîn b. İbrâhim el-Ma'ruf b. Nüceym el-Mısırî, *el-Bahru'r-Râik şerhu Kenzu'd-Dekâik* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/313.

¹¹⁷ Timurtâşî, *Tenvîru'l-Ebsâr*, 79-80.

Cebire (kırık tahtası) üzerine mesh, yaranın sargısı üzerine ve kan alınan yere bağlanan bez üzerine mesh ve benzeri şey üzerine mesh, bunların altında kalan bedeni yıkamak gibidir. Bu meshin, müddeti yoktur. Mesh yıkamak ile birleştirilir. Güçlüğü def etmek için üzerine mesh câiz sahih olur. Zarar verirse yıkamak terk edildiği gibi mesh de terk edilir, zarar vermezse terk edilmez. Sargı üzerine meshin sahih olabilmesi için bizzat sargının yerine mesh etmekten âciz kalmak şarttır. Yerine mesh edilebilirse sargıya mesh etmek câiz değildir.

Kan aldırın ve yaralı olan kimseler, sargıyı çözmek zarar verirse her sargı üzerine mesh ederler. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹¹⁸ el-Mülteka el-Ebhur¹¹⁹ ve Tühfetü'l Mülûk¹²⁰ isimli kitaplarda “aralığı ile birlikte (mesh ederler)” ilavesi vardır.

Bir kimsenin tırnağı kırılır da üzerine ilâç sürer yahut ilâcı ayağının çatlaklarına koyarsa, üzerine suyu akıtır. Sargının yara iyileşmek sebebiyle düşmesi meshi bozar. Sargı namazda iken düşerse namazı yeniden kılar. Sargının yeri iyileştiği halde sargı düşmezse hüküm yine bu tafsilâta göredir.

Sargı ve emsali üzerine mesh hususunda erkek-kadın, abdestsiz ve cünüb müsavidir. Sargı üzerine mesh için en doğru görüşe göre kaplama, tekrar ve niyet şart değildir. Yaradan fazlasına mesh etmek kâfidir. [vr./107¹] et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹²¹

Allah en iyi bilendir.

---

¹¹⁸ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 80.

¹¹⁹ Halebî, Multeka'l-Ebhur, 41.

¹²⁰ Zeynuddîn er-Râzî, Tühfetü'l-Mülûk, 34.

¹²¹ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 81.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM AZAM EBU HANİFE VE ASHABININ (Radıyallahu Anhum) MEZHEBİNE GÖRE İTİKAD BEYANI BÖLÜMÜ

Dört imam arasında ihtilaf olunca Ebu Hanife'nin ismini zikrettim, onun dışındakini terk ettim.

Bil ki; mükellef kula vacip olan, öncelikle Azze ve Celle olan Rabbisini tanımasıdır. Çünkü Allahu Teâla şöyle demiştir:

(فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) “**Şunu bil ki; Allah’tan başka ilah yoktur. ...**” (Muhammed 47/19)

Çünkü O (Allah), onu yaratandır, ona şekil verendir ve onu rızıklandırandır. Nitekim Allahu Teâla şöyle demiştir:

(وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) “**..Size şekil vermiş, şeklinizi de güzel yapmış, temiz şeylerle rızıklandırmıştır. ...**” (Mü’min 40/64) El-Gazneviyye isimli kitapta böyle geçmektedir.¹²²

Onu (Rabbisini) tanıdığında, O’nun eşsiz ve denksiz olduğuna inanması, baba olmaktan Onu tenzih etmesi vacip olur. Zira O, zatını şöyle vasf etmiştir:

(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ)

“De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Her şey O’na muhtaçtır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Çocuğu yoktur ve kimsenin evladı da değildir. O’na denk bir şey yoktur.” (İhlâs 112/1-4)

Rabbisini birleyip tenzih ettiğinde kula şunu demesi vacip olur: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, öldükten sonra dirilmeğe, hayrının ve şerrinin Allahu Teâla’dan olduğu kadere inandım.” Ebû Hanîfe (r.a)’ın Fıkhu’l Ekber” adlı kitabında böyle geçmektedir.¹²³

Denilse ki: Allahu Teâla’ya zatı için mi yoksa sıfatı için mi kulluk edersin?

Cevap şudur: Ne zatı için ne de sıfatı için. Fakat Subhanehu ve Teâla’ya ait şu mana ile ibadet ederim:

(أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) “**...O’na herhangi bir açıdan benzeyen bir şey yoktur. O işitendir, görendir.**” (Şûrâ 42/11) Bazı kitaplarda böyle geçmektedir.

Fasıl

Bil ki: Ebu Hanife ve ashabına (Radıyallahu Anhum) göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir.

¹²² Makbûl Hüseyin Tâhir, el-Mukaddime el-Gazneviyye, 61.

¹²³ Ebû Hanîfe, en-Nu’mân b. Sâbit, el-Fıkhu’l-Ekber (Dubai: Mektebetü’l-Furkân, 1999).

Fasıl

Bil ki: Ebu Hanife ve ashabına (Radıyallahu Anhum) göre imanın iki tarafı vardır. Birincisi, Allahu Teâla'nın fiilidir. Bu fiil, başarıya ulaştırmak ve hidayete erdirmektir. Bu yönden mahlûk (yaratılmış) değildir. Çünkü bu ikisi Allahu Teâla'nın sıfatlarındandır. Allahu Teâla'nın sıfatları ise mahlûk değildir. [vr./107ب] İkincisi ise, kulun fiilidir. Bu fiil, ikrar ve tasdiktir. Bu yönden, mahlûktur. Çünkü kul, mahlûktur, fiili de aynı şekilde mahlûktur. Zira Allahu Teâla şöyle demiştir:

(وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ) “**Sizi de yaptığımız şeyleri de yaratan Allah'tır.**” (Sâffât 37/96)

Fasıl

Bil ki: Ebu Hanife ve ashabına göre, imanın aslında istisnanın olması sahih değildir. İstisna, kulun, “Ben müminim inşaAllah” demesidir. Çünkü bu istisna şüphedir. İmanın aslında şüphe ise, küfürdür ve dalâlettir. Bundan dolayı kâfir kimse, “Ben müminim inşaAllah” derse mümin (iman etmiş) olmaz. Eğer şöyle; “ben yarın mümin olurum inşaAllahu Teâla ” ya da “mümin olarak ölürüm inşaAllah” ya da “imanım kabul olur inşaAllahu Teâla ” deseydi müstahsen (hoş görülen) olurdu. Çünkü bu istisna devamlılıkta, sebat ve kabul ile ilgilidir, imanın aslı ile ilgili değildir.

Fasıl

Bil ki: Ebu Hanife ve ashabına (Radıyallahu Anhum) göre iman artmaz ve eksilmez. Çünkü imanın artması, ancak küfrün noksanlaşması ile, imanın noksanlaşması da küfrün çoğalması ile tasavvur edilebilir. Bu ise, bir tek şahsın bir durumda hem mümin hem de kâfir olmasını gerekli kılar ki bu muhaldir (imkânsızdır).

Bize Allahu Teâla'nın şu sözü nakledilmektedir:

(هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ) “**O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. ...**” (Fetih 48/4) ve diğer ayetler ve hadisler de ileri sürülmektedir.

Buna şöyle cevap veriyorum: Bu ayet, sahabeler hakkındadır. Çünkü Ku'an, indiği her vakit ona inanıyorlardı. Bu iman her seferinde öncekine ilave olmaktadır. Bizim hakkımızda ise, vahyin kesilmiş olması nedeni ile böyle değildir. Nesefi'nin usûlüddin hakkındaki Bahru'l Kelâm isimli kitabında böyle geçmektedir.¹²⁴

Fasıl

Bil ki: Ebu Hanife ve ashabına göre; iman amelden başkadır, amel de imandan başkadır. İman ismi; tasdik, ikrar ve ibadetlerin tümüne uygulanmış olsaydı bu, hayızlı

¹²⁴ Nesefi, Bahru'l-Kelâm, 158.

kadından namaz gibi ibadetlerden bir kısmı düştüğünde [vr./108¹] imanın bir kısmının yok olmasını gerekli kılar. İman ehlinin icması ile amelini düşmesiyle iman yok olmaz, imandan başkası olur.

Fasıl

Bil ki; fasıklık ve günah işlemekle mümin kul kâfir olmaz. Çünkü iman; dil ile ikrar etmek ve kalp ile tasdik etmektir. İkrar ve tasdik devam bâkidir. Dolayısıyla iman da bâkidir, ancak küfür ile yok olur.

Fasıl

Bil ki: Kulların hareket ve sükûnetten tüm eylemleri hakikate göre onların kazancıdır. Allahu Teâla bu fiillerin yaratıcısıdır. Bunların hepsi O'nun meşîeti (iradesi), bilgisi, kazası (hükmü) ve kaderi ile meydana gelir.

Taatların hepsi, Allah'ın emri, muhabbeti, rızası, ilmi, dilemesi, kazası ve takdiri ile vacip kılınmıştır. Masiyetlerin hepsi de Allah'ın ilmi, kazası, takdiri ve dilemesi ile olmakla beraber, rızası ve emri değildir. Fıkhu'l Ekber adlı kitapta böyle geçmektedir.¹²⁵

Fasıl

Bil ki: hayır ve şerri takdir eden (belirleyen) Allahu Teâla'dır. Hayır ve şerri yapan (fiile dönüştüren) de kuldur. Kul hayır ve şerri yapıp yapmamakta serbesttir. Fakat bu serbestlik, temyiz ve tahsil serbestliğidir, meşîyyet serbestliği değildir.

Kula emir ve nehyi dikkate alması zorunludur. Kulun, "*kaza ve kader böyledir, benim suçum nedir?*" diyerek sorumsuzca ihmalkâr davranması caiz değildir. Kaza ve kaderin Allahu Teâla'dan olduğunu bilince, emir ve nehyin de Allahu Teâla'dan olduğunu ve bunu dikkate almanın kula vacip olduğunu bilir. Dikkate almadığında cezaya müstehak olur. Dosdoğru mezhep işte budur.

Fasıl

Bil ki: Allahu Teâla'nın arşı istiva etmesi bir hakikat ve gerçektir. Biz ona iman ederiz. Biz ona, [vr./108¹] Allahu Teâla'nın Kur'anda irade ettiği mana ile söylediği şekilde itikad ederiz, keyfiyeti ile meşgul olmayız. Onunla Allahu Teâla'nın kendisi dışındaki hiçbir şeye muhtaç olmadığına ve O'nun dışındaki her şey O'na muhtaç olduğuna inanıyoruz.

EK: Arş'ın yaratılmasındaki hikmet nedir? Bazıları şöyle demiştir: "Meleklerin duasının kiblesidir. Melekler dua ederken ellerini Arşa doğru kaldırır." Denildi ki: "Arş, meleklerin kendisine bakıp semalarda ve yeryüzünde olanların hepsini gördükleri bir aynadır." Arş hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: "Nurdan bir tahttır."

¹²⁵ Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-Ekber, 35.

Bazısı da şöyle demiştir: “Kırmızı yakuttandır.” Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹²⁶ Dakâiku’l-Ahbâr isimli kitapta şöyle demiştir: “Allahu Teâla, Levh-i Mahfûz’u uzunluğu sema ve yeryüzü arasındaki mesafenin yedi katı olan bir beyaz inciden yaratmış ve Arşa bağlamıştır. Onda Kıyamet Gününe kadar olacaklar yazılıdır”.¹²⁷

Ali’ye (r.a); “Arş’ın yaratılmasından önce Rabbimiz neredeydi?” diye sorulmuştur. Bunun üzerine o şöyle demiştir: “Nerede” mekanla ilgili bir sorudur. Allah için mekân ve zaman yoktur. O, şimdi olduğu gibidir.”

Fasıl

Bil ki: Kur’ân, Allah kelâmı olup, mushaflarda yazılı, kalplerde mahfuz, dil ile okunur ve Nebi Aleyhisselâm’a indirilmiştir, mahlûk değildir. Bizim Kur’ân’ı telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız mahlûktur fakat Kur’ân mahlûk değildir. Allah’ın Kur’ân’da belirttiği Musa ve diğer nebilerden, Firavn ve İblis’ten naklen verdiği haberlerin hepsi Allah kelâmıdır, onlardan haber vermektedir. Allah’ın kelâmı ise mahlûk değildir. Fıkhü’l Ekber adlı kitapta böyle geçmektedir.¹²⁸ [vr./109] “Kur’an mahlûktur” diyen kimse kâfir olur.

Fasıl

Ahirette cennettekilerin Yüce Yaratıcıyı, teşbih, keyfiyet, cihet ve ihata olmaksızın görmesi haktır. Çünkü Allahu Teâla mevcuttur. Mevcudu görmek imkânsız değildir. Buna Allahu Teâla’nın şu sözü delalet etmektedir:

(وَجُوهٌ يُّومِنِينَ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) “**O gün bir takım yüzler parlaktır. Rablerine bakarlar.**”

(Kıyâmet 75/22-23) Ve diğer ayetler ve sünnetler.

Fasıl

Bil ki: Allahu Teâla Kıyamet Gününe kadar olabilecekleri takdir etmiştir. Onları takdir ettiği zaman yaratmamıştır. Onları ancak ondan sonra her vakit ve zamanda yaratmaktadır, hükmedileni zamanı gelince yaratmıştır ve gelecekte de yaratacaktır. Buna Allahu Teâla’nın şu sözü delalet etmektedir:

(كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) “**...O, her gün bir yaratma halindedir.**” (Rahmân 55/29) Aleyhisselâm şöyle demiştir:

¹²⁶ Nesefî, Bahru’l-Kelâm, 132.

¹²⁷ Abdürrahîm b. Ahmed el-Kâdî, Dekâiku’l-Ehbâr fi zikri’l-cenneti ve’n-nâr (İndonesya: Mektebetü’l-Haremeyn, 2005), 22.

¹²⁸ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü’l-Ekber, 22.

(شَأْنُهُ أَنْ يُحْيِي وَيُمِيتَ وَيَعِينُ وَيَذِلُّ) “**Onun işi; yaşatması ve öldürmesi, (bazılarını) yükseltip (diğer bazılarını) zelil etmesidir.**”¹²⁹ Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹³⁰

Fasıl

Bil ki: Hayat mezarda tamamen ölüme dönüşür ya da Münker ve Nekir meleklerinin sorularını anlayacak ve mümin ise Allahu Teâla’nın nimetlerinin lezzetini tadacak ve kâfir ise azaptan acı çekecek kadar yaşar. Allahu Teâla şöyle demiştir:

(قَالُوا رَبَّنَا أَمَنَّاتُنَّ وَأَحْيَيْتَنَا فَأَعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ) “**(Kâfirler) diyecekler ki: “Ey Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık. Fakat çıkmaya bir yol var mı?”**” (Mü’min 40/11)

Münker ve Nekir’in sualleri haktır. Bunlar, iki melektir. Kul kabrine konulduğunda gelirler ve onu birlikte oturturlar. Ona şu soruları sorarlar: “Rabbin kimdir? Nebinin kimdir? Dinin nedir?”

Bu sorulara cevap: “Rabbim Allah’tır. Muhammed nebiimdir. İslam dinimdir.”

Bazıları: “Ruh cesede girer” demiştir. Bazıları: “Soru cesede değil ruhadır” demiştir. Bazıları: “Ruh sadra girer” demiştir. Bazıları: “Ruh cesedle kefen arasına girer” demiştir. Doğrusu şudur: Biz müminiz, [vr./109ب] keyfiyeti ile meşgul olmayız.

Fasıl

Bil ki: Bütün kâfirler ve bazı asi müminler için kabir azabı haktır. Fıkhü’l Ekber adlı kitapta böyle geçmektedir.¹³¹ Allahu Teâla şöyle demiştir:

(سُعَدَّيْهِمْ مَرَّتَيْنِ) “**...Biz onları iki kere azablandıracağız, ...**” (Tevbe 9/101) Tefsir ehli şöyle demiştir: Yani bir kere kabirde ve bir kere de Kıyamette demektir.

EK: Kabirde soru, ölünün mezara konulmasından sonra olur. Zira nakl edilmesi için tabutta günlerce bekletilirse, defnedilmedikçe sorgulanmaz. Bir yırtıcı hayvan onu yemiş olsa, sorgu o hayvanın karnında olur. Sorgu Süryani dilinde olur. Şerhu’l Bed’-il-Emâlî isimli eserde böyle geçmektedir.¹³²

Denilse ki: İçerisinde ruh olmadığı halde et kabirde nasıl geri döner.

Buna cevap şudur: Nebi Aleyhisselâm’a ‘denilmektedir’ diyerek şu sorulmuştur: “İçerisinde ruh olmadığı halde et kabirde nasıl acı çeker?” Aleyhisselâm şöyle demiştir:

¹²⁹ Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek alâ’s-Sahihayn, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 2/516 (3771). el-Hâkim bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

¹³⁰ Nesefî, Bahru’l-Kelâm, 195.

¹³¹ Ebû Hanîfe, el-Fıkhü’l-Ekber, 65.

¹³² Nureddin Ali el-Kârî, Dav’ü’l-me’âlî fi şerhi Bed’i’l-emâlî (Dımaşk: Dâru’l-Beyrutî, 2006), 121.

“İçerisinde ruh olmadığı halde, dışının ağrması gibidir.” (كما يرجع سنك وإن لم يكن فيه الروح)

Görüyor musun? Nebi Sallallahu Aleyhi Vesellem, et ile bitişik olduğunda içerisinde ruh olmadığı halde dışın ağrıdığını haber vermiştir. Aynı şekilde öldükten sonra da ruh cesedi ile bitişik olunca acı çeker. Neseî’ye ait Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹³³

Fasıl

Bil ki: Kıyamet Günü haklı, varlığını tasdik etmek vaciptir. Nitekim Allahu Teâla şöyle demiştir:

“(وَإِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا) **“Kıyamet saati gelecektir, onda şüphe yoktur...”** (Hac 22/7)

Yaratıklar elli bin yıllık bir günde bir araya geldiği Arasat’ta (mahşer meydanında) toplanacaklar. Bazıları şöyle demiştir: Her birinde bin yıl olmak üzere elli durak yerinde dururlar. Zira Allahu Teâla şöyle demiştir:

“(فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا) **“Melekler ve Rûh ona miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkarlar. Şimdi sen güzelce sabret!”** (Me’âric 70/4-5)

Fasıl

Bil ki: Mizân (terazi) haklı. İki kefes ve bir dili vardır. Onda yaratıkların işleri, Yüce Allah’ın kudretiyle dilediği gibi tartılır. Denildi ki: “kulların amel defterleri tartılır”.

Onun hacmi, [vr./110] semâların ve iki yeryüzünün tabakalarının benzerindedir. İbn Abbâs şöyle demiştir: “Mizân, iki kefedir.¹³⁴ Birisi doğudadır ve diğeri batıdadır. Kurtulanların hasenatı ağır gelir, hüsrana uğrayanların seyyiatı ağır gelir. Nitekim Allahu Teâla şöyle demiştir:

“(وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ) **“O gün tartı haklı. ...”** (A’râf 7/8)

Fasıl

Bil ki: Kıyamet Günü kitapları okumak (haklı). İnsanlar o gün birbirinden farklı konumdadırlar. Onlardan bir kısmına kitabı sağdan verilir, bir kısmına kitabı soldan verilir, bir kısmına da kitabı arkadan verilir. Allahu Teâla şöyle demiştir:

“(نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا إِفْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا) **“...Kıyamet gününde ona açılmış vaziyette önüne konulacak bir kitap çıkarırız. “Kitabını oku! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!”**. (İsrâ 17/13-14)

“(فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ) **“Artık kitabı sağ eline verilen kişi ...”** (Hâkka 69/19)

“(وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ) **“Amm kitabı sol eline verilen ise ...”** (Hâkka 69/25)

¹³³ Neseî, Bahru’l-Kelâm, 252.

¹³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, thk. Muhtâr en-Nedeî (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 1/447 (277).

(وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ) “**Fakat kime kitabı arkasından verilirse.**” (İnşikâk 84/10)

Fasıl

Bil ki: Sırat da haktır. Sırat, Cehennem üzerinde uzanmış bir köprüdür, kıldan ince, kılıçtan keskindir. İnsanlar oradan birbirinden farklı şekilde geçerler: Bir kısmı şimşek hızıyla geçer. Bir kısmı rüzgâr gibi geçer. Bir kısmı kuş gibi geçer. Bir kısmı at süratiyle geçer. Bir kısmı koşarak geçer, onların sonuncu kısmı da düşe kalka yaya yürüyüşüyle geçer. Hadiste böyle geçmiştir.

Fasıl

Bil ki: Şu yedi şey helak olmaz: Arş, Kürsi, Levhu Mahfuz, Kalem, Cennet ve Cehennem ehilleriyle ve ruhlar. Buna Allahu Teâla'nın şu sözü delalet etmektedir:

(وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوَّهٍ دَاخِرِينَ)

“**Sûr'a üfürüleceği gün, Allah'ın dilediği kimseler dışında, göklerde ve yerde olan herkes artık korkuya kapılmıştır ve her biri 'boyun bükmüş' olarak O'na gelmişlerdir.**” (Neml 27/87) Neseî'ye ait Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹³⁵

Denilse ki: Size karşı Allahu Teâla'nın şu sözü ileri sürülmektedir:

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) “**O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. ...**” (Kasas 28/88)

Yukarıda geçen istisna ile cevap verilmez. El-Kastalânî¹³⁶ Allahu Teâla'nın;

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) “**O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. ...**” sözü hakkında şöyle demiştir: “Yani ‘zatından başka’ demektir. O'nun dışındakiler helak olabilirler, [vr./110ب] haddizatında (esas itibarı ile) yok olmuştur.”

EK: Cehmiyye şunu sormuştur: Allahu Teâla, Cennet ve Cehennem ehlerinin nefeslerinin sayısını biliyor mu bilmiyor mu? ‘Hayır’ dersen, Allah'ı cahillikle vasıflandırmış olursun. ‘Evet’ dersen, Cennet ve Cehennem ehlerinin yok olacağını söylemiş olursun.

Buna cevap şöyledir: Allahu Teâla Cennet ve Cehennem ehlerinin nefeslerinin sayısını biliyor. Sayılı olarak değil ve kesintiye uğramaz.

Yine şunu soruyorlar: Allahu Teâla, benzerini yaratabilir mi?

¹³⁵ Neseî, Bahru'l-Kelâm, 219.

¹³⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517). Hadis hâfızı, kelâm ve kıraat âlimidir. Daha geniş bilgi için: Abdülkadir Şenel, “Kastallânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/583-584.

Buna cevap şöyledir: Bu, muhaldir. Allahu Teâla kadimdir. Bir şey yarattığında, o mahlûk olur. O halde benzeri nasıl olsun? Nesefî'ye ait usûlüddin hakkındaki Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹³⁷

EK: Allahu Teâla, Cenneti, göklerde değil de yedi semanın üstünde yaratmıştır. Cennetin göklerde olduğu nasıl söylenir? Cennet, semaların binlerce kat mislidir. Allahu Teâla şöyle demiştir:

(عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى) “**Sidretü'l-Münteha'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır.**” (Necm 53/14-15) Sidre, semanın üstündedir.

Aynı şekilde Cehennem de yedi kat yerin altındadır. Allahu Teâla şöyle demiştir:

(كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ) “**Hayır, facir olanların kitabı şüphesiz Siccîn'dedir.**” (Mutaffifin 83/7) Siccîn, yedi kat yerin altındadır. Kâfirlerin ruhları Siccîne getirilirler. Müminlerin, şehidlerin ruhları ise, İlyîne getirilirler. Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹³⁸

Denilse ki: İman ruhla mı beraber gider yoksa cesedle mi? De ki: “İman misk gibidir. Kendisi ruhla beraberdir, kokusu cesetle beraberdir.” Başka bir cevap da şöyledir: “İman ağaç gibidir. Kendisi ruhla beraberdir, gölgesi cesetle beraberdir.” Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys isimli kitapta böyle geçmektedir.

Fasıl

[vr./111¹] Bil ki: Nebimiz Muhammed Aleyhissalâtu Vesselâm, nebilerin sonuncusudur. Nebilerin bazısı bazısından daha üstündür. Nebimiz ise hepsinden daha üstündür. Nitekim Allahu Teâla şöyle demiştir:

(تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) “**Allah, bu elçilerden kimini kimine üstün kıldı. ...**” (Bakara 2/253)

Fasıl

Bil ki: Nebimiz Aleyhissalâtu Vesselâm'ın Kıyamet Günü ümmetin günahkârlarına şefaet etmesi haktır. Nitekim Allahu Teâla şöyle demiştir:

(عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا) “**...Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırırım.**” (İsrâ 17/79)

Sallallahu Aleyhi Vesellem de şöyle demiştir:

(شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي) “**Şefaetim, ümmetinden büyük günah sahipleri içindir.**”¹³⁹

Denilse ki: Allahu Teâla şöyle demiştir:

¹³⁷ Nesefî, Bahru'l-Kelâm, 223.

¹³⁸ Nesefî, Bahru'l-Kelâm, 245.

¹³⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Şefaet Bölümü”, 11 (2435).

(مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ) “... **Zâlimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaathçisi vardır.**” (Mü’min 40/18) Büyük günah işleyen zâlimdir. Allahu Teâla şöyle demiştir:

(فَمَنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ) “...**Onlardan kendine zulmedenler vardır. ...**” (Fâtır 35/32)

Biz deriz ki: Onunla (‘zâlimler’ ile) kast edilen kâfir ve müşriktir. Allahu Teâla onlardan haber vererek şöyle demiştir:

(فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صِدِّيقٍ حَمِيمٍ) “**Şimdi artık bizim ne şefaathçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz.**” (Şu’arâ 26/100-101) Şirk, zulümdür. Allahu Teâla şöyle demiştir:

(إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) “...**Şüphesiz şirk, gerçekten büyük bir zulümdür.**” (Lokman 31/13)

Denilse ki: Siz, müminler için şefaathı sabitleştirdiniz. Hâlbuki büyük günah işleyen kimse imandan çıkmıştır. Zira Nebi Aleyhisselâm şöyle demiştir:

(لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن) “Zânî (zinâ eden), mü’min olarak zinâ etmez.”¹⁴⁰

Biz deriz ki: Onunla kast edilen; helal görerek zina etmesidir. Çünkü Ebu Zerr El-Gıfari Radıyallahu Anhu Nebi Aleyhisselâm’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İnsanlara şöyle hitap etmiştir:

(من قال لا إله إلا الله دخل الجنة وإن زنى وإن سرق) “La ilahe illallah diyen Cennete girer, zina etse de hırsızlık yapsa da.”¹⁴¹ Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁴²

Fasıl

Bil ki: Sahabelerin en efdali; Ebu Bekir Sıddık’tır, sonra Ömer b. Hattaâb’tır, sonra Osman b. Affân’dır, sonra Ali b. Ebi Tâlib’dir (Allah hepsinden razı olsun). Onları seven herkes müttaki mümindir, onlara buğz eden herkes de asi münafıktır.

Fasıl

Bil ki: Haticetü’l Kübrâ’dan sonra Aişe (Radıyallau Anhuma), dünyanın en efdal kadınlarıdır. [vr./111ب] O, müminlerin annesidir, zina iftirasından arınmıştır, Rafîzî’lerin söylediklerinden beridir. Ona zina ithamında bulunan kimse zina çocuğudur, hatta kâfirdir.

Fasıl

Bil ki: Allahu Teâla’nın sıfatları; zafî sıfatları ve fiilî sıfatları diye iki çeşittir. Zafî sıfatları; Kudret, Semi’, Basar, Kelâm, Meşîe (irade) gibi sıfatlar olup Ehli Sünnetin ittifakıyla bu sıfatlar kadîmdir.¹⁴³ Fiilî sıfatları; Yaratmak, Rızık vermek, Rahmet etmek gibi sıfatlar olup Ebu Hanife ve ashabına göre bu sıfatlar da kadîmdir. Çünkü bu sıfatlar, Allahu

¹⁴⁰ Buhârî, Sahîhi’i-Buhârî, “Sahibinin izni olmadan yağma bölümü”, 30 (2475).

¹⁴¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Şerhu’s-Sunne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Mektebetü’l-İslâmî, 2. basım, 1983), 1/96, (51).

¹⁴² Nesefî, Bahru’l-Kelâm, 237-238.

¹⁴³ Nesefî, Bahru’l-Kelâm, 90.

Teâla'nın zatı ile vardılar.¹⁴⁴ Zira Allahu Teâla'nın zatı ile ezelden var olmasalardı, Allahu Teâla'nın zatı, sonradan meydana gelme konusu olurdu ki, bu imkânsızdır. Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁴⁵

Fasıl

Bil ki: Allahu Teâla'yı mahlukatın sıfatlarından olan “geliş”, “gidiş” gibi sıfatlarla ve sonradan meydana gelenlerin emareleri ile vasıflandırmak caiz değildir. Bu ikisi, Allahu Teâla'dan nefyedilen sıfatlardır. Allahu Teâla'nın şu sözü ileri sürülmektedir:

(وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا) “**Rabbin ve saflar halinde melekler dizilip geldiği zaman.**” (Fecr 89/22) Ve diğer müteşâbih ayetler ve Sallallahu Aleyhi Vesellem'in şu sözü ileri sürülmektedir:

(ينزل الله تعالى كل ليلة النصف من شعبان إلى سماء الدنيا فيقول: هل من تائب فيتاب عليه) “Şa'ban'ın yarı (on beşinci) gecesini olduğu vakit, Allah Teâla dünya semasına iner ve şöyle buyurur: Bağışlanmak isteyen yok mu? Onu bağışlayayım. ...”¹⁴⁶ Ve diğer müteşâbih hadisler ileri sürülmektedir.

Biz deriz ki: Biz Allahu Teâla'dan gelene, Allahu Teâla'nın iradesine göre iman ederiz. Keyfiyeti ile meşgul olmayız. Yine Resulullah'tan gelene de Resulullah Aleyhisselâm'ın iradesine göre iman ederiz. Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁴⁷

Fasıl

Bil ki: Hafaza (melekleri) haktır. Bizden her birimiz üzerinde gece iki ve gündüz iki melek vardır. Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁴⁸ Bazısı beş melek olduğunu, bazısı altmış melek olduğunu, bazısı yüz altmış melek olduğunu söylemiştir. [vr./112']

Denilse ki: Hangi şeyle yazıyorlar?

Ona şöyle denir: Dahhâk şöyle demiştir: “Her gün, her biri beraberinde bir sahife ile birlikte iki melek iner.” Mücâhid şöyle demiştir: Senin dilin o iki meleğin kalemleridir, ağız suyun mürekkepleridir, bedeninin kitaplarıdır (defterleridir).” Dekâikü'l Ahbâr isimli kitapta şöyle demiştir: “İki melek kişinin omuzlarının arasındadır. Hasenâti ve seyyiâti yazarlar. O

¹⁴⁴ Nesefi, Bahru'l-Kelâm, 91.

¹⁴⁵ Nesefi, Bahru'l-Kelâm, 92.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. Şuayb el-Arnaût (Bejrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 43/146 (26018). Şuayb el-Arnaût hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

¹⁴⁷ Nesefi, Bahru'l-Kelâm, 112.

¹⁴⁸ Nesefi, Bahru'l-Kelâm, 217.

iki meleğin kalemleri onun dilidir, divitleri boğazıdır, mürekkepleri ağız suyudur, yazı yazılan derileri sözleridir. Ölümüne kadar amellerini yazarlar”.¹⁴⁹

Sonuç olarak, nas ve haberlerde belirtilenlere inanıyoruz ve keyfiyetle meşgul olmayız. Neseî’ye ait Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵⁰

Nebî Aleyhisselâm’dan gelen ve rivayet edilene göre; bu meleklerden kulun sağ tarafındaki melek sol tarafındaki meleğin emindir. Kul bir günah işlendiğinde, sol tarafındaki melek bunu yazmak istediğinde, sağ taraftaki melek sol taraftaki meleğe “yazmayı bırak, bekle” der. Allah’a tövbe istiğfar ederse yazmaz. Eğer tövbe ve istiğfar etmezse bir günah olarak yazar. Dakâiku’l-Ahbâr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵¹ Bu, farzlardan başka hususlarda kulun kendisi ile Rabbisi arasında olan günahlara yorumlanır. Namaz, zekât, oruç gibi farzlarda ise, günahlar ancak kaçırılan farzların kaza edilmesi ile kalkar. Kulun kendisi ile Rabbisi arasında olan günahlar da ancak günahın bağı çözülünce kalkar. Bahru’l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵²

Fasıl

Bil ki: Kul, hatırından bir küfür kelimesi geçirirde onu reddederse ona bir zarar vermez. Küfrü gerektireni kast ettiğinde kâfir olur, Allah korusun. Bed’ü’l-Emâlî isimli kitapta buna şu sözü ile işaret etmiştir:

وَمَنْ يُّتَوَىٰ اِرْتِدَادًا بَعْدَ دَهْرٍ Bir zaman sonra dinden çıkmaya niyet eden kimse

يَصِرُ عَنْ دِينِ حَقِّ دَا اَنْسِلَالٍ Hak dinden geçip çıkar

Şerh eden şöyle demiştir:

Uzun ya da kısa bir müddet sonra dinden çıkmaya niyet eden kimse, bununla hak dinden çıkar. Hak din İslâm’dır. [vr./112ب] Yani hemen kâfir olur. Bunu يَصِرُ sözü ile belirtmiştir. Bu ittifaklardır. Çünkü imanın sürdürülmesi zorunludur. Buna aykırı olanı yaptığında, ittifakla kâfir olur. Küfre yönelmeyi kast etmek, tasdik etmeye aykırı düşer ve onu yok eder. Çünkü onun niyeti küfre rızadır. Küfre rıza tercih edilene göredir. Hemen ya da bir süre sonra dinden çıkmaya niyet ettiği esnada küfrü birinci yol ile bilinir.¹⁵³

¹⁴⁹ Kâdî, Dekâiku’l-Ehbâr, 17.

¹⁵⁰ Neseî, Bahru’l-Kelâm, 216.

¹⁵¹ Kâdî, Dekâiku’l-Ehbâr, 17.

¹⁵² Neseî, Bahru’l-Kelâm, 136.

¹⁵³ Kârî, Dav’ül-Meâlî, 111.

Fasıl

Bil ki: Manasını bilerek gönüllü olarak itikad etmeksizin dil ile küfür lafzını söylemek Ebu Hanife ve ashabına göre küfürdür. Bed'ü'l-Emâlî isimli kitapta buna şu sözü ile işaret etmiştir:

وَلَفْظُ الْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ *İtikad etmeksizin küfür lafzı*

بِطَوَّعٍ رَدُّ دِينٍ بِإِعْتِقَالٍ *Gönüllü olarak gafilce dini reddetmektir*

Şerh eden şöyle demiştir:

Küfür lafzı, yani manasına itikad etmeksizin, gönüllü olarak dil ile söylenmesi, bu durumun dini reddetme ve küfür oluşundan gafil olarak İslâm dinini reddetmektir.¹⁵⁴

EK: Sonuç olarak, bu konuların temeli, imanın dille ikrardan ve kalben tasdikden ibaret olmasıdır. Bu yüzden kasıtlı olarak ve anlamını bilerek küfür kelimesini dil ile söylediğinde iman yok olur. Çünkü iki zıt bir araya gelmez. İman ve küfür iki zıttır. Kâfir olur ve aynı şekilde kalbiyle kastederse iman yok olur. Çünkü ikisi bir araya gelmez. Münafık olur ve imanından veya neye inanması gerektiğinden şüphe duyarsa aynı şey geçerlidir. Çünkü şüphe, daha önce geçtiği gibi, kesinliği ortadan kaldırır.

Fasıl

Bil ki: İnsan tevhid ilminin inceliklerinden herhangi birinde güçlükle karşılaşır, sorup öğreneceği bir âlim buluncaya kadar, Allah katında doğru olana inanması gerekir. [vr./113] Böyle bir kimseyi arayıp bulmakta gecikmesi caiz değildir. Bu hususta tereddüt edilerek beklemek mazur görülmez. Eğer tereddüt ederek beklerse, kâfir olur. Fıkhu'l Ekber" adlı kitabında böyle geçmektedir.¹⁵⁵

EK: Müslüman, küfürden korunma sebebi olduğu için sabah akşam Resullerin efendisinin şu duası ile Allah'a sığınmalıdır:

(اللهم أعوذ بك من أن أشرك بك شيئاً وأنا أعلم واستغفرك لما لا أعلم إنك أنت علام الغيوب)

“Allah'ım! Bilerek bir şeyi Sana ortak koşmaktan Sana sığınırım. Bilmeyerek ortak koşmuşsam Senden af dilerim. Sen gayıpları en iyi bilensin.”

ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵⁶

Allahu Teâla en iyi bilendir.

Çeşitli Meseleler:

Gasp edilen arazide ya da haram elbisede kılınan namaz sahihtir. Zulmüne karşılık cezalandırılmışsa, kendisi ile Allah arasında olanın karşılığını alır. Kendisi ile kullar arasında

¹⁵⁴ Kârî, Dav'ül-Meâlî, 112-113.

¹⁵⁵ Ebû Hanîfe, Fıkhu'l Ekber, 70.

¹⁵⁶ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 512.

olana karşılık cezalandırılır. Aynı şekilde haram malla haccetmek, farzı ondan düşürür. Zira günah taati engellemez. Taat günahla beraber işlenirse ‘kabul edilmez’ denilmez. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵⁷

Mesele: Bir selam vermek, esenlik dilemek ve hediye vermek ile de olsa sılayı rahim (akrabalık) bağı vaciptir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵⁸

Mesele: Arapça bütün dillerden daha üstündür ve cennet ehlinin dilidir. Onu öğren ya da öğret, zira öğreten ecrini alır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁵⁹

Mesele: Cuma günü tırnakları kesmek, kasık kıllarını traş etmek, vücudu temizlemek ve her hafta bir kere banyo yapmak müstehaptır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶⁰

Mesele: Hıtân (sünnet olmak), sünnettir. İslâm’ın şiarındandır. Cinsiyet organının ucundaki fazla derinin tamamı kesilmemiş olarak sünnet yapılırsa, eğer yarıdan fazlası kesilmişse sünnet olmuştur, eğer yarısı ya da daha azı kesilmiş ise sünnet olmamıştır. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶¹

Mesele: Yemenin sünneti, başlangıcında besmele çekmektir, sonunda hamdetmektir, [vr./113ـ] ondan önce ve sonra elleri yıkamaktır. Mülteka’l-Ebhar isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶²

Mesele: Hanefî mezhebine mensup bir kişinin, zaruret durumunda, başka bir mezhebe mensup bir imama uyması, o imama vacip olan bütün hususlara bağlı olması şartı ile caiz olur. Mesela Şâfi mezhebine mensup bir imama uyması durumunda, imamın niyet, abdestte tertip, Fatiha’yı okumak, ta’dili erkân gibi hususlara riayet etmesi gerekir.¹⁶³ Riayet etmezse icmaen batıldır. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶⁴

Mesele: İhtilaflara riayet ettiğinde, Şâfi mezhebine mensup bir imamın arkasında namaz kılmak caiz olur. Hanefî mezhebine mensup bir imama uymak evladır. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶⁵

Mesele: Cuma namazını mazeretsiz terkederse, tazir gerekir. Komşular sessiz kalırsa günah işlemiş olurlar. Cevâhiru’l Fıkh isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶⁶

¹⁵⁷ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 48ـ.

¹⁵⁸ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 704.

¹⁵⁹ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 704.

¹⁶⁰ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 703.

¹⁶¹ Timurtâşî, Tenvîru’l-Ebsâr, 808.

¹⁶² Halebî, Mülteka’l-Ebhur, 594.

¹⁶³ Nevevî, Minhâcü’t-Tâlibîn, 80.

¹⁶⁴ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 13ـ.

¹⁶⁵ İmâdî, Hediyyetü İbni’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 28.

¹⁶⁶ Hevârezmî, el-Cevâhiru min fikhi’l-Hanefiyye, 317.

Mesele: Elleri ve ayakları kesik olan kimse, yüzünde bir yara varsa, orayı yıkamadan namaz kılar ve namazı yeniden kılmaz. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁶⁷ [ق/20]

Mesele: İmamlığı mekruh olan kimsenin arkasında namaz kılsa, Aleyhisselâm'ın şu sözü nedeniyle cemaat faziletine erişir: (صلوا خلف كل بر وفاجر) “İster salih olsun ister fâcir olsun, her müslümanın arkasında namaz kılınız.”¹⁶⁸ Ancak takvası nedeniyle böyle bir kişinin arkasında namaz kılmaktan çekinirse Aleyhisselâm'ın şu sözü nedeniyle cemaat faziletine erişmez: (من) صلى خلف تقي فكأنما صلى خلف نبي “Kim bir takvalı kimsenin arkasında namaz kılsa sanki bir nebinin arkasında kılmış gibi olur.”¹⁶⁹

Mesele: Haramlık mallarda ilimle birlikte geçiş yapar. Başka bir ifade ile varisin hakkından olan hariç, (haramlık) bir zimmetten bir zimmete geçiş yapar. Zira miras kalan mal varise, her ne kadar malın haramlığını bilse bile, helaldir. ez-Zahîrî: “Malların sahiplerini bilmeseyse bile” diye kaydetmiştir. Eşbâh ve'n-Nazâir adlı kitabın yasak ve ibâha bölümünde böyle geçmektedir.¹⁷⁰

Mesele: Tühfetü'l-Mülûk isimli kitapta şöyle demiştir: Fare dışkısı ve idrarı suda değil de yiyeceklerde ve giysilerde muafır. [vr./114] Onun sözü, necasetin belirtisinin görünür olmadığı duruma yorumlanır. Necasetin belirtisi; tat, renk ve kokudur. Görünür olduğunda muaf olmaz.¹⁷¹

Mesele: Denilse ki: “Hangi sünnet farzdan daha çok sevaplıdır?” De ki: Selam vermek sünnettir, selamı almak farzı kifayedir. Selam verenin sevabı daha çoktur. Tühfetü'l-Mülûk isimli kitapta böyle geçmiştir.¹⁷²

Mesele: Malının büyük çoğunluğunun helalden olduğu bilinmedikçe zâlim yöneticilerin hediyesini kabul etmek caiz değildir. El-Mülteka isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷³ Hediyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta su meselelerinde misafir hakkında şöyle demiştir: Misafirin önüne bir yemek konulduğunda, onun haram olduğunu bilgi ve zannı galib ile bilmeden önce yiyecek hakkında soru sorması ve yemekten kaçınması zorunlu değildir.

¹⁶⁷ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 77.

¹⁶⁸ Aclûnî, Keşfü'l-hafâ', 2/34 (1611). el-Aclûnî şöyle demiştir: el-Beyhakî, Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir, hadisin senesinde inkitâ' vardır, İbn Habbân Duafâ' isimli kitabında rivayet etmiştir.

¹⁶⁹ Aclûnî, Keşfü'l-hafâ', 2/302 (1611). el-Sehâvî, el-Makâsîdü'l-Hasene, 486 (764). el-Sehâvî hadisi hadis kaynaklarında bulamadığını söylemiştir.

¹⁷⁰ Zeynelabidin b. İbrahim İbn Nuceym, el-Eşbah ve'n-nezâir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 247.

¹⁷¹ Râzî, Tühfetü'l-mülûk, 22.

¹⁷² Râzî, Tühfetü'l-mülûk, 241.

¹⁷³ Halebî, Mülteka'l-Ebhur, 596.

Mesele: İmam bir kişinin gelmesi için Rükû yu uzattığında bu çok haramdır. Denildi ki: (imam) şahsı tanıdığına küfre düşmesinden korkulur. Çünkü Allahu Teâla'ya ibadetinde başkasını ortak kılmaktadır. Eğer tanımıyorsa, bir sakıncası yoktur. Çünkü bu, taata erişmeye yardım etmektir. Hediyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.

Mesele: Efendinin kölesine, erkeğin karısına Kur'an'dan ihtiyacı kadarını öğretmesi vaciptir. Cevâhiru'l Fıkh isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁴

Mesele: Pire ve bit suda ölürlerse onu bozamaz. Hâşiyetü'd-Dürer isimli kitapta böyle geçmiştir.

Mesele: Canlı bedenden ayrılan bir uzuv, meyte (dinî usullere göre boğazlanmamış olan ölü hayvan) gibidir. Ancak ölmeden önce kesilmiş olması bunun dışındadır. Zira yenilebilen hayvandan ise onun yenmesi helaldir. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁵

Mesele: Namaza ihlaslı olarak başlayıp da sonra ona riya karışırsa, dikkate alınan husus öncesidir, riya değil. Vacibin düşmesi ile ilgili farzda riya yoktur. Onun için zekâtın açıktan verilmesi daha iyidir. Ancak gönüllü sadaka öyle değildir. Hediyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁶

Mesele: [vr./114↵] İlim akıldan efdaldır. Bahru'l Kelâm isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁷

Mesele: Kişinin elinde yarıklar olup abdest alamadığında, abdest almak için başkasından yardım ister. Yardım almayıp da teyemmüm yaparsa, Ebu Hanife'ye göre caiz olur. Kendisine abdest aldırarak kimse bulamadığında ihtilafsız caiz olur. el-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁸

Mesele: Kim kazanç elde edebiliyorsa, onu yapmak zorundadır. Eğer yapamazsa, onu istemek zorundadır. Ölesiye kadar kazanç elde etmeyi terk ederse günahkâr olur. Kazanç elde etmekten aciz olursa, onu bilen kimseye ona doyurması ya da doyuracak kimseyi göstermesi farz olur. El-Mülteka isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁷⁹

Mesele: Hasımların rızası için namaz kılmak fayda vermez. Sadece Allahu Teâla için namaz kılınır. Hasımı affetmezse Kıyamet Gününde onun iyiliklerinden alacaktır. Zira rivayet edildi ki: Dânek ile cemaat ile kılınan namazın yediyüz sevabı alınır. Hediyetü

¹⁷⁴ Hevârezmî, el-Cevâhiru min fikhi'l-Hanefiyye, 385.

¹⁷⁵ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 686.

¹⁷⁶ İmâdî, Hediyetü İbnü'l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 49^İ.

¹⁷⁷ Nesefî, Bahru'l-Kelâm, 64.

¹⁷⁸ Kaşgârî, Münyetü'l-Musallî, 93.

¹⁷⁹ Halebî, Mültekâ'l-Ebhur, 596.

İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁸⁰ Dânek: Beş arpa tanesi ağırlığıdır. el-Ahterî¹⁸¹ isimli sözlükte böyle geçmektedir.

Mesele: Nâfi', İbn Ömer Radiyallahu Anhu'dan Resulullah Sallallahu Aleyhi Vesellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

(رد دانق من حرام يعدل عند الله سبعين حجة) “Haramdan bir Dâneki reddetmek, Allah katında yetmiş hacca denktir.”¹⁸² Menseku İbn el-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.

Mesele: Oruçlu kimse, ağzında suyu çalkalarsa ve su boğazından geçerek karnına girerse, eğer oruçlu olduğunu hatırlarsa orucu bozulur, aksi halde bozulmaz. Sinekler boğazından geçerse orucu bozulmaz, fakat kasıtlı olarak yese orucu bozulur. Dişlerinin arasında bir şey olsa da kendi fiili olmaksızın boğazına girse, bu onun orucunu bozamaz. Kasten yerse, nohut miktarından az ise orucu bozulmaz. Nohut miktarında ise, kefaret olmaksızın orucu kaza etmesi gerekir. El-Gazneviyye isimli kitapta böyle geçmektedir¹⁸³.

[vr./115¹]

Mesele: Oruçlu uyuyan bir kimsenin ağzına su dökülür ve boğazına girerse orucu bozulur. El-Gazneviyye isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁸⁴

Mesele: Herhangi bir amele riya karıştığı zaman, o amelin ecrini yok eder. Keza ucüb (kendi amelini üstün görmek) de böyledir. Fıkhu'l Ekber adlı kitapta böyle geçmektedir.¹⁸⁵

Mesele: Ezan okumak, imamlık, hac, Kuran ve fıkıh öğretme gibi taatlardan ve ölü üzerine feryat ile ağlamak, şarkı söylemek ve müzik gibi itaatsizliklerden ücret almak caiz değildir. Bu gün ücretle imamlık yapma, Kuran ve fıkıh öğretme, ezan okumanın caiz oluşuna fetva verilmektedir. ed-Dürer,¹⁸⁶ et-Tenvîr¹⁸⁷ ve el-Mültekâ isimli kitaplarda böyle geçmektedir.¹⁸⁸

Mesele: Kişi namaz kılariken, Şeytan vesvese verdiğiinde: (لا حول ولا قوة إلا بالله) “Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur” derse, eğer o, Ahiret meselelerinden ise onun namazı

¹⁸⁰ İmâdî, Hediyetü İbni'l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 49¹.

¹⁸¹ Ahterî, Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 968/1560-61) Arapça-Türkçe sözlüğüdür. Geniş bilgi için bakınız: Hulusi Kılıç, “Ahterî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2/184-185.

¹⁸² Aclûnî, Keşfü'l-hafâ', 1/485 (1378); es-Sehâvî, el-Makâsîdü'l-Hasene, 365 (517). es-Sehâvî hocasının bu hadisin aslını bilmediğini söylemiştir.

¹⁸³ Makbûl Hüseyin Tâhir, el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye, 220-221.

¹⁸⁴ Makbûl Hüseyin Tâhir, el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye, 220.

¹⁸⁵ Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-Ekber, 49.

¹⁸⁶ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 2/334.

¹⁸⁷ Timurtâşî, Tenvîru'l-Ebsâr, 621.

¹⁸⁸ Halebî, Mültekâ'l-Ebhur, 529.

bozulmaz, eğer dünya meselelerinden ise namazı bozulur. Hediyyetü İbnü'l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.

Mesele: Niteliği ve şekli farklı olsa bile, gümüş yerine gümüş, altın yerine altın eşit ağırlık dışında satılması caiz olmaz. İki bedel de (taraflar) ayrılmadan önce bizzat alınmış olmalıdır. Fazlalık ribadır. Fıkıh kitaplarının genelinde böyle geçmektedir. Altın gümüşle veya gümüş altınla satılıyorsa fazlalık caiz olur, alış-veriş meclisinde satıcı parayı, müşteri ise malı almalıdır. Gümüşün gümüşle satışında hile, az gümüşle birlikte, misli olması için örneğin bir parça para gibi başka bir şeyi almakla olur. Para, (gümüşten) fazlalığa karşılıktır. Bunu gümüşü gümüşle ve altını altınla değişime kıyas et.

Mesele: Az su bulur da necasetin giderildiğinden emin olmazsa, onunla abdest alır, gusleder ve teyemmüm yapar. Aynı şekilde, hamamın havuzunda az su olduğu halde hamama girdiğinde, necasetin giderildiğinden emin olmazsa, abdest alır, [vr./115ب] gusleder ve akan suya bakmaz. El-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁸⁹

Mesele: Cünüp olan kimse, kâseyi aramak için elini suya sokarsa ve elinde gerçek bir pislik yok ise, Ebu Hanife'ye göre kirlenir. Ebu Muhammed ve Ebu Yûsuf'a göre su temizdir ve temizleyicidir. El-Münyetü'l-Musallî isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹⁰ Bu kitabın şerhinde geçtiği gibi, ikisinin görüşü, en sahih olandır. Bu, su on birimde ondan az ise böyledir. Ama onda on ise, o zaman hükmü, akan (suyun) hükmüdür. Kâfirler ve çocuklar ellerini suya daldırırlarsa, ellerinde gerçek bir necaset yok ise su pislenmez.

Fasıl

Bil ki: Farz iki çeşittir: Farzı ayn ve farzı kifâye.

Farzı ayn: Bir kısım insan yerine getirdiğinde diğerlerinden düşmeyen farzdır. Bunlar; namaz, hac, abdest almak, cünüplük, nifas ve hayz durumunda gusletmek ve genel seferberlik olduğunda cihad etmek gibi farzlardır.

Farzı kifâye: Bir kısım insan yerine getirdiğinde diğerlerinden düşen farzdır. Bunlar; selam almak, hapsirana "Allah sana rahmet etsin" demek, hasta ziyareti yapmak, Nebi Aleyhisselâm'a salat etmek, cenaze namazı kılmak, marufü emretmek ve münkerden nehyetmek ve genel seferberlik olmadığında cihad etmek gibi farzlardır.

Allah en iyi bilendir.

Fasıl

İlim Talep Etmenin Fazileti Hakkında

¹⁸⁹ Kaşgârî, Münyetü'l-Musallî, 71.

¹⁹⁰ Kaşgârî, Münyetü'l-Musallî, 82.

Bil ki: Allah seni başarılı kılsın. İlim iyidir. İlimlerin en iyisi ise; Yüce Allah'ı bilmekten ve Tevhidinden sonra Şeriat ve Din ilmi olan Fıkıh ilmidir. Çünkü Allahu Teâla şöyle demiştir:

(وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ)

“Davud’a ve Süleyman’a gerçekten bir ilim vermiştik. Onlar da ‘Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun’ dediler.” (Neml 27/15) Yani ilimle üstün kılındılar. El-Gazneviyye isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹¹ Yine Allahu Teâla'nın şu sözlerinden dolayıdır:

(يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ)

“... Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. ...” (Mücâdele 58/11) [vr./116â]

(قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)

“...De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’...” (Zümer 39/9) Ve diğer ayetler.

Aleyhisselâm şöyle demiştir:

(من سلك طريقا يطلب فيه علماً سهل الله له طريقاً من طرق الجنة وإن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب العلم رضى بما يصنع وإن العالم ليستغفر له من في السموات ومن في الأرض والحيتان في جوف الماء وإن فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب)

“Her kim ilim tahsil etmek amacıyla bir yola çıkarsa Allâh onu cennet yollarından bir yola sokmuş olur. Kuşkusuz ki melekler ilim yolunda olan kimsenin yaptıklarından hoşnut olduklarından dolayı ona kanatlarını sererler. Âlim ise, ona göklerde ve yerde bulunanlar ile suda bulunan balıklar (Allah'tan) bağışlanmasını dilerler. Muhakkak ki âlimin âbide üstünlüğü, ayın on dördüncü gecesindeki dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.”

İlimsiz zühd, kirişiz yay gibidir. Aleyhisselâm şöyle demiştir:

(من تفقه في دين الله كفاه الله مؤنة دينه ودينه)

“Allah'ın dininde fakih olan (derin bilgi sahibi olan) kimsenin, dünya ve ahiret ile ilgili ne ihtiyacı varsa, Allah Teâlâ karşılar ve ona ummadığı yerlerden rızık verir.”¹⁹²

Ebu Derdâi Radyallahu Anhu'nun şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Âlim ve ilim öğrenen” sevapta eşittirler. İnsanlar iki kısımdır: âlim ve ilim öğrenen. Bunun dışında bir seçenek yoktur. İnsanlar ancak üzerinde buldukları hal üzere diriltileceklerdir. Âlim, âlim olarak diriltir, cahil cahil olarak diriltir.

Fasıl

¹⁹¹ Makbûl Hüseyin Tâhir, el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye, 37.

¹⁹² Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî, *Müsnedü'l-imami'l-a'zam Ebi Hanife*, thk. Latîfürrahman el-Behrâicî (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010), 2/499 (563).

İbn Mesud Radıyallahu Anhu'nun teşehhüdü (namazda Ettehiyatü duasını okumak) hakkında:

O şudur:

(التحيات لله، والصلوات والطيبات، السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين،
أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدًا عبده ورسوله)

“Bütün tâzimler, övgüler, mülkler Allah'a mahsustur. Ey Nebî! Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun. Selâm, bizim ve Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun. Şahâdet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahâdet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resûlüdür.” Bu vaciptir. Birinci oturuşta buna ilave yapılmaz. Nebi Sallallahu Aleyhi Vesellem'e son oturuşta salavât okunur. Şöyle denir:

(اللهم صلّ على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم ربنا إنك حميد مجيد، وبارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم إنك بنا إنك حميد مجيد)

“Allahım! Muhammed'e ve ailesine salâtu selam eyle (onların şeref ve kadrini yükselt) İbrahim'e ve İbrahim'in ailesine salât ettiğin gibi. Muhammed'i ve Muhammedin âlini mübarek kıl (onların feyiz ve bereketini daim artır). [vr./116ب] İbrahim'i ve İbrahim'in ailesini mübarek kıldığın gibi. Şüphe yok ki Sen Hamîdsin, Mecîdsin. (Bütün hamdü sena, bütün azamet ve celâl sana mahsustur).” ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹³

Kunût Hakkında Fası

Bu (Kunût) vaciptir. Şöyledir:

(اللهم إنا نستعينك ونستغفرك ونستهديك ونؤمن بك ونتوب إليك ونتوكل عليك ونثني عليك الخير كله نشكرك ولا نفكرك ونخلع ونترك من يفجر، الله إياك نعبد ولك نصلي ونسجد وإليك نسعى ونحفد، نرجو رحمتك ونخشى عذابك إنا عذابك بالكفار ملحق)

“Allahım! Biz muhakkak senden yardım dileriz, senden mağfiret niyaz ederiz, senden hidâyet isteriz. Sana iman eder, sana tevbede bulunur, sana tevekkül ederiz. Seni bütün hayır ile överiz. Sana şükür ederiz. Seni inkâr etmeyiz. Sana isyan edip duranları uzaklaştırıp terkederiz. (Kendilerinden alâkalarımızı keseriz).

Allahım! Biz ancak Sana ibâdet eder, Senin için namaz kılar ve Sana Rükû ve secde ederiz. Senin için gayret ve hizmet ederiz. Senin rahmetini umar, azabından da korkarız. Şüphe yok ki Senin azabın kâfirlere erişicidir.”

¹⁹³ Molla Hüsrev, Dureru'l-Hükkâm, 167.

حَفِد kelimesinin ف harfinin kesreli olması en fasih olanıdır. ed-Dürer ve el-Gürer isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹⁴ Kunutun sessizce okunması daha doğrudur. et-Tenvîr isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹⁵ Kunutu güzel yapamayan (ezberleyemeyen) kimse üç kere; (اللهم اغفر لي) “Allahım! Beni affet” der. Bu İmâm Ebu’l-Leys’in tercihidir. Ya da şöyle der: (Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik, âhirette de iyilik ver, bizi ateş azabından koru!” Bu dua, diğer meşâyihin tercihidir. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹⁶

Cenaze Namazı Hakkında Fasıll

Cenaze namazı farzı kifayedir. Ölüyü kefenlemek, yıkamak, defnetmek de farzı kifayedir. Bunları bir kısım kişi yaparsa, diğerlerinden farz düşer. Bunların yapılması terk edilirse, herkes günahkâr olur. Cenaze namazının şartı, ölenin Müslüman olması ve temizlenmiş olmasıdır. Bu namaz, dört tekbirle kılınır. Allahu Teâla için namaza, meyyit için duaya niyet edili ve şöyle denilir:

(اللهم إني أريد الصلاة لك والدعاء للميت) “Allahım! Senin için namaz kılmak ve meyyit için dua etmek istiyorum.” İlk tekbirden sonra;

(سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَاءُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ)

“Allahım! Seni tesbih ve tenzih eder, Sana hamdü senada bulunurum. Senin ismin mübarektir ve Senin azametini yücedir ve celâlin pek yüksektir. Sen’den başka ilah yoktur.”

İkinci tekbirden sonra, Nebi Aleyhisselâm’a salavât duaları okunur. Üçüncü tekbirden sonra, meyyit için şu dua okunur [vr./117]:

(اللهم اغفر لحينا وميتنا وشاهدنا وغائبنا وصغيرنا وكبيرنا وذكرنا وأتثانا، اللهم من أحييته منا فأحيه على الإسلام ومن توفيته منا فتوفه على الإيمان برحمتك يا أرحم الراحمين، اللهم اغفر لنا وله ولا تفتنا بعده ولا تحرمنا أجره)

“Allah’ım! Bizim dirilerimizi, ölümlerimizi, burada olanlarımızı ve olmayanlarımızı, küçüklerimizi ve büyüklerimizi, erkeklerimizi ve kadınlarımızı af ve mağfiret eyle. Allah’ım! Bizden yaşattıklarını İslâm üzere yaşat, bizden öldürdüklerini rahmetinle imân üzere öldür. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi olan Allah’ım! Bizi ve onu af ve mağfiret eyle! Bizi bundan (ölümü gördükten) sonra inancımızdan döndürme ve onun (cenaze namazın) ecrinden mahrum etme!”

Erkek çocuk ve mecnun cenaze duasında şöyle der:

(اللهم اجعل لنا ولأبويه فرطًا واجعله لنا ذخراً وأجرًا واجعله شافعًا مشفعًا يشفع لنا يوم القيامة)

¹⁹⁴ Molla Hüsrev, Dureru’l-Hükkâm, 218.

¹⁹⁵ Timurtâşi, Tenvîru’l-Ebsâr, 127.

¹⁹⁶ İmâdî, Hediyyetü İbnî’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 32.

“Allah’ım Sen onu, bizim için ve ebeveyni için önden gönderilen sevap vesilesi yap, onu bizim için ecir vesilesi ve ahiret azığı eyle, onu şefaati kabul edilen şefaatchi eyle ki, bize Kıyamet Günü şefaati etsin!”

Dördüncü tekbirden sonra sağa-sola selam verilir. Tekbirler yüksek sesle söylenir, birinci tekbir hariç diğer tekbirlerde eller kaldırılmaz. Hediyyetü İbnü’l-İmâd isimli kitapta böyle geçmektedir.¹⁹⁷

EK: Haberde şöyle geçmiştir: “Beş şey ölümcül bir zehirdir. Başka beş şey de onun panzehiridir. Dünya ölümcül bir zehirdir ve zühd onun panzehiridir. Mal ölümcül bir zehirdir ve sadaka onun panzehiridir. Konuşma ölümcül bir zehirdir ve Allah’ı zikretmek onun panzehiridir. Ömrün tamamı ölümcül bir zehirdir ve itaat onun panzehiridir. Bütün yıl ölümcül bir zehirdir ve Ramazan ayı onun panzehiridir.” Dakâiku’l-Ahbâr isimli kitapta böyle geçmektedir.

Onda şu da vardır: “Kabir her gün beş kez şöyle diyerek sızlanır: Ben yalnızlığın eviyim, öyleyse Kuran okunmasını bana yoldaş eyle. Ben karanlığın eviyim, öyleyse beni gece namazı ile aydınlat. Ben toprak eviyim, öyleyse yatağı üzerime taşı ki, bu ameli salihtir. Ben yılanların eviyim, bu yüzden Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla gözyaşı dökmek olan panzehiri bana taşı. Ben Münker ve Nekir meleklerinin sorgulama eviyim, bu yüzden (لا إله إلا الله محمد رسول الله) “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah’ın resulüdür” sözünü üzerimde çoğalt.

---

¹⁹⁷ İmâdî, Hediyyetü İbnü’l-İmâd (Esed Efendi Koleksiyonu, 1/1058), 52ب.

Sonuç

Müslüman ancak halis niyetle iş yapmalıdır. [vr./117ب] Çünkü Aleyhisselâm şöyle demiştir: (إنما الأعمال بالنيات) “Ameller ancak niyetlere göredir.”

Niyet namaz, zekât, oruçta olduğu gibi bazen farz olabilir ve bunlar niyetsiz sahih olmaz. Bazen de abdest, gusül ve imamlıkta olduğu gibi müstahap olur. Bunlar niyetsiz sahih olur, fakat fazileti ancak halis niyetle elde edilir.

Mübahlar da halis niyet ile ibadet olur. el-Eşbâh ve'n-Nezâir isimli kitapta böyle geçmektedir. Örneğin Yüce Allah'a itaati güçlendirme kastıyla helallerden yemek yiyerek, içerek, uyuyarak, avret yerini örtmek veya zararı uzaklaştırmak veya Allahu Teâla'nın nimetini açığa çıkarmak için elbisesini giyerek, hakkını vermek kastı ile veya salih bir evlad kastı ile karısı ile cinsi ilişkide bulunarak sevap kazanır.

Allah Subhanehu Teâla neyin doğru olduğunu en iyi bilendir. Başvuru ve dönüş O'nadır. Yüce Allah'tan günahlarımızı bağışlamasını, hatalarımızı örtmesini, gönüllerimizi ferahlatmasını, lütfu ve ihsanı ile bizim için sonu hayır, şehadet ve saadet kılmasını, bu kitabı öğrencilere yararlı kılmasını, bu kitabı azaptan kurtuluş için bir vesile kılmasını niyaz ediyoruz.

Kitabın yazılışı, Rabi'al-Sâni ayının 28.de Cumartesi günü gündüzü tamamlanmıştır. Kitap, Meliku'l Vehhâb olan Allah'ın yardımıyla tamamlanmıştır.

Sahibi, maliki Mustafa b. Abdî'dir.

Tarih: 1084 senesidir.

7. Eserin Fıkhî Değerlendirilmesi

Eserde toplam 64 mesele ele alınmış olup bunları ilgili bablara toplanmıştır. Eserde konular genel olarak ibâdât ile akâid ve her Müslümana günlük hayatında lazım olan bazı mühim meselelerden ibarettir. Fıkhın diğer konularına girilmemiştir.

Müellif meseleleri ele alırken fıkh ve akâid kaynaklarına başvurduğunu görmek mümkündür.

Eserde gerekli konularda Kur'an ve Sünnet'ten delil getirilmiştir.

Eserde imamların arasındaki ihtilaflara yer vermemiştir. Sadece tahrime meselesinde İmam Şafii'nin görüşünü ve İmam Ahmed'in görüşünü zikretmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁸ Molla Hüseyin b. İskender, *Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebi Hanîfe* (Ankara: Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 707/14), 94a, 113b, 98b.

Müellifin meselelerin hükümlerini ele alırken esah ve mütemed görüşlere öncelik verdiğini görmek mümkündür. Zira eserde hep sahih ve esah kelimelerini görmek mümkündür.

Aynı şekilde eserde bazen elğâz-ı fıkhiyye¹⁹⁹ meseleleri farketmek mümkündür.

Bir diğer mesele, müellifin bazen intihal yaptığını görmek mümkündür, yani bazen bir kaynaktan cümle ya da paragraf aktarmakta ve kaynakçada göstermemektedir.²⁰⁰

Yine müellifin bazen şerh ve haşiyelerin adlarını ve müelliflerini zikretmiyor. Örneğin Ali el-Kâri'nin *Đav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî* eserinden nakledeken sadece (قال الشارح) diyor.²⁰¹ Aynı şekilde el-Hidâye haşiyesinde de hangi müellifin hangi eseri olduğunu belirtmiyor.²⁰²

Müellifin Münyeti'l-musallî'ye atfettiği halde Tenvîrü'l-ebşârdan naklettiğini farkettilik. Nitekim nakledilen metni Molla Hüseyin'in atfettiği eserde bulamadık, ancak adı geçen eserde aynı metne rastladık.²⁰³

Hüseyin b. İskender'in kaynaklardan nakilde bulunurken bazı istisnalar haricinde çok dikkatli ve titiz davrandığını görmek mümkündür. Nitekim onun nasları (mânen değil) olduğu gibi naklettiğini farkettilik. Ancak bir yerde tasarruf ettiğini, değişikliğe gittiğini gördük.

Aynı şekilde müellif meseleyle ilgili farklı görüşü olduğu zaman nakilden sonra kendi görüşüne yer vermektedir.

¹⁹⁹ Muhammed Tayyib Kılıç, "Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elğâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri / الفقهية اللغز)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2015), 46-90.

²⁰⁰ Molla Hüseyin b. İskender, *Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhi ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebi Hanîfe* (Ankara: Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 707/14), 97b, 98a.

²⁰¹ Molla Hüseyin b. İskender, a.g.e., 109b, 112a, 112b.

²⁰² Molla Hüseyin b. İskender, a.g.e., 105b.

²⁰³ Molla Hüseyin b. İskender, a.g.e., 95a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mollâ Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) "Mukaddime müştemile alâ mesâili fî'l-Fıkhî ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâm'il-Âzam Ebî Hanîfe"

Adlı Eserinin Tahkîki

1. Tahkîkli Metinde Kullanılan Kısaltmalar

أيضاً : أيضاً

ح : الإمام أبي حنيفة

م : الإمام محمد بن الحسن الشيباني

س : الإمام أبي يوسف

م : التاريخ الميلادي

هـ : التاريخ الهجري

ع م : عليه السلام

ق : ورق

2. Tahkîkli metin

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[ق/92] الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَلَّى عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْأَنْبَاءِ، وَصَلَاتُهُ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِ عَدَدَ قَطْرِ الْعَمَامِ

عَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ نَاصِرِي دِينِ الْإِسْلَامِ.

يَقُولُ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ إِلَى مَوْلَاهُ الْعِزِّي مُنْلاً حُسَيْنِ بْنِ إِسْكَندَرَ الْحَنْفِيَّ عَامِلَهُ اللَّهُ بِلُطْفِهِ الْخَفِيِّ.

وَبَعْدُ: فَهَذِهِ مُقَدِّمَةٌ مُشْتَمِلَةٌ عَلَى مَسَائِلِ الْفِقْهِ وَالْعَقَائِدِ عَلَى مَذْهَبِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ أَبِي حَنِيفَةَ²⁰⁴

رَحْمَةُ اللَّهِ.²⁰⁵

بَابُ شُرُوطِ الصَّلَاةِ

جَمْعُ شَرْطٍ، وَالْمُرَادُ مِنْهَا الْفَرَائِضُ الْخَارِجَةُ عَنِ الصَّلَاةِ وَهِيَ ثَمَانِيَةٌ:

²⁰⁴ ق، رحمة الله عليه.

²⁰⁵ ض+ تعالى.

الأول: الوضوء بالماء المطلق لو كان مُحدثًا، والغسل لو كان جُنُبًا؛ إذا قَدِرَ على استعمالِ الماءِ، والتَّيْمُ - عندَ عدمِ الماءِ أو عدمِ القُدرةِ على استعمالِ الماءِ- من جنسِ الأرضِ الطَّاهِرِ²⁰⁶ كالترابِ والرَّمْلِ والجُصِّ والحَجَرِ وما أشَبَهَ ذلكَ.

ولا يَجُوزُ بِمُنْطَبِعِ أَي مَّا يَلِينُ كَالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَبِمُتَرَمِّدٍ [ق/92ب] بِالاحْتِرَاقِ كَالشَّجَرِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ نَفْعٌ أَي غُبَارٌ²⁰⁷ وَبِهِ مُطْلَقًا.

وَالْحُكْمُ لِلغَالِبِ لَوْ اِخْتَلَطَ بِالتُّرَابِ غَيْرُهُ كَذَلِكَ²⁰⁸ فِي التَّنْوِيرِ.²⁰⁹

وَصِفَةُ التَّيْمِ: أَنْ يَضْرِبَ يَدَيْهِ عَلَى الصَّعِيدِ وَيَنْفِضَهُمَا ثُمَّ يَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ يَضْرِبُهُمَا كَذَلِكَ وَيَمْسَحُ بِكُلِّ كَفِّ ظَاهِرَ ذِرَاعِ الأُخْرَى وَبِاطْنَهَا مَعَ المِرْفَقِ مُسْتَوْعِبًا فِي الأَصْحَحِ، وَيَسْتَوِي فِيهِ الجُنْبُ وَالمُحْدِثُ، وَكَذَا فِي المُلْتَقَى.²¹⁰

وَالنِّيَّةُ شَرْطٌ فِي التَّيْمِ وَسُنَّةٌ فِي الوضوءِ.

والثاني: طَهَارَةُ النَّوْبِ عَنِ النَّجَاسَةِ الغَلِيظَةِ وَالخَفِيفَةِ، الغَلِيظَةُ كَبُولِ مَا لَا يُأْكَلُ لَحْمُهُ وَلَوْ كَانَ مِنْ صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلْ، وَغَائِطٍ وَدَمٍ وَمَنِيٍّ وَخَمْرٍ وَخِرَاءٍ دَجَاجَةٍ وَمَا أَشَبَهَ ذَلِكَ.

وَالْمَانِعُ لِلصَّلَاةِ مِنَ النَّجَاسَةِ الغَلِيظَةِ أَكْثَرُ مِنْ قَدْرِ دِرْهَمٍ، وَهُوَ أَي الدِّرْهُمُ مِثْقَالٌ مِنْ كَثِيفٍ وَأَكْثَرُ مِنْ قَدْرِ عَرَضٍ مُقَعَّرِ الكَفِّ وَهُوَ دَاخِلٌ مَفَاصِلِ الأَصَابِعِ فِي (التَّجَسُّسِ الرَّقِيقِ) كَذَا فِي الدُّرَرِ وَالعُرُرِ²¹¹ وَعَلَيْهِ التَّنْوِيرُ.^{212 213}

وَعُفَى مَا دُونَ ذَلِكَ القَدْرِ مَعَ الكَرَاهِيَّةِ.

وَالخَفِيفَةُ كَبُولِ فَرَسٍ وَبَوْلِ مَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ، وَخِرَاءِ طَيْرٍ لَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ وَمَا أَشَبَهَ ذَلِكَ.

وَالْمَانِعُ لِلصَّلَاةِ²¹⁴ مِنَ النَّجَاسَةِ الخَفِيفَةِ قَدْرُ رُبْعِ العُضْوِ فِي البَدَنِ، وَقَدْرُ رُبْعِ طَرْفِ الإِصَابَةِ فِي النَّوْبِ كَالذَّلِيلِ وَالدَّخْرِيصِ²¹⁵ وَالكَمِّ وَمَا أَشَبَهَ ذَلِكَ، كَذَا فِي تُحْفَةِ المُلُوكِ،²¹⁶ وَإِنْ لَمْ يَجِدْ مَا يُزِيلُ بِهِ نَجَاسَةً صَلَّى مَعَهَا وَلَا إِعَادَةَ عَلَيْهِ.

والثالث: [ق/93أ] طَهَارَةُ البَدَنِ مِنَ البَوْلِ وَالعَائِطِ وَالمَنِيِّ وَمَا أَشَبَهَ ذَلِكَ.

والرابع: طَهَارَةُ المَكَانِ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْهِ.

²⁰⁶ ض، طاهرة.

²⁰⁷ ض أ ق، غباراً.

²⁰⁸ ض+ كذا.

²⁰⁹ محمد بن عبد الله التمرتاشي، تنوير الأبصار وجامع البحار (دمشق: دار المنهاج القويم، 2021)، ص75.

²¹⁰ إبراهيم بن محمد الحلبي، ملتقى الأبحر (دمشق: دار البيروتية، 2005)، ص35.

²¹¹ محمد بن فراموز ملا خسرو، درر الحكام شرح غرر الأحكام (بيروت: دار صادر، 2019)، ص122.

²¹² ض أ+ عليه الفتوى.

²¹³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص86.

²¹⁴ ض- للصلاة.

²¹⁵ الدخريص من القميص والدرع: واحد الدخاريص، وهو ما يوصل به البدن ليوسع. محمد بن مكرم ابن منظور، "دخراص"، لسان العرب،

(بيروت: دار صادر، 1993)، 35/7.

²¹⁶ زين الدين الرازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي، تحفة الملوك (بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1997)، ص60.

والخامس: ستر العورة، وعورة الرجل من تحت السرّة إلى تحت الركبة، والركبة عورة أيضا عندنا، والسرّة ليست بعورة ولكن يؤمر بسترها.

والحرّة كلّها عورة إلا وجهها وكفيها وقدميها، وتُمنع عن²¹⁷ كشف الوجه بين الرجال للفتنة، ولا يجوز النظر إلى وجهها بشهوة كوجه أمرٍ.

والأمة²¹⁸ كالرجل إلا بطنها وظهرها، وجنبها²¹⁹ عورة أيضا.²²⁰ السائر الرقيق الذي لا يمنع رؤية العورة لا يكفي.

والمانع للصلاة من العورة إنكشف رُبُع²²¹ العضو من غليظة وخفيفة، الغليظة قبل ودبر وما حولهما، والخفيفة ما عدا ذلك.

والسادس: استقبال القبلة، فللمكّي إصابته عينها، ولغيره إصابته جهتها، وقبله العاجز والمتنفل على دابة خارج المصر إلى أي²²² جهة قدر.

والسابع: النية بلا فصل بما ليس من جنس الصلاة وهي قصد القلب كذا في عيون المذاهب،²²³ وهو فرض لا العلم كذا في الدرر،²²⁴ والتنوير؛²²⁵ لأن من علم الكفر لا يكفر ولو نواه يكفر، والمسافر إذا علم الإقامة لا يصير مقيما ولو نواه يصير مقيما، والتلفظ مستحب ولا عبرة بنية²²⁶ متأخرة عن التحريمة.

إعلم أن المصلي له ثلاثة [ق/93ب] أحوال²²⁷:

إما أن يكون منفردا، أو مقتديا أو إماما وأراد أن يصلي سنة الفجر مثلا ينوي سنة الفجر بقلبه ويقول بلسانه: نويت أن أصلي لله تعالى سنة الفجر مستقبل القبلة الله أكبر، ولا يمدّ وسيأتي بيانه، ويقول في الفرض: نويت أن أصلي لله تعالى فرض صلاة الفجر أداء²²⁸ مستقبل القبلة الله أكبر. وقس على هذا المثال سائر الصلوات، وفي الوتر: نويت أن أصلي لله تعالى صلاة الوتر أداء مستقبل القبلة الله أكبر، وفي التراويح: نويت أن أصلي لله تعالى صلاة التراويح مستقبل القبلة الله أكبر. وفي التوافل: نويت²²⁹ أصلي لله تعالى صلاة التطوع الله أكبر.

217 أ ق، من.

218 أ، مثل.

219 ض أ، جنبها.

220 ض أ ق، و.

221 أ- ربع.

222 ض ق- أي.

223 قوام الدين محمد بن محمد أحمد الكاكي الحنفي، عيون المذاهب، تحقيق: أحمد عناية (بيروت: مؤسسة الرسالة ناشرون، 2004)، ص32.

224 ملا خسرو، درر الحكام، ص145.

225 التمر تاشي، تنوير الأبصار، ص98.

226 ض- بنية.

227 أ، أقوال.

228 ض- أداء.

229 ض أ+ أن.

وإن كَانَ مُقْتَدِيًا يَقُولُ: نَوَيْتُ²³⁰ أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى فَرَضَ صَلَاةَ الْفَجْرِ مِثْلًا أَدَاءً مُقْتَدِيًا أَوْ مَأْمُومًا
بِهَذَا الْإِمَامِ مُسْتَقْبَلِ الْقِبْلَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ، وَهَكَذَا فِي سَائِرِ الصَّلَاةِ.²³¹

وَفِي الْجُمُعَةِ نَوَيْتُ أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى فَرَضَ الْجُمُعَةَ أَدَاءً مُقْتَدِيًا بِهَذَا الْإِمَامِ مُسْتَقْبَلِ الْقِبْلَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ.

وَفِي الْعِيدَيْنِ: نَوَيْتُ أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى صَلَاةَ الْعِيدِ أَدَاءً مُقْتَدِيًا²³² مُسْتَقْبَلِ الْقِبْلَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ.

وَفِي الْجَنَازَةِ:²³³ نَوَيْتُ الصَّلَاةَ لِلَّهِ تَعَالَى وَالِدُعَاءِ لِلْمَيِّتِ وَإِذَا اسْتَبْتَبَهُ عَلَيْهِ الْمَيِّتُ يَقُولُ: نَوَيْتُ

الصَّلَاةَ مَعَ الْإِمَامِ عَلَى مَنْ يُصَلِّي عَلَيْهِ وَسَيَاتِي دُعَاءَ الْجَنَازَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

وَالْمُنْفَرِدُ يَقُولُ: نَوَيْتُ الصَّلَاةَ²³⁴ لِلَّهِ وَالِدُعَاءِ لِلْمَيِّتِ إِنْ كَانَ ذَكَرًا وَالْمَيِّتَةُ إِنْ كَانَتْ أُنْثَى، وَالْإِمَامُ

يُنَوِي كَمَا يَنْوِي الْمُنْفَرِدُ إِلَّا إِذَا كَانَ خَلْفَهُ نِسَاءً فَإِنَّهُ لَا تَصِحُّ إِمَامَتُهُ لَهُنَّ إِلَّا بِالنِّيَّةِ خِلَافًا لِرُفْرِ كَذَا فِي

الْغَزْنَويَّةِ،²³⁵ 236 وَفِي الْقَضَاءِ: نَوَيْتُ أَنْ²³⁷ أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى فَرَضَ صَلَاةً صَحَّ²³⁸ الْخَمْسُ²³⁹ 240

[ق/94] فَاتَتْ عَلَيَّ قَضَاءً مُسْتَقْبَلَةً²⁴¹ اللَّهُ أَكْبَرُ، وَإِنْ لَمْ يَعْلَمْ وَقْتَهَا يَقُولُ: نَوَيْتُ²⁴² أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى أَوَّلَ

فَرَضِ صَلَاةِ الْفَجْرِ فَاتَتْ عَلَيَّ قَضَاءً مُسْتَقْبَلَةً²⁴³ الْقِبْلَةَ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَوْ أَخْرَجَ فَرَضَ صَلَاةِ الْفَجْرِ فَاتَتْ عَلَيَّ

قَضَاءً اللَّهُ أَكْبَرُ، وَيَقُولُ بَعْدَ الْجُمُعَةِ بَعْدَ سُنَّتِهَا: نَوَيْتُ أَصْلِي لِلَّهِ تَعَالَى أَخْرَجَ ظُهُرٍ أَدْرَكْتُ وَقْتَهُ وَلَمْ أَصْلِي

بَعْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ، وَفِي سَجْدَةِ التَّلَاوَةِ نَوَيْتُ²⁴⁴ أَسْجُدُ لِلَّهِ تَعَالَى سَجْدَةَ التَّلَاوَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ.

وَالثَّامِنُ: النَّحْرِيْمَةُ وَيَأْتِي بَيَانُهَا فِي الْأَرْكَانِ وَاللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى أَعْلَمُ.

بَابُ أَرْكَانِ الصَّلَاةِ

جَمْعُ رُكْنٍ، وَالْمُرَادُ مِنْهَا²⁴⁵ الْفَرَائِضُ الدَّاخِلَةُ فِي الصَّلَاةِ.

وَالْفَرَضُ مَا ثَبَتَ بِدَلِيلٍ قَطْعِيٍّ²⁴⁶ لَا شُبُهَةَ فِيهِ يَثَابُ بِفِعْلِهِ وَيُعَاقَبُ بِتَرْكِهِ بِلَا عُدْرِ، وَيَكْفُرُ جَاحِدُهُ

فِي الْمُتَّفَقِ²⁴⁷ وَيَفْسُقُ تَارِكُهُ كَسَلًا، وَتَبْطُلُ صَلَاتُهُ بِتَرْكِهِ، وَهِيَ سِتَّةٌ:

230 ق- نويت.

231 ق، الصلوات.

232 ق+ بهذا الإمام.

233 أ ق، جناز.

234 ض، أن أصلي.

235 المقدمة الغزنوية كتاب مختصر في الفقه الحنفي. | الغزنوي، (000 - 593 هـ = 000 - 1197 م)، أحمد بن محمد (محمود) بن سعيد

الغزنوي: أصولي فقيه، مات في حلب. من كتبه (الروضة في اختلاف العلماء) و (المقدمة المختصرة - خ) في الزبونة ويسمى (المقدمة

الغزنوية) في الفقه، و (روضة المتكلمين في أصول الدين). خير الدين الزركلي، الأعلام (بيروت: دار العلم للملايين، 2012)، 217/1.

236 مقبول حسين طاهر، المقدمة الغزنوية في فروع الحنفية (لاهور: جامعة بنجاب، قسم اللغة العربية، رسالة دكتوراه، 1997)، 134.

237 ق- أن.

238 ض، صلاة الصبح الخميس مثلاً.

239 أ، فرض صبيح الخميس.

240 ق، فرض صلاة صبح الخميس.

241 ض أ ق، مستقبل.

242 ض + أ، أن.

243 ض أ ق، مستقبل.

244 ق+ أن.

245 أ، منه.

246 أ، قطع.

247 ض+ عليه.

الأول: التَّحْرِيمَةُ وهي شرطٌ عندنا وعند الشَّافِعِيِّ رحمه اللهُ رُكْنٌ،²⁴⁸ كذا في الدرر،²⁴⁹ فلو كان مُنحرفاً عن القبلة مثلاً وقت التَّكْبِيرِ واستقبلها عند الفَراغِ منها تَصِحُّ الصَّلَاةُ عندنا ولا تَصِحُّ عندهُ كذا في هَدْيَةِ ابنِ العِمَادِ،²⁵⁰ فيقول اللهُ أكبرُ ولا يَمُدُّ الهمزةَ من لفظِ²⁵¹ اللهُ فإن مَدَّهَا بَطُلَتْ صَلَاتُهُ عند أكثر المشايخِ كذا في المُنِيَّةِ،²⁵² 253 ولا هاوؤه ولا باؤه من أكبر فإن مَدَّه بَطُلَتْ صَلَاتُهُ²⁵⁴ إن لم يَتَعَمَّدْ، وإن تَعَمَّدَ يَكْفُرُ؛ لأنَّ أَكْبَارُ بِمَدِّ البَاءِ اسْمٌ صَنِمٌ كذا في هَدْيَةِ ابنِ العِمَادِ رحمه²⁵⁵ وغيرها.

والثاني: القيام في فرض [ق/94ب] لقادرٍ عليه.

والثالث: القراءة لقادرٍ عليها، وفرض القراءة آية على المذهب وحفظها فرض عين وحفظ جميع القرآن فرض كفاية، وحفظ فاتحة الكتاب وسورة واجب على كل مسلم كذا في التَّنْوِيرِ²⁵⁶، وقال في هَدْيَةِ ابنِ العِمَادِ.

الرُّكْنُ الثَّانِي: قراءة آية طويلة كانت أو قصيرة فالطويلة نحو آية الكرسي، والقصيرة نحو {ثُمَّ نَظَرَ}، فلو كان كلمة واحدة نحو {مُدْهَامَتَانِ} ونحو ص، وق، ون، فالأصحُّ أَنَّهُ لا يجوزُ.

مسألة: الواجب في القراءة أدنى المُخَافَتَةِ وهي²⁵⁷ أن يُسَمِعَ نَفْسَهُ مع تَصْحِيحِ الحُرُوفِ وكذا في تكبيرة الافتتاح والتسمية في الذبيحة والاستثناء في اليمين والطلاق والعِتَاقِ والنِّكَاحِ والبيع والشراء فالمُعْتَمَدُ أَنَّهُ إذا لم يُسَمِعَ نَفْسَهُ في شيءٍ من ذلك فهو باطلٌ كذا²⁵⁸ في هَدْيَةِ ابنِ العِمَادِ وكذا الحُكْمُ في كُلِّ ما يتعلَّقُ بالنُّطْقِ كما أشار في الدرر.²⁵⁹

والرابع: الرُّكُوعُ بِقَدْرٍ ما يُعَدُّ به مُنخَفِضًا وإن لم يَعْتَدِلْ إن كان إلى الرُّكُوعِ أَقْرَبُ يجوزُ رُكُوعُهُ، وإن كان إلى القيام أقرب لا يجوزُ كذا في مُنِيَّةِ المُصَلِّيِ.²⁶⁰

والخامس: السُّجُودُ وحقيقته أن يَضَعَ الجَبْهَةَ والأنفَ على الأرضِ وَيُكْرَهُ إِقْتِصَارُهُ على أحدهما كما يُكْرَهُ بِكُورِ عِمَامَتِهِ وإن صَحَّ بِشَرطِ كونه على جبهته أو بعضها إن وَجَدَ حِجْمَ الأرضِ أَمَا إذا كان على رأسه فقط وَسَجَدَ مُقْتَصِرًا عليه لا يجوزُ، ولو سَجَدَ على كُمِّهِ أو فاضِلِ ثوبِهِ صَحَّ، لو كان المكانُ طَاهِرًا وَكُرِّهَ إن لم يكن نَمَّةً²⁶¹ تُرابٌ أو حَصَاةٌ وإلا لا يُكْرَهُ [ق/95أ] كذا في التَّنْوِيرِ.²⁶²

²⁴⁸ محي الدين أبو زكريا يحيى بن شرف النووي، منهاج الطالبين وعمدة المفتين (بيروت: دار المنهاج، 2017)، ص 108.

²⁴⁹ ملا خسرو، درر الحكام، ص 149.

²⁵⁰ عبد الرحمن بن محمد بن عماد الدين العمادي، هدية ابن العماد لعباد العباد (إسطنبول: مكتبة السلিমانيّة، أسعد أفندي، 1/1058)، ص 18 أ.

²⁵¹ ض، لفظة.

²⁵² ق+ المصلي.

²⁵³ أبو عبد الله محمد بن محمد الكاشغري، منية المصلي وغنية المبتدي (دمشق: دار القلم، 2007)، ص 168. بلفظ "فسدت".

²⁵⁴ ق+ و.

²⁵⁵ ق+ الله تعالى.

²⁵⁶ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 101.

²⁵⁷ ق، وهو.

²⁵⁸ ض، هكذا.

²⁵⁹ ق- في.

²⁶⁰ الكاشغري، منية المصلي، ص 178.

²⁶¹ ض أ، ثم.

²⁶² التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 106.

والسَّادِسُ: القَعْدَةُ الأَخِيرَةُ قَدَرَ التَّشَهُدُ إِلَى قَوْلِهِ: وَرَسُولُهُ، وَإِنْ لَمْ يَقْرَأْ، وَالخُرُوجُ مِنَ الصَّلَاةِ بِفِعْلِ الْمُصَلِّي فَرَضٌ أَيْضُهُ²⁶³ عِنْدَ أَبِي حَرَمَةَ رَحِمَهُ اللهُ، وَشُرْطٌ فِي أَدَاءِ هَذِهِ الْفَرَائِضِ الْاِخْتِيَارُ فَإِنْ أَتَى بِهَا نَائِمًا لَا تُحْتَسَبُ، وَتَجِبُ إِعَادَتُهَا كَمَا أَشَارَ فِي التَّنْوِيرِ،²⁶⁴ وَقَالَ فِي مُنِيَةِ الْمُصَلِّي: إِذَا نَامَ²⁶⁵ فِي القَعْدَةِ الأَخِيرَةِ كُلِّهَا فَلَمَّا اِنْتَبَهَ يُفْرَضُ عَلَيْهِ أَنْ يَقْعِدَ قَدَرَ التَّشَهُدِ وَإِنْ لَمْ يَقْعِدْ فَسَدَتْ صَلَاتُهُ؛ لِأَنَّ الأَفْعَالَ فِي الصَّلَاةِ حَالٌ²⁶⁶ التُّومَ لَا تُحْتَسَبُ كَمَا إِذَا قَرَأَ نَائِمًا أَوْ رَكَعَ نَائِمًا، وَهَذِهِ الْمَسْأَلَةُ يَكْتَرُ وَقُوعُهَا لَا سِيَّمَا فِي التَّرَاوِيحِ اِنْتَهَى.²⁶⁷

مَسْأَلَةٌ: نَصَّ فِي بَعْضِ الْكُتُبِ الْمُعْتَبَرَةِ أَنَّ وَضْعَ أَصَابِعِ الْقَدَمِ فِي السُّجُودِ فَرَضٌ أَيْضُهُ، فَلَوْ لَمْ يَضَعُهَا أَوْ وَضَعَ أَصْبَعًا وَاحِدًا²⁶⁸ أَوْ ظَهَرَ الْقَدَمَ لَا تَصِحُّ الصَّلَاةُ وَالنَّاسُ مِنْهُ²⁶⁹ غَافِلُونَ كَذَا فِي هَدِيَةِ ابْنِ العِمَادِ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ.

بَابُ وَاجِبَاتِ الصَّلَاةِ

وَالْمُرَادُ بِالْوَاجِبِ هُنَا مَا لَا يَفْسُدُ²⁷⁰ بِتَرْكِهِ الصَّلَاةُ بَلْ إِنْ تَرَكَهُ سَهْوًا سَجَدَ²⁷¹ لِلسَّهْوِ، وَإِنْ تَرَكَهُ عَمْدًا تَصِحُّ الصَّلَاةُ وَتَكُونُ نَاقِصَةً وَتَجِبُ إِعَادَتُهَا وَإِنْ لَمْ يُعِدْهَا يَأْتُمْ وَيُعَاقَبُ كَذَا فِي هَدِيَةِ ابْنِ العِمَادِ. وَصُورَةُ سُجُودِ السَّهْوِ أَنْ يَسْجُدَ بَعْدَ السَّلَامِ سَجْدَتَيْنِ وَيَتَشَهَّدَ وَيُصَلِّيَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ.

مِنْهَا لَفْظُ التَّكْبِيرِ فِي التَّحْرِيمَةِ، وَمِنْهَا تَعْيِينُ الْفَاتِحَةِ فِي الأَوَّلِيِّنَ، وَمِنْهَا تَعْدِيلُ الأَرْكَانِ [ق/95ب] وَهُوَ الإِطْمِئْنَانُ وَالْمُرَادُ الْقَرَارُ بِقَدْرِ تَسْبِيحَةٍ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَهُوَ فَرَضٌ عِنْدَ أَبِي س،²⁷² وَمِنْهَا القَعْدَةُ الأُولَى قَدَرَ التَّشَهُدِ، وَمِنْهَا قِرَاءَةُ التَّشَهُدِ فِي القَعْدَتَيْنِ وَسَيَأْتِي التَّشَهُدُ، وَمِنْهَا رِعَايَةُ التَّرْتِيبِ فِيمَا تَكَرَّرَ فِي رَكْعَةٍ كَالسَّجْدَةِ فَإِنْ تَرَكَ سَجْدَةً سَاهِيًا وَقَامَ وَأَتَمَّ صَلَاتَهُ ثُمَّ تَذَكَّرَهَا سَجَدَهَا وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ لِتَرْكِ التَّرْتِيبِ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ.

وَمِنْهَا تَرْكُ التَّكْرِيرِ فِي فَرَضٍ غَيْرِ مُكْرَّرٍ، وَمِنْهَا الوِتْرُ (وَقُنُوتُ الوِتْرِ)²⁷³ وَسَيَأْتِي بَيَانُهُ، وَتَكْبِيرَاتُ العِيدِينَ، وَمِنْهَا تَعْيِينُ²⁷⁴ الْفَاتِحَةِ فِي الْقِرَاءَةِ وَضَمُّ سُورَةِ أَوْ ثَلَاثَةِ²⁷⁵ آيَاتٍ قِصَارًا أَوْ آيَةٍ طَوِيلَةً

263 أ- أَيْضًا.

264 والنقل هذا من كتاب منية المصلي وليس من كتاب التنوير، الكاشغري، منية المصلي، ص185.

265 أ- المصلي.

266 ض ق، حالة.

267 الكاشغري، منية المصلي، ص185.

268 ض ق، واحدة.

269 ض، عنه.

270 ض ق، تقسد.

271 ض أ، يسجد.

272 ض، يوسف.

273 ض- وقنوت الوتر.

274 ض، تعين.

275 ض أ ق، ثلاث.

مع الفاتحة وتقديم²⁷⁶ الفاتحة²⁷⁷ عليها، ومنها إنصت المقتدي وقت قراءة الإمام، ومتابعة²⁷⁸ الإمام على كل حال حتى في سجدة التلاوات²⁷⁹ وسجود السهو، ومنها التلطف بالسلام، ومن الواجبات الجهز والإسرا فيهما يجهز فيه ويسر والله تعالى أعلم.

بابُ سنن الصلاة

والمراد بالسنة ما واظب النبي صلى الله تعالى عليه وسلم مع الترك أحياناً ويثاب على فعله ويلازم على تركه ويكره تركه كراهة تنزيه، ولا يجب (بتركه سهواً سجدة السهو)²⁸⁰ كذا في هدية ابن العماد.²⁸¹

فمنها رفع اليدين منشورة في تكبيرة التحرمة وفي القنوت وفي تكبيرات العيدين، ومنها الشاء وهو: سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك ولا إله غيرك، [ق/96] ومنها وضع اليمين على الشمال تحت السرة للرجال والمرأة على صدرها، ومنها تكبيرات الانتقالات حتى تكبيرة القنوت، ومنها تسبيح الركوع فيقول: سبحان ربي العظيم ثلاثاً، ومنها القومة من الركوع وهي عند أبي س²⁸² فرض كذا في هدية ابن العماد،²⁸³ ومنها السجود على سبعة أعضاء، ومنها تسبيح السجود فيقول سبحان ربي الأعلى ثلاثاً، ومنها الصلاة على النبي عليه السلام بعد التشهد الأخير وسيأتي بيانه.

ومنها الدعاء بما يشبه ألفاظ القرآن والأدعية الماثورة بأن يقول: ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار، أو يقول: اللهم لك الحمد كله وما أشبه ذلك، ومنها التعوذ وإخفاؤه، ومنها التسمية بعد التعوذ وإخفاؤها ويسمي في كل ركعة لا بين الفاتحة والسورة مطلقاً، وهي آية من القرآن أنزلت للفصل بين سور²⁸⁴ القرآن وليست من الفاتحة ولا من كل سورة ولم تجز الصلاة بها أي بمفردها ولم يكفر جاحداً لشبهه فيها كذا في التنوير،²⁸⁵ ومنها التأمين سراً من الإمام والمأموم.

ومنها التسميع للإمام فيقول: سمع الله لمن حمده والتحميد للمقتدي فيقول: ربنا لك الحمد وكذا المنفرد، ومنها إفتراش الرجل اليسرى والجلوس عليها ونصب اليمنى للرجال،²⁸⁶ والنورك للنساء، [ق/96] وتحويل الوجه يمنة ويسرة للسلام، ومنها الأذان وهو سنة مؤكدة، ومنها الإقامة، ومنها الجماعة وهي سنة مؤكدة للرجال، وقيل واجب وأقلها اثنان.

بابُ مستحبات الصلاة

²⁷⁶ أ، تقديمه.

²⁷⁷ ق- الفاتحة.

²⁷⁸ ض+ المقتدي.

²⁷⁹ ض أ ق، التلاوة.

²⁸⁰ ض، بتركه سهواً لسجود السهو.

²⁸¹ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 20 ب.

²⁸² ض ق، يوسف.

²⁸³ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 21 أ.

²⁸⁴ أ ق، سورة.

²⁸⁵ التمرتاشي، تنوير الأَبصار، ص105.

²⁸⁶ ض، للرجل.

والمستحب ما يُثاب على فعله ولا يجب بتركه شيء.

منها أن يخشع في صلاته ويكون نظره في قيامه إلى موضع سجوده ورُكوعه إلى قدميه وفي سجوده إلى أرنبه أنفه وفي قعوده إلى حجره - والحجر مثلث الحاء - حُضن الإنسان كذا في هدية ابن العماد،²⁸⁷ ومنها ترك الالتفات من غير تحويل الوجه والصدر فإن تحويل الوجه حرام وتركه واجب، وتحويل الصدر يُفسد²⁸⁸ الصلاة يعني بغير عذر كذا في هدية ابن العماد.²⁸⁹

ومنها تغطية الفم عند التثاؤب ودفع السعال ما استطاع وأن لا يُغمض عينيه إلا للخشوع ولا يكشف رأسه إلا للتدليل والخضوع.

ومنها زيادة القراءة على ثلاث آيات، ومنها السجود بين اليدين وتوجيه²⁹⁰ أصابع يديه ورجليه²⁹¹ نحو القبلة وترك مسح الثراب والعرق قبل السلام، والفصل بين القدمين قدر أربع أصابع في القيام ووضع يديه على فخذه في القعود ورفع يديه حذاء شحمتي أذنيه قبل التكبير للتحريم للرجال وحذاء المنكبين للنساء وإخراج²⁹² الكفين من الكمين عند التحريم للرجال، وزيادة التسيحات على الثلاث²⁹³ ما شاء وترًا للمنفرد، وأما الإمام فلا يزيد على وجه يملأ [ق/97] القوم، وإبعاد العضدين من البطن، والبطن من الفخذ، والفخذ من الساق، والساق من الأرض للرجال والنساء بالعكس.²⁹⁴

ومن المستحبات المؤكدة صلاة الليل، والأفضل فيها جوف الليل بعد النوم لما ورد فيها من الفضائل العظم²⁹⁵ وهي شعار السلف الصالحين، وكانت مفترضة على سيد المرسلين، وقال صلى الله عليه وسلم: «يعقد الشيطان على قافية رأس أحدكم إذا حرك رأسه ثلاث عقد يضرب على كل عقد: 298 مكانك عليك ليل طويل فارقد، فإذا استيقظ وذكر اسم الله تعالى انحلت عقدة، فإن توضأ انحلت عقدة، فإن صلى انحلت عقده كلها فأصبح نشيطاً طيب النفس وإلا أصبح خبيث النفس كسلان» رواه²⁹⁹ البخاري ومسلم في الصحيحين³⁰⁰ كذا في هدية ابن العماد.³⁰¹

باب ما يُفسد الصلاة

287 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 23 أ.ب.

288 ض، أ، تفسد.

289 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 23 ب.

290 ق، توجه.

291 أ- رجليه.

292 ض، أخرج.

293 ق، الثلث.

294 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 24 أ، ب.

295 ض ق، العظيمة.

296 ض، أ، إذا.

297 ض، نائم.

298 ض، فإن نام صلى.

299 أ، رواه في المصابيح.

300 محمد بن اسماعيل البخاري، صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير ناصر (القاهرة: دار طوق النجاة، 2001)، "باب عقد الشيطان على

قافية الرأس إذا لم يصل بالليل"، 12 (1142)؛ مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري، صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي (

بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1991)، "باب ما روي فيمن نام الليل أجمع حتى أصبح"، 776.

301 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 36 أ، ب.

يُفْسِدُهَا³⁰² الْكَلَامَ قَبْلَ فُعُودِهِ قَدْرَ التَّشَهُدِ وَلَوْ سَهْوًا أَوْ فِي النَّوْمِ قَالَ فِي مَنِةِ الْمُصَلِّيِّ: بِشَرَطِ³⁰³ أَنْ يَكُونَ مَسْمُوعًا لِنَفْسِهِ وَإِنْ لَمْ يُصَحَّحْ حُرُوفَهُ أَوْ يَكُونَ مُصَحَّحًا وَإِنْ لَمْ يُسْمِعْ أَنْتَهَى.³⁰⁴ إِلَّا السَّلَامَ سَاهِيًا لِلخُرُوجِ مِنَ الصَّلَاةِ قَبْلَ إِتْمَامِهَا، بِخِلَافِ السَّلَامِ عَلَى إِنْسَانٍ فَإِنَّهُ يُفْسِدُهَا وَلَوْ كَانَ سَاهِيًا، وَرَدَّ السَّلَامَ بِلِسَانِهِ، وَالتَّنَحُّحُ بِلا عُدْرِ، وَالدُّعَاءُ بِمَا يُشْبِهُ كَلَامَ النَّاسِ وَهُوَ مَا يُمَكِّنُ طَلْبَهُ مِنْهُمْ، وَالأَيُّنُ وَالتَّأَوُّهُ وَالتَّوْفِيفُ،³⁰⁵ وَالبُكَاءُ بِصَوْتٍ لَوْجَعٍ أَوْ مُصِيبَةٍ لِإِذْكَرِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، [ق/97ب] وَتَشْمِيطُ عَاطِسٍ يَبْرَحُمَكَ اللهُ³⁰⁶ وَلَوْ مِنْ العَاطِسِ لِنَفْسِهِ لَا يُفْسِدُ. وَجَوَابُ خَبَرِ سُوءِ³⁰⁷ بِالإِسْتِرْجَاعِ، وَكَذَا كُلُّ مَا قُصِدَ بِهِ الجَوَابُ وَ الخِطَابُ كَ (يَا يَحْيَى خُذْ الكِتَابَ بِقُوَّةٍ)³⁰⁸ مُخَاطِبًا لِمَنْ إِسْمُهُ يَحْيَى، وَفَتْحُهُ عَلَى غَيْرِ إِمَامِهِ بِخِلَافِ فَتْحِهِ عَلَى إِمَامِهِ³⁰⁹ مُطْلَقًا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³¹⁰ وَأَكْلُهُ وَشُرْبُهُ مُطْلَقًا إِلَّا إِذَا كَانَ بَيْنَ أَسْنَانِهِ مَا كُوِّلَ دُونَ الحِمَصَةِ³¹¹ فَإِبْتِنَاعُهُ وَإِنْ كَانَ مِقْدَارَ الحِمَصَةِ³¹² يُفْسِدُ³¹³ صَلَاتَهُ وَصَوْمَهُ، وَانْتِقَالُهُ مِنْ صَلَاةٍ إِلَى صَلَاةٍ أُخْرَى وَقِرَائَتُهُ مِنْ مُصَحَّفٍ مُطْلَقًا³¹⁴ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³¹⁵ وَكُلُّ عَمَلٍ كَثِيرٍ لَا يَشْكُ³¹⁶ النَّاطِرُ فِي فَاعِلِهِ أَنَّهُ لَيْسَ فِيهَا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³¹⁷ وَقَالَ فِي هَدْيَةِ ابْنِ العِمَادِ: العَمَلُ الكَثِيرُ يُفْسِدُ³¹⁸ الصَّلَاةَ وَهُوَ مَا يَسْتَكْثِرُهُ³¹⁹ الْمُصَلِّي،³²⁰ وَقِيلَ: هُوَ مَا يَحْتَاجُ إِلَى اليَدَيْنِ جَمِيعًا وَقِيلَ الكَثِيرُ ثَلَاثُ حَرَكَاتٍ يَعْنِي مُتَوَالِيَاتٍ فِي رُكْنٍ وَاحِدٍ، أَنْتَهَى.

فَلَا تُفْسِدُ بِرَفْعِ يَدَيْهِ³²¹ فِي تَكْبِيرَاتِ الرُّوَايِدِ عَلَى المَذْهَبِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ³²² وَعَدَّهُ الكَيْدَانِي مِنَ المُحَرَّمَاتِ.³²³

³⁰² ض، تفسدها.

³⁰³ ق، بشرط.

³⁰⁴ الكاشغري، منية المصلي، ص224.

³⁰⁵ ض أ ق، التأفيف.

³⁰⁶ أ- الله.

³⁰⁷ ض ق- سوء.

³⁰⁸ مريم 19\12.

³⁰⁹ أ، إمام.

³¹⁰ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص121.

³¹¹ ض أ ق، حمصة.

³¹² ض أ ق، حمصة.

³¹³ ق، تفسد.

³¹⁴ أ- مطلقاً.

³¹⁵ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص122.

³¹⁶ ض- يشك.

³¹⁷ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص122.

³¹⁸ ض، تفسد.

³¹⁹ أ، يستكثر.

³²⁰ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 51 أ.

³²¹ أ، اليبدين.

³²² التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص122.

³²³ لطيف الله النسفي الكيداني، مقدمة الصلاة (مانيسيا: مكتبة مانيسيا العامة، مكتبة أكحصار زينل زاده، 1-1434)، 8ب.

وسُجودُهُ على نَجَسٍ وتحويلُ صَدْرِهِ عن القِبْلَةِ بِغَيْرِ عُدْرٍ، ولا يُفْسِدُهَا³²⁴ نَظَرُهُ إلى مَكْتُوبٍ وَقَهْمُهُ، وكذا لا يُفْسِدُهَا³²⁵ مَرُورُ مَارٍ في الصَّحْرَاءِ وبِمَسْجِدٍ كَبِيرٍ بِمَوْضِعِ سُجُودِهِ أو بَيْنَ يَدَيْهِ في مَسْجِدٍ صَغِيرٍ مُطْلَقًا وإنْ أَثِمَ المَارُ، كذا في التَّنْوِيرِ.³²⁶

وَيَعْرِزُ الإمامُ في الصَّحْرَاءِ سُنْرَةً يَقْدِرُ ذِرَاعٍ، وَغَلْظِ أَصْبَعٍ بِقُرْبِهِ على أَحَدِ جَانِبَيْهِ،³²⁷ ولا يَكْفِي الوَضْعُ ولا الخَطُّ. وَيَدْفَعُهُ بِتَسْبِيحٍ [ق/98أ] أو إِشَارَةٍ لا بِهِمَا وَكَفَتْ سُنْرَةُ الإمامِ واللهُ تعالى أَعْلَمُ.³²⁸

بَابُ مَا يُكْرَهُ فِي الصَّلَاةِ

مَا يُكْرَهُ كَرَاهَةً التَّحْرِيمِ³²⁹ حَرَامٌ عِنْدَ مُحَمَّدٍ وَعِنْدَ (أَبِي ح، وَأَبِي س)³³⁰ إِلَى الحَرَامِ أَقْرَبُ، وَأَمَّا المَكْرُوهُ كَرَاهَةً التَّنْزِيهِ فإِلَى الحِلِّ أَقْرَبُ كذا في الدُّرِّ والعُرِّ،³³¹ فَيُكْرَهُ الجَهْرُ بِالنَّسْمِيَةِ والجَهْرُ بِالنَّامِينِ وَالإِلْتِفَاتُ يَمِينًا وَشِمَالًا لا بِتَحْوِيلِ بَعْضِ الوَجْهِ وَالتَّنْظَرِ إِلَى السَّمَاءِ وَالإِتِّكَاءُ على الأَسْطُوَانَةِ أو اليَدِ وَنَحْوِهِ بِلا عُدْرٍ، وَرَفْعُ اليَدَيْنِ في غيرِ ما شَرَعَ وَرَفْعُ الأَصَابِعِ عن الأَرْضِ في الرُّكُوعِ. وَالجُلُوسُ على عَقْبِيهِ لِلنَّشْهِدِ والعَبْتُ بِتَوْبِهِ أو بِبَدْنِهِ ما دُونَ الثَّلَاثِ وَالإِشَارَةُ بِالسَّبَابَةِ كَأَهْلِ الحَدِيثِ، وَقَالَ في التَّنْوِيرِ: ³³²فَلَا يُشِيرُ بِسَبَابَتِهِ عِنْدَ الشَّهَادَةِ وَعَلَيْهِ الفَتْوَى،³³³ وَقَصُرَ³³⁴ السَّلَامُ على جَانِبٍ، وَالقُنُوتُ في غيرِ الوترِ، وَالرِّيَاذَةُ في النَّسْبِيَّاتِ بَأَن يَقُولَ: سُبْحَانَ رَبِّي الأَعْلَى الوَهَّابِ، أو الثَّنَاءِ أو النَّشْهِدِ على السُّنَّةِ.

وهذه المَكْرُوهَاتُ التي ذَكَرْنَا إلى هُنَا ذَكَرَهَا الكَيْدَانِيُّ في المُحْرَمَاتِ.³³⁵

وَفَرَقَةُ الأَصَابِعِ قَالٌ في حَاشِيَةِ الدُّرِّ: فَرَقَةُ الأَصَابِعِ مَكْرُوهٌ³³⁶ كَرَاهَةٌ تَحْرِيمِيَّةٌ³³⁷ في الصَّلَاةِ،³³⁸ وَكَرَاهَةٌ تَنْزِيهِ فِي حَارِجِهَا،³³⁹ وَتَكَرُّرُ التَّكْبِيرَاتِ، والعَدُّ بِالْيَدِ لِلأَيِّ³⁴⁰ وَنَحْوِهَا، وَالتَّخْصُّرُ، وَمَا³⁴¹ هُوَ من أَخلاقِ الجَبَابِرَةِ، وَالتَّنَحُّمُ وَالنَّفْحُ غيرِ المَسْمُوعِ وإِمْسَاكِ الدَّرَاهِمِ وَنَحْوِهَا في الفَمِّ [ق/98ب] بِحَيْثُ لا يَمْنَعُ القِرَاءَةَ.

³²⁴ ض، تفسدها.

³²⁵ ض، تفسدها.

³²⁶ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص122.

³²⁷ ض أ ق: حاجبيه.

³²⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص123.

³²⁹ ض أ، التحريمة.

³³⁰ ض أ ق، أبي حنيفة وأبي يوسف.

³³¹ ملا خسرو، درر الحكام، ص488.

³³² ض أ ق، ولا.

³³³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص108.

³³⁴ ض، وقصد.

³³⁵ لطف الله النسفي الكيداني، مقدمة الصلاة (أحصار زينل زاده، 1-1434)، ص8.

³³⁶ ض أ ق- مكروه.

³³⁷ ض ق، تحريم.

³³⁸ ض أ+ وكذا.

³³⁹ ملا خسرو، درر الحكام، ص210.

³⁴⁰ ض، الأي.

³⁴¹ ق- ما.

وإِعْلَاءُ الرَّأْسِ فِي الرُّكُوعِ وَإِتْبَاعُ مَا بَيْنَ الْأَسْنَانِ لَوْ قَلِيلًا، وَتَرْكُ سُنَّةٍ مِنَ السُّنَنِ وَإِتْمَامُ الْقِرَاءَةِ فِي الرُّكُوعِ وَتَحْصِيلُ الْأَذْكَارِ فِي الْإِنْتِقَالَاتِ، وَوَضْعُ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكُوبَتِهِ عَلَى الْأَرْضِ لِلسُّجُودِ بِلَا عُدْرٍ وَرَفْعُهُمَا بَعْدَ رُكُوبَتِهِ لِلْقِيَامِ وَإِقْعَاؤُهُ وَتَعْطِيقُهُ الْقَمِّ بِلَا غَلْبَةِ التَّنَاؤُبِ، وَتَعْمِيزُ الْعَيْنَيْنِ بِغَيْرِ عُدْرٍ، وَقَلْبُ الْحَصَا إِلَّا أَنْ (لا) ³⁴² يُمَكِّنُهُ السُّجُودُ فَيُسَوِّبُهُ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ، وَمَسْحُ الْجَبْهَةِ مِنَ التُّرَابِ أَوْ الْعَرَقِ قَبْلَ الْفَرَاغِ مِنَ السَّلَامِ، وَكَفُّ النَّوْبِ وَالتَّنَاؤُبِ وَالتَّمْطِي وَالِاسْتِرَاحَةُ مِنْ رَجُلٍ إِلَى رَجُلٍ وَالتَّعْجِيلُ فِي الْقِرَاءَةِ وَتَرْكُ تَسْوِيبَةِ الرَّأْسِ مَعَ الظَّهْرِ رَاكِعًا، وَالتَّمَايُلُ يَمِينًا وَشِمَالًا، وَقَتْلُ الْقَمْلَةِ دُونَ الثَّلَاثِ وَدَقْفُهَا ³⁴³ كَذَلِكَ، وَإِقْعَاءُ الْبُرَاقِ، وَنَزْعُ الْخُفِّ ³⁴⁴ بِعَمَلٍ قَلِيلٍ يَعْنِي خُفًّا غَيْرَ مَمْسُوحٍ، وَشَمُّ الطَّيِّبِ وَالتَّرْوُحُ بِالنَّوْبِ أَوْ الْمِرْوَحَةِ دُونَ الثَّلَاثِ، وَصَلَاتُهُ وَحَدَهُ جَنْبَ الْإِمَامِ وَخَلْفَهُ صَفًّا، وَصَلَاتُهُ مُنْفَرِدًا خَلْفَ صَفٍّ، وَعِنْدَ الْإِمَامِ أَحْمَدَ لَا تَصِحُّ كَذَا فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ، وَتَعْيِينُ السُّورَةِ لِصَلَاةٍ مُعَيَّنَةٍ بَحِيثٌ لَا يَقْرَأُ غَيْرَهَا، ³⁴⁵ وَتَكَرَّرُ الْآيَةُ سُورًا أَوْ حُزْنًا فِي الْفَرَايِضِ بِلَا عُدْرٍ لَا فِي النَّوَافِلِ وَالسُّنَنِ مَطْلَقًا، وَتَكَرَّرُ السُّورَةُ فِي رَكْعَةٍ وَاحِدَةٍ فِي الْفَرَايِضِ، وَالِإِنْتِقَالُ مِنْ آيَةٍ إِلَى آيَةٍ لَوْ بَيْنَهُمَا سُورَةٌ، وَتَقْدِيمُ السُّورَةِ الْمُتَأَخِّرَةِ [ق/99] عَلَى الْمُتَقَدِّمَةِ ³⁴⁶ لَوْ فِي رَكْعَتَيْنِ وَالتَّسْمِيَةُ قَبْلَ كُلِّ سُورَةٍ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ غَيْرِ الْفَاتِحَةِ.

بَابُ الْمُبَاحَاتِ

الْمُبَاحُ مَا خَيْرَ الْعَبْدِ بَيْنَ الْإِثْمَانِ وَالتَّرْكِ، وَحُكْمُهُ عَدَمُ النَّوَابِ وَالْعِتَابِ فِعْلًا وَتَرْكًا. يَبِيحُ نَظْرُهُ بِمُؤَخَّرٍ ³⁴⁷ عَيْنِيهِ بِلَا تَحْوِيلٍ وَجِهٍ وَتَسْوِيبَةٍ ³⁴⁸ مَوْضِعِ سُجُودِهِ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ لِلْعُدْرِ، وَقَتْلُ الْحَيَّةِ، وَإِنْ أَحْتَاَجَ ³⁴⁹ إِلَى الْمُعَالَجَةِ، وَالْعُقْرَبِ، ³⁵⁰ وَنَفْضُ النَّوْبِ كَيْلًا يَلْتَصِقُ بِجَسَدِهِ فِي الرُّكُوعِ، وَالسُّعَالُ الْمَدْفُوعُ إِلَيْهِ أَيْ الْمُضْطَرُّ إِلَيْهِ كَذَا فِي مَنِيَةِ الْمُصَلِّي، ³⁵¹ وَصَلَاتُهُ إِلَى قَاعِدٍ يَتَحَدَّثُ وَإِلَى مَصْحَفٍ أَوْ سَيْفٍ أَوْ شَمْعٍ أَوْ سِرَاجٍ أَوْ عَلَى بَسَاطٍ فِيهِ تَمَاثِيلٌ إِنْ لَمْ يَسْجُدْ عَلَيْهَا، وَقِيَامُ الْإِمَامِ فِي الْمَسْجِدِ سَاجِدًا فِي طَاقَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ.

بَابُ الْوَتْرِ وَالنَّوَافِلِ

الْوَتْرُ فَرَضٌ عَمَلًا وَوَاجِبٌ اِعْتِقَادًا وَسُنَّةٌ ثُبُوتًا، فَلَا يَكْفُرُ جَاحِدُهُ، وَتَذَكُّرُهُ فِي الْفَرَضِ مُفْسِدٌ لَهُ كَعَكْسِهِ، وَيُقْضَى، وَهُوَ ثَلَاثُ رَكَعَاتٍ بِتَسْلِيمَةٍ.

³⁴² ض أ ق - لا .

³⁴³ أ، دقها .

³⁴⁴ ض - الخف .

³⁴⁵ ض، لا تقرأ غيره .

³⁴⁶ ض أ، المقدمة .

³⁴⁷ ض ق، بموق .

³⁴⁸ أ، مسنونة .

³⁴⁹

³⁵⁰ الكاشغري، منية المصلي، ص 208.

³⁵¹ الكاشغري، منية المصلي، ص 207.

ويقرأ في كُلِّ رَكْعَةٍ مِنْهُ فَاتِحَةً وَسُورَةً، وَكَبَّرَ³⁵² قَبْلَ رُكُوعِ ثَالِثَةِ رَافِعًا يَدَيْهِ، وَقَنَّتْ فِيهِ مُخَافَةً³⁵³ عَلَى الْأَصْحِ مُطْلَقًا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³⁵⁴ وَصَحَّ الْإِقْتِدَاءُ فِيهِ بِشَافِعِيِّ لَمْ يَفْصِلْهُ بِسَلَامٍ عَلَى الْأَصْحِ، وَيَنْوِي الْوَتْرَ لَا الْوَتْرَ الْوَاجِبَ كَمَا فِي الْعِيدَيْنِ، وَيَأْتِي الْمَأْمُومُ بِقُوتِ الْوَتْرِ لَا الْفَجْرَ بَلْ يَقِفُ سَاكِنًا عَلَى الْأَظْهَرِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ، وَلَوْ نَسِيَهُ ثُمَّ تَذَكَّرَهُ فِي الرُّكُوعِ لَا يَقْنُتُ فِيهِ³⁵⁵ وَلَا يَعُودُ إِلَى الْقِيَامِ فَإِنْ عَادَ إِلَيْهِ وَقَنَّتْ [ق/99ب] وَلَمْ يُعِدْ الرُّكُوعَ لَمْ تَفْسُدْ صَلَاتُهُ وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ. رَكَعَ الْإِمَامُ قَبْلَ فَرَاغِ الْمُقْتَدِي تَابِعَهُ قَنَّتْ فِي أُولَى الْوَتْرِ أَوْ ثَانِيهِ³⁵⁶ سَهْوًا لَمْ يَقْنُتْ فِي ثَالِثَةِ³⁵⁷ وَلَا يَقْنُتْ لِغَيْرِهِ.³⁵⁸

وَسُنَّ أَرْبَعُ قَبْلِ الظُّهْرِ وَالْجُمُعَةِ، وَبَعْدَهَا تَسْلِيمَةً³⁵⁹ وَرَكَعَتَانِ قَبْلَ الصُّبْحِ وَبَعْدَ الظُّهْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، وَيُسْتَحَبُّ أَرْبَعُ قَبْلِ الْعَصْرِ وَقَبْلَ الْعِشَاءِ وَبَعْدَهَا بِتَسْلِيمَةٍ، وَسِتُّ بَعْدَ الْمَغْرِبِ، وَآكُذَهَا سُنَّةُ الْفَجْرِ، وَقَبْلَ يُوجِبُهَا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ.³⁶⁰

وَيُكْرَهُ الزِّيَادَةُ عَلَى أَرْبَعٍ فِي نَفْلِ النَّهَارِ وَعَلَى ثَمَانٍ لَيْلًا بِتَسْلِيمَةٍ، وَالْأَفْضَلُ فِيهِمَا الرُّبَاعُ بِتَسْلِيمَةٍ. وَلَا يُصَلِّي عَلَيْهِ³⁶¹ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْقَعْدَةِ³⁶² الْأُولَى فِي الْأَرْبَعِ قَبْلَ الظُّهْرِ وَالْجُمُعَةِ وَبَعْدَهَا، وَلَا يَسْتَفْتِحُ إِذَا قَامَ إِلَى الثَّلَاثَةِ مِنْهَا، وَفِي الْبَوَاقِي مِنْ ذَوَاتِ الْأَرْبَعِ يَصَلِّي وَيَسْتَفْتِحُ.³⁶³

وَسُنَّ³⁶⁴ تَحِيَّةُ الْمَسْجِدِ وَهِيَ رَكَعَتَانِ، وَتُدْبَرُ رَكَعَتَانِ بَعْدَ الْوُضُوءِ، وَأَرْبَعُ فَصَاعِدًا فِي الضُّحَى، وَيُفَرِّضُ الْقُرْآنَ³⁶⁵ فِي³⁶⁶ رَكَعَتَيْ الْفَرَضِ وَكُلِّ النَّفْلِ وَالْوَتْرِ، وَلَزِمَ نَفْلٌ شُرِعَ فِيهِ قَصْدًا وَلَوْ عِنْدَ غُرُوبِ وَطُلُوعِ وَإِسْتِوَاءٍ فَإِنْ أَفْسَدَهَا³⁶⁷ وَجَبَ قَضَاؤُهُ، وَقَضَى رَكَعَتَيْنِ لَوْ نَوَى أَرْبَعًا، وَنَقَضَ فِي الشَّفْعِ الْأَوَّلِ أَوْ الثَّانِي كَمَا لَوْ تَرَكَ الْقِرَاءَةَ فِي شَفْعِيَّةٍ أَوْ تَرَكَهَا فِي الْأَوَّلِ أَوْ الثَّانِي أَوْ إِحْدَى الثَّانِي أَوْ إِحْدَى الْأَوَّلِ، أَوْ الْأُولَى³⁶⁸ وَإِحْدَى الثَّانِي لَا غَيْرَ.³⁶⁹

وَأَرْبَعًا لَوْ تَرَكَ الْقِرَاءَةَ فِي إِحْدَى كُلِّ شَفْعٍ أَوْ فِي الثَّانِي وَإِحْدَى الْأَوَّلِ، [ق/100أ] وَلَا قَضَاءَ لَوْ قَعَدَ قَدْرَ الشَّهَدِ ثُمَّ نَقَضَ أَوْ شَرَعَ طَائِفًا أَنَّهُ عَلَيْهِ أَوْ لَمْ يَقْعُدْ بَيْنَهُمَا، كَذَا فِي التَّنْوِيرِ.³⁷⁰

³⁵² ق، يكثر.
³⁵³ ض أ ق، مخافتاً.
³⁵⁴ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص127.
³⁵⁵ ق- فيه.
³⁵⁶ ض أ، أو ثانيته | ق، وثانيته.
³⁵⁷ ض أ ق، ثالثته.
³⁵⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص127.
³⁵⁹ ض، بتسليمته.
³⁶⁰ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص128.
³⁶¹ ض أ ق، على.
³⁶² ض أ، قعدة.
³⁶³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص129.
³⁶⁴ ض ق، ويسن.
³⁶⁵ ض ق، تُفرض القراءة | أ، تُفرض من القراءة.
³⁶⁶ ض- في.
³⁶⁷ ق، أفسده.
³⁶⁸ ض أ ق، الأول.
³⁶⁹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص129.
³⁷⁰ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص129-130.

وَيَتَنَقَّلُ مَعَ الْفُؤَدَةِ عَلَى الْقِيَامِ قَاعِدًا ابْتِدَاءً وَبَقَاءً وَيَقْعُدُ كَمَا يَقْعُدُ فِي التَّشَهُدِ عَلَى الْمُخْتَارِ، وَرَاكِبًا خَارِجَ الْمِصْرِ مُوَمِّئًا إِلَى أَيِّ جِهَةٍ تَوَجَّهَتْ دَابَّتُهُ، وَإِذَا انْفَتَحَ رَاكِبًا ثُمَّ نَزَلَ بَنَى، وَفِي عَكْسِهِ لَا، وَلَوْ انْفَتَحَهَا خَارِجَ الْمِصْرِ ثُمَّ دَخَلَ الْمِصْرَ³⁷¹ أُنْتَمَّ عَلَى الدَّابَّةِ وَقِيلَ لَا، وَلَوْ صَلَّى عَلَى دَابَّةٍ فِي مَحْمَلٍ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى النَّزُولِ لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ عَلَيْهَا إِذَا كَانَتْ وَاقِفَةً إِلَّا أَنْ يَكُونَ عِيدَانُ³⁷² الْمَحْمَلِ عَلَى الْأَرْضِ.

وَأَمَّا الصَّلَاةُ عَلَى الْعَجَلَةِ إِنْ كَانَ طَرَفُ الْعَجَلَةِ عَلَى الدَّابَّةِ وَهِيَ تَسِيرُ أَوْلًا وَهِيَ³⁷³ صَلَاةٌ عَلَى الدَّابَّةِ فَيَجُوزُ فِي حَالَةِ الْعُدْرِ لَا فِي غَيْرِهَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ طَرَفُ الْعَجَلَةِ عَلَى الدَّابَّةِ جَارًا، هَذَا فِي الْفَرَضِ وَأَمَّا فِي النَّفْلِ فَيَجُوزُ عَلَى الْمَحْمَلِ³⁷⁴ وَالْعَجَلَةِ مُطْلَقًا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ^{375، 376} وَلَوْ جَمَعَ بَيْنَ نِيَّةِ فَرَضٍ وَنَفْلِ رُجِحَ الْفَرَضُ، وَلَوْ نَذَرَ رَكَعَتَيْنِ بَعِيرٍ طَهُورٍ لَزِمَاهُ بِهِ عِنْدَ أَبِي سَرْجَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَفِي مَكَانٍ كَذَا فَأَدَّاهَا فِي أَقَلِّ مِنْ شَرَفِهِ جَارًا.

وَالنَّارَويحُ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَقُنْهَا بَعْدَ الْعِشَاءِ قَبْلَ الْوَتْرِ³⁷⁷ وَبَعْدَهُ، كَذَا فِي التَّنْوِيرِ³⁷⁸ وَالْمُلْتَقَى³⁷⁹ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

بَابُ صَلَاةِ الْمَرِيضِ

مَنْ تَعَدَّرَ عَلَيْهِ الْقِيَامَ لِمَرَضٍ قَبْلَهَا أَوْ فِيهَا أَوْ خَافَ زِيَادَتَهُ أَوْ بُطِئَ بِرَيْئِهِ بِقِيَامِهِ، أَوْ دَوَّرَانَ رَأْسِهِ؛ أَوْ وَجَدَ لِقِيَامِهِ أَلْمًا شَدِيدًا: صَلَّى قَاعِدًا كَيْفَ شَاءَ بِرُكُوعٍ وَسُجُودٍ وَإِنْ قَدِرَ [ق/100ب] عَلَى بَعْضِ الْقِيَامِ: قَامَ، وَإِنْ تَعَدَّرَ أَيُّ³⁸⁰ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ لَا الْقِيَامَ أَوْ مَى قَاعِدًا وَيَجْعَلُ سُجُودَهُ أَحْفَظَ مِنْ رُكُوعِهِ وَلَا يَرْفَعُ إِلَى وَجْهِهِ شَيْئًا لِيَسْجُدَ عَلَيْهِ وَإِنْ فَعَلَ وَهُوَ يَخْفِضُ رَأْسَهُ صَحَّ وَإِلَّا لَا، وَإِنْ تَعَدَّرَ الْقُعُودُ أَوْ مَى مُسْتَلْقِيًا وَرِجْلَاهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ أَوْ عَلَى جَنْبِهِ وَالْأَوَّلُ أَفْضَلُ.

وَإِنْ تَعَدَّرَ الْإِيْمَاءَ وَكَثُرَتِ الْفَوَائِثُ سَقَطَ الْقَضَاءُ عَنْهُ وَعَلَيْهِ الْفَتْوَى كَذَا فِي التَّنْوِيرِ³⁸¹ وَلَمْ يُومِ بِعَيْنِهِ وَحَاجِبِيهِ وَقَلْبِهِ، وَلَوْ اسْتَنْبَهَ عَلَى مَرِيضٍ أَعْدَادُ الرِّكَعَاتِ وَالسَّجَدَاتِ لِنُعَاسٍ يَلْحَقُهُ لَا يَلْزِمُهُ الْأَدَاءُ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ³⁸².

³⁷¹ ق- المصبر. | ض- ثم دخل المصبر.

³⁷² ض، العيدان.

³⁷³ ض ق، وهي.

³⁷⁴ ض، المحملة.

³⁷⁵ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص130-131.

³⁷⁶ ض- التنوير.

³⁷⁷ ق- الوتر.

³⁷⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص130.

³⁷⁹ الحلبي، ملئقي الأبحر، ص111.

³⁸⁰ ض- أي.

³⁸¹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص140.

³⁸² التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص140.

وَلَوْ عَرَضَ لَهُ مَرَضٌ فِي صَلَاتِهِ يُتِمُّ بِمَا قَدَرَ، وَلَوْ صَلَّى قَاعِدًا بِرُكُوعٍ وَسُجُودٍ فَصَحَّ بَنَى، وَلَوْ كَانَ بِالْإِيمَاءِ لَا يَبْنِي كَمَا لَوْ كَانَ يُؤْمَى مُضْطَجِعًا ثُمَّ قَدَرَ عَلَى الْفُعُودِ وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ عَلَى الْمُخْتَارِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ.³⁸³

رَجُلٌ فِي خَلْفِهِ³⁸⁴ جِرَاحَةٌ تَسِيلُ إِذَا صَلَّى بِالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ يُصَلِّي قَاعِدًا بِالْإِيمَاءِ.
شَيْخٌ كَبِيرٌ إِذَا قَامَ سَلَسَ بَوْلُهُ، أَوْ بِهِ جِرَاحَةٌ تَسِيلُ، وَإِنْ جَلَسَ لَا تَسِيلُ، صَلَّى³⁸⁵ جَالِسًا،³⁸⁶ وَكَذَا لَوْ سَجَدَ سَالَ بَوْلُهُ أَوْ انْفَلَتَ رِيحُهُ يُصَلِّي قَاعِدًا بِالْإِيمَاءِ، وَلَوْ كَانَ بِحَالٍ لَوْ صَلَّى قَاعِدًا تَسِيلُ وَلَوْ صَلَّى مُسْتَلْقِيًا لَا تَسِيلُ يُصَلِّي قَائِمًا بِرُكُوعٍ وَسُجُودٍ، وَلَوْ كَانَ بِحَالٍ لَوْ صَلَّى قَائِمًا ضَعْفَ عَنِ الْقِرَاءَةِ يُصَلِّي قَاعِدًا بِقِرَاءَةِ يَعْنِي الشَّيْخُ الَّذِي لَا يَقْدِرُ عَلَى الْقِرَاءَةِ بِالْقِيَامِ أَصْلًا، وَلَوْ كَانَ بِحَالٍ لَوْ صَلَّى مُنْفَرِدًا يَقْدِرُ عَلَى الْقِيَامِ وَلَوْ صَلَّى مَعَ الْإِمَامِ لَا يَقْدِرُ شَرَعَ قَائِمًا ثُمَّ يَقْعُدُ فَلَمَّا جَاءَ وَقْتُ الرُّكُوعِ يَقُومُ [ق/101أ] وَيَرْكَعُ كَذَا فِي مُنْيَةِ الْمُصَلِّي.³⁸⁷

صَلَّى الْفَرْضَ فِي فَلَكٍ قَاعِدًا بِلَا عُدْرِ: صَحَّ، وَأَسَاءَ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³⁸⁸ وَالْمَرْبُوطَةُ فِي الشَّطِّ كَالشَّطِّ وَالْمَرْبُوطَةُ بِلُجَّةِ الْبَحْرِ إِنْ كَانَ الرِّيحُ يُحْرِكُهَا شَدِيدًا فَكَالسَّائِرَةِ وَإِلَّا فَكَالْوَاقِفَةِ. وَمَنْ جُنَّ أَوْ أُغْمِيَ عَلَيْهِ يَوْمًا وَلَيْلَةً: قَضَى الْخَمْسَ، وَإِنْ زَادَتْ³⁸⁹ وَقْتُ صَلَاةٍ: لَا. وَلَوْ قُطِعَتْ يَدَاهُ وَرَجَلَاهُ مِنَ الْمِرْفَقِ وَالكَعْبِ وَبُوجْهِهِ جِرَاحَةٌ: صَلَّى بِغَيْرِ طَهَارَةٍ وَتَيْمُمٍ،³⁹⁰ وَلَا يُعِيدُ، هُوَ الْأَصَحُّ. زَالَ عَقْلُهُ بِبَنَجٍ أَوْ حَمْرِ: لَزِمَهُ الْقَضَاءُ، وَإِنْ طَالَ.³⁹¹ ي

بَابُ الْمُسَافِرِ

مَنْ خَرَجَ مِنْ عِمَارَةٍ مَوْضِعَ إِقَامَتِهِ قَاصِدًا مَسِيرَةً ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيهَا بِالسَّيْرِ الْوَسَطِ مَعَ الْاسْتِرَاحَاتِ الْمُعْتَادَةِ- أَعْتَبَرَ فِي الْوَسَطِ لِلْبَرِّ سَيْرَ الْإِبِلِ وَالرَّاجِلِ،³⁹² وَالْبَحْرِ (لِلْبَحْرِ) اِعْتِدَالَ الرِّيحِ، وَلِلْجَبَلِ مَا يَلِيْقُ بِهِ، كَذَا فِي الثَّرَرِ وَالغُرْرِ³⁹³ قَصَرَ الْفَرْضَ الرُّبَاعِيَّ وَلَوْ عَاصِيًا بِسَفَرِهِ حَتَّى يَدْخُلَ مَوْضِعَ مُقَامِهِ أَوْ يَنْوِي إِقَامَةً نِصْفَ شَهْرٍ بِمَوْضِعٍ صَالِحٍ لَهَا فَيَقْصُرُ إِنْ نَوَى³⁹⁴ أَقَلَّ مِنْهُ أَوْ فِيهِ لَكُنْ فِي بَحْرِ أَوْ جَزِيرَةٍ أَوْ بِمَوْضِعَيْنِ مُسْتَقْلِلَيْنِ أَوْ دَخَلَ بَدَةً وَلَمْ يَنْوِهَا بَلْ تَرَقَّبَ السَّفَرَ وَلَوْ بَقِيَ سِنِينَ وَكَذَا عَسَكَرَ دَخَلَ أَرْضَ حَرْبٍ أَوْ حَاصَرَ حِصْنَ فِيهَا أَوْ أَهْلَ الْبَغْيِ فِي دَارِنَا فِي غَيْرِ مِصْرِ مَعَ نِيَّةِ الْإِقَامَةِ مُدَّتْهَا بِخِلَافِ أَهْلِ أُخْيَبَةِ

³⁸³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص141.

³⁸⁴ ق، حلقه.

³⁸⁵ ض أ، يصلي.

³⁸⁶ الكاشغري، منية المصلي، ص172.

³⁸⁷ الكاشغري، منية المصلي، ص173.

³⁸⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص141.

³⁸⁹ ض أ ق، زاد.

³⁹⁰ أ، وَيُتِمُّ.

³⁹¹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص141.

³⁹² ق- الرَّاجِلِ.

³⁹³ ملا خسرو، درر الحكام، ص245.

³⁹⁴ ق- نوى.

نَوَّهَا فِي الْأَصْحَ فَلَوْ أَنَّكُمْ مُسَافِرُونَ لَمَّا قَعَدَ فِي الْأُولَى تَمَّ قَرْضُهُ وَأَسَاءَ وَمَا زَادَ نُقْلٌ وَإِنْ لَمْ يَقْعُدْ بَطَلَ قَرْضُهُ وَصَحَّ إِقْتِدَاءُ الْمُقِيمِ بِالْمُسَافِرِ فِي الْوَقْتِ وَبَعْدِهِ، فَإِذَا قَامَ إِلَى [ق/101ب] الْإِتِمَامَ لَا يَقْرَأُ فِي الْأَصْحَ لِأَنَّهُ كَاللَّاحِقِ حَيْثُ أَدْرَكَ أَوَّلَ صَلَاتِهِ مَعَ الْإِمَامِ وَقَرَضَ الْقُرْآنَ³⁹⁵ فَصَارَ³⁹⁶ مُؤَدِّيًا بِقِرَاءَةِ إِمَامِهِ كَذَا فِي الدَّرَرِ وَالْعُرْرِ.³⁹⁷

وَنَدَّبَ لِلْإِمَامِ أَنْ يَقُولَ: أَتَمُّوا صَلَاتَكُمْ (فَائِي قَوْمٌ سَفَرٌ)،³⁹⁸ وَيَأْتِي بِالسُّنَنِ فِي حَالِ أَمْنٍ، وَقَرَارٍ وَإِلَّا: لَا، وَالْمُعْتَبَرُ فِي تَغْيِيرِ الْفَرْضِ آخِرُ الْوَقْتِ؛ فَإِنْ كَانَ فِي آخِرِهِ مُسَافِرًا: وَجَبَ رَكَعَتَانِ وَإِلَّا: فَارْبَعٌ. الْوَطْنُ الْأَصْلِيُّ يَبْطُلُ بِمِثْلِهِ لَا بغيرِهِ، وَوَطْنُ الْإِقَامَةِ: بِمِثْلِهِ وَالْأَصْلِيِّ، وَالسَّفَرُ. وَالْمُعْتَبَرُ نِيَّةُ الْمَتَّبُوعِ لَا التَّابِعِ: كَالْمَرْأَةِ، وَالْعَبْدِ، وَالْجُنْدِيِّ، وَالْأَجِيرِ، مَعَ الزَّوْجِ، وَالْمَوْلَى، وَالْأَمِيرِ، وَالْمُسْتَأْجِرِ. وَلَا بُدَّ مِنْ عِلْمِ التَّابِعِ بِنِيَّةِ الْمَتَّبُوعِ. فَلَوْ نَوَى الْمَتَّبُوعُ الْإِقَامَةَ وَلَمْ يَعْلَمْ التَّابِعُ: فَهُوَ مُسَافِرٌ حَتَّى يَعْلَمَ، عَلَى الْأَصْحَ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،³⁹⁹ وَالْفَضَاءُ بِحُكْمِ الْأَدَاءِ سَفَرًا وَحَضْرًا.⁴⁰⁰

بَابُ فَرَائِضِ الْوُضُوءِ

فَفَرَائِضُ الْوُضُوءِ أَرْبَعَةٌ، الْمُرَادُ بِالْفَرْضِ مَا ثَبَتَ بِدَلِيلٍ قَطْعِيٍّ وَيَبْطُلُ الْوُضُوءُ بِتَرْكِهِ. الْأَوَّلُ: غَسْلُ الْوَجْهِ وَهُوَ مِنْ قُصَاصِ شَعْرِ الرَّأْسِ إِلَى أَسْفَلِ الذَّقَنِ طَوَّلًا وَمَا بَيْنَ شَحْمَتَيْ⁴⁰¹ الْأُذُنَيْنِ عَرْضًا، فَيَجِبُ غَسْلُ الْبَيَاضِ الَّذِي بَيْنَ الْعِدَارِ وَالْأُذُنِ وَكَذَا مَا يَلِاقِي الْبَشْرَةَ مِنَ اللَّحْيَةِ، وَلَا يَجِبُ غَسْلُ مَا اسْتَرَسَلَ مِنَ اللَّحْيَةِ كَذَا فِي هَدْيَةِ ابْنِ الْعِمَادِ⁴⁰² وَشَرَحَ التَّنْوِيرُ لِلْمُصَنِّفِ. الثَّانِي: غَسْلُ الْيَدَيْنِ مَعَ الْمِرْفَقَيْنِ. الثَّلَاثُ: مَسْحُ رُبْعِ الرَّأْسِ. الرَّابِعُ: غَسْلُ الرَّجْلَيْنِ مَعَ الْكَعْبَيْنِ.

مَسْأَلَةٌ: شَرَطُ [ق/102أ] الْغُسْلِ فِي الْأَعْضَاءِ الْمَغْسُولَةِ أَنْ يَتَقَاطَرَ الْمَاءُ وَلَوْ قَطْرَةً عِنْدَ أَبِي ح وَرَحِمَهُمَا اللَّهُ.

وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ: إِذَا سَالَ عَلَى الْغُضُوِّ وَلَوْ لَمْ يَتَقَاطَرَ جَازَ كَذَا فِي هَدْيَةِ ابْنِ الْعِمَادِ.

مَسْأَلَةٌ: لَوْ بَقِيَ لَمْعَةٌ فِي بَعْضِ أَعْضَاءِ الْوُضُوءِ فَلَبَّاهَا مِنْ بَلَّةِ غُضُوِّ آخِرٍ لَا يَجُوزُ، وَلَوْ بَلَّاهَا مِنْ غُضُوِّهَا جَازَ فِي الْجَنَابَةِ يَجُوزُ بَلَّاهَا⁴⁰³ مِنْ بَلَّةِ غُضُوِّ آخِرٍ، وَلَا يُعَادُ الْوُضُوءُ بِحَلْقِ رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ كَمَا لَا

³⁹⁵ ض أ ق، القراءة.

³⁹⁶ ق، صار.

³⁹⁷ ملا خسرو، درر الحكام، ص249.

³⁹⁸ ض أ ق، فائِي مسافر.

³⁹⁹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص146.

⁴⁰⁰ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص146.

⁴⁰¹ ض، شحمته.

⁴⁰² عمر عبد عباس، هداية ابن العماد لعياد العباد دراسة وتحقيق (جامعة الأنبار، الأنبار، كلية العلوم الإسلامية، المؤتمر العلمي الثاني لكلية

العلوم الإسلامية، 2013)، ص3111.

⁴⁰³ ض- بلها.

يُعَادُ الْغُسْلُ بِحَلْقِ حَاجِبِيهِ وَشَارِبِهِ وَقَلَمِ ظُفْرِهِ وَكَذَا لَوْ كَانَ عَلَى أَعْضَاءِ وُضُوئِهِ قَرَحَةٌ وَعَلَيْهَا جِلْدَةٌ رَقِيقَةٌ فَتَوَضَّأَ وَأَمَرَ الْمَاءَ 404 عَلَيْهَا ثُمَّ نَزَعَهَا لَا يَلْزَمُ إِعَادَةُ 405 الْغُسْلِ عَلَى مَا تَحْتَهَا كَذَا فِي التَّنْوِيرِ، 406 وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

وَسُنُّنُ الْوُضُوءِ: مِنْهَا أَنْ يَبْدَأَ بِالتَّسْمِيَةِ فيقول: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى دِينِ الْإِسْلَامِ، وَمِنْهَا التِّيَّةُ وَمَحَلُّهَا الْقَلْبُ، وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يُضَيَّفَ إِلَيْهِ التَّلْفُظُ بِاللِّسَانِ فيقول: نَوَيْتُ رَفَعَ الْحَدِيثِ الْأَصْغَرَ أَوْ نَوَيْتُ الْوُضُوءَ. وَوَقْتُهَا عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ، وَمِنْهَا غَسْلُ الْيَدَيْنِ أَوَّلًا ثَلَاثًا إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِمَا نَجَاسَةٌ.

وَمِنْهَا الْمَضْمُضَةُ وَهِيَ مَجُّ الْمَاءِ بَعْدَ إِدْخَالِهِ فِي الْفَمِ. 407.

وَمِنْهَا الْإِسْتِنْشَاقُ وَهُوَ جَذْبُ الْمَاءِ بِالنَّفْسِ.

وَمِنْهَا السَّوَاكُ، وَالْأَفْضَلُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْأَرَاكِ طَوْلُهُ شَبْرًا فِي غَلْظِ الْخِنْصِرِ. وَمِنْ فَوَائِدِهِ أَنَّهُ مُطَهِّرٌ 408 لِلْفَمِ مَرَضَانَةً لِلرَّبِّ مُطَهِّرٌ 409 مَطْرَدَةٌ لِلشَّيْطَانِ، قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «الصَّلَاةُ بِسِوَاكِ أَفْضَلُ مِنْ خَمْسِ وَسَبْعِينَ صَلَاةً بِغَيْرِ سِوَاكِ»، 410 [ق/102ب] كَذَا فِي هَدْيَةِ ابْنِ الْعِمَادِ. 411

وَمِنْهَا تَخْلِيلُ اللَّحْيَةِ الْكَثِيفَةِ، وَكَيْفِيَّتُهُ أَنْ يُدْخَلَ أَصَابِعَ يَدَيْهِ مِنْ أَسْفَلِ اللَّحْيَةِ إِلَى الْأَعْلَى كَذَا فِي

هَدْيَةِ ابْنِ الْعِمَادِ. 412

وَمِنْهَا مَسْحُ جَمِيعِ الرَّأْسِ، وَمِنْهَا مَسْحُ الْأُذُنَيْنِ بِمَاءِ الرَّأْسِ، وَمِنْهَا تَخْلِيلُ أَصَابِعِ 413 الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ وَكَيْفِيَّتُهُ تَخْلِيلُ أَصَابِعِ الرَّجْلَيْنِ أَنْ يُحَلَّلَ بِخِنْصِرِ يَدِهِ الْيُسْرَى مُبْتَدِئًا مِنْ خُنْصِرِ رِجْلِهِ الْيُمْنَى مِنْ أَسْفَلٍ حَتَّى يَخْتِمَ بِخُنْصِرِ رِجْلِهِ الْيُسْرَى، وَمِنْهَا تَكَرُّرُ الْغَسْلِ فِي الْأَعْضَاءِ الْمَغْسُولَاتِ ثَلَاثًا، وَمِنْهَا التَّرْتِيبُ الْمَذْكُورُ فِي الْقُرْآنِ، وَمِنْهَا الْمُوَالَاةُ وَهِيَ أَنْ يَغْسِلَ الْعُضْوَ الثَّانِي قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ 414 الْأَوَّلُ.

تَنْبِيهِ: اعْلَمْ أَنَّ الْإِسْتِنْجَاءَ سُنَّةٌ إِذَا لَمْ تَتَجَاوَزْ النَّجَاسَةَ الْمَخْرَجَ فَإِنْ تَجَاوَزْتَ الْمَخْرَجَ كَانَ غَسْلُهَا

وَاجِبًا كَذَا فِي الدُّرَرِ وَالتَّنْوِيرِ، 415 وَغَيْرِهِمَا، وَيُعْتَبَرُ الْقَدْرُ الْمَانِعُ خَلَا مَوْضِعَ الْإِسْتِنْجَاءِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ. 416

404 ض+ وأنزل.

405 أ+ بيان.

406 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص60.

407 ض، القدر.

408 ق، مطهرة.

409 ض أ ق - مطهرة.

410 محمد بن عبد الرحمن السخاوي، المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشتهرة على الألسنة، تحقيق: محمد عثمان الخشت (بيروت،

دار الكتاب العربي، 1985)، ص424 (626).

411 عمر عبد عباس، هداية ابن العماد، ص3113.

412 عمر عبد عباس، هداية ابن العماد، ص3115.

413 ق- أصابع.

414 ق، يجفف.

415 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص88.

416 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص88.

والإستنجاء من الرِّيحِ وحدهُ مَكْرُوهٌ، وكُرِّهَ إِسْتِقْبَالَ الْقِبْلَةِ وَإِسْتِدْبَارُهَا عِنْدَ خُرُوجِ النَّجَاسَةِ وَالْبَوْلِ
كَرَاهَةً تَحْرِيمٍ وَعِنْدَ الْإِسْتِنْجَاءِ كَرَاهَةً تَنْزِيهِ.

ويُكْرَهُ بَعْضُ طَعَامٍ وَرَوْثٍ وَأَجْرٍ وَخَزْفٍ وَمُحْتَرَمٍ كَخَرْقَةِ دِيْبَاجٍ وَيَمِينٍ وَقَحْمٍ وَرُجَاجٍ وَعَلْفِ
حَيَوَانٍ فَلَوْ فَعَلَ أَجْزَأَهُ، فَإِنْ جَلَسَ مُسْتَقْبِلًا لَهَا ثُمَّ تَذَكَّرَ انْحَرَفَ إِنْ أَمَكَنَ وَإِلَّا فَلَا.

وكذا يُكْرَهُ لِلْمَرْأَةِ إِسْمَاكُ صَغِيرٍ لِبَوْلٍ أَوْ غَائِطٍ نَحْوَ الْقِبْلَةِ، وَإِسْتِقْبَالُ شَمْسٍ وَقَمَرٍ لَهَا.

وكُرِّهَ بَوْلٌ وَغَائِطٌ فِي مَاءٍ جَارِيًا كَانَ؛ أَوْ رَاكِدًا، كَذَا فِي شَرْحِ التَّنْوِيرِ، وَعَلَى طَرَفِ نَهْرٍ وَبَيْرٍ. 417

وَمُسْتَحَبَّاتُ الْوُضُوءِ

وَالْمُرَادُ بِالْمُسْتَحَبِّ مَا فَعَلَ 418 النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ مَرَّةً، وَيُنَابِئُ عَلَى فِعْلِهِ وَلَا

[ق/103أ] يَبْطُلُ بِتَرْكِهِ شَيْءٌ. 419

التَّيَامُتُ وَهُوَ الْبِدَايَةُ 420 بِالْيَمِينِ فِي غَسْلِ الْيَدَيْنِ وَالرَّجْلَيْنِ وَغَيْرَهُمَا، وَمَسْحُ الرَّقَبَةِ لَا الْحُقُومِ،
وَالدُّعَاءُ عِنْدَ غَسْلِ كُلِّ غُضُوٍّ فَيَقُولُ عِنْدَ الْمَضْمُضَةِ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَعَلَى ذِكْرِكَ
وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ، وَعِنْدَ الْإِسْتِنْشَاقِ: اللَّهُمَّ أَرْحِنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَلَا تُرْحِنِي رَائِحَةَ النَّارِ، وَعِنْدَ
غَسْلِ الْوَجْهِ: اللَّهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي يَوْمَ تَبْيِضُ وَجُوهُ أَوْلِيَائِكَ (وَلَا تُسَوِّدْ وَجْهِي يَوْمَ تُسَوِّدُ وَجُوهَ
أَعْدَائِكَ)، 421 وَعِنْدَ غَسْلِ يَدَيْهِ الْيُمْنَى: اللَّهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبِنِي حِسَابًا يَسِيرًا، وَعِنْدَ غَسْلِ
يَدَيْهِ الْيُسْرَى: اللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِشِمَالِي وَلَا مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي، وَعِنْدَ مَسْحِ رَأْسِهِ 422 اللَّهُمَّ غَشِّنِي
بِرَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ، وَعِنْدَ مَسْحِ أُذُنَيْهِ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ
أَحْسَنَهُ، وَعِنْدَ مَسْحِ الرَّقَبَةِ: اللَّهُمَّ أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَعِنْدَ 423 غَسْلِ رِجْلَيْهِ الْيُمْنَى: اللَّهُمَّ تَبِّثْ قَدَمِي
عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ يَوْمَ تَزُولُ 424 فِيهِ الْأَقْدَامُ، وَعِنْدَ غَسْلِ رِجْلَيْهِ الْيُسْرَى: اللَّهُمَّ اجْعَلْ ذَنْبِي مَغْفُورًا
وَسَعْيِي مَشْكُورًا وَتِجَارَتِي لَنْ تَبُورَ.

ويُسْتَحَبُّ أَنْ يُصَلِّيَ رَكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْفَرَاغِ مِنَ الْوُضُوءِ لِمَا رُوِيَ عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ حَاكِيًا عَنِ رَبِّ الْعِزَّةِ جَلَّ جَلَالُهُ: «مَنْ أَحْدَثَ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ فَقَدْ جَفَانِي، وَمَنْ

417 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص89.

418 ض أق، فعله.

419 ض ق، شيء بتركه. | أ، بترك شيء.

420 ق، البداءة.

421 ض، وجهي يوم تسود.

422 ض- اللهم لا تعطني كتابي بشمالي ولا من وراء ظهري، وعند مسح رأسه.

423 ق- وعند.

424 ق، تزل.

أحدث وتوضأ ولم يُصَلِّ ركعتين فقد جفاني، ومن أحدث وتوضأ [ق/103ب] وصلى ركعتين ودُعاء⁴²⁵ لدينه ودُنياه ولم أجبهُ فقد جفوتُهُ، ولست برَبِّ جَافٍ». ⁴²⁶ كذا في هديّة ابن العِمَاد. ⁴²⁷

وآدابُ الوُضوءِ: منها إستقبالُ القبلةِ وذلكُ أعضائِهِ، وإدخالُ خُنصرِهِ صِمَاحَ أُذُنِيهِ، وتقديمُهُ على الوقتِ لغيرِ مَعذورٍ، وتحريكُ خَاتِمِهِ ⁴²⁸ الواسِعِ، وعدمُ الاستِئعانةِ بغيرِهِ، وعدمُ التَّكلمِ بكلامِ النَّاسِ، والجلوسُ في مكانٍ مرتفعٍ، والتَّسميةُ عندَ غَسْلِ كُلِّ عُضْوٍ، والصَّلَاةُ على رسولِهِ عليه الصَّلَاةُ والسَّلَامُ بعدَهُ وأنَّ يقولَ: اللَّهُمَّ اجْعَلني مِنَ التَّوَابِينَ واجْعَلني مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، وأنَّ يَشْرَبَ مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ مُسْتَقْبِلَ القبلةِ قائِماً.

وقيل: لا يَشْرَبُ المَاءَ ⁴²⁹ قائِماً إلا في هذا المَوْضِعِ، ⁴³⁰ وعندَ زَمْرٍ كذا في هديّة ابن العِمَاد. ⁴³¹

ومكروهُ الوُضوءِ: لَطْمُ الوجهِ بالماءِ والإسرافُ فيه وتثليثُ المَسحِ بماءٍ جديدٍ.

بابُ نواقِضِ الوُضوءِ

(يَنْقُضُ الوُضوءَ) ⁴³² خُرُوجُ نَجَسٍ مِنْهُ إلى ما يُطَهَّرُ؛ وريحٍ، ودُودَةٍ، أو حَصَاةٍ مِنْ دُبُرِهِ لا رِيحٍ مِنْ قُبُلٍ وَذَكَرٍ، ودُودَةٍ مِنْ جُرْحٍ أو أُذُنٍ أو أَنْفٍ، وكذا لَحْمٌ سَقَطَ مِنْهُ، والمَخْرَجُ والخَارِجُ سَيَّانٍ كذا في التَّنويرِ، ⁴³³ يعني مُسْتَوْبِينَ، وَقِيٍّ مِلءَ فَمِهِ مِنْ مَرَّةٍ أي صُفْرَةٍ، ⁴³⁴ أو عَلَقٍ، أو طَعَامٍ، أو مَاءٍ، لا بَلْغَمٍ أصلاً، ودَمٍ غَلَبَ على بُزَاقٍ، ⁴³⁵ أو سَاوَاهُ؛ ⁴³⁶ وكذا عِلْقَةٌ مَصَّتْ عَضْوًا، وامتَلَأَتْ مِنَ الدَّمِ. ومِثْلُهَا القَرَادُ: إنَّ كانَ كَبِيرًا يَخْرُجُ مِنْهُ دَمٌ مَسْفُوحٌ، وإلَّا لا يَنْقُضُ كَبَعُوضٍ، [ق/104أ] وَدُبَابٍ، وَيُجْمَعُ تَفَرُّقُ القِيءِ لِاتِّحَادِ السَّبَبِ كذا في التَّنويرِ، ⁴³⁷ وفيهِ أيضاً، وما لَيْسَ بِحَدِيثٍ لَيْسَ بِنَجَسٍ. ⁴³⁸

⁴²⁵ ض أ ق، ودعا.
⁴²⁶ اسماعيل بن محمد العجلوني، كشف الخفاء ومزيل الإلباس عما اشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس، تحقيق: يوسف الحاج أحمد (دمشق: مكتبة العلم الحديث، 2000)، 261/1، (2360).
⁴²⁷ عمر عبد عباس، هداية ابن العماد، ص3120.
⁴²⁸ ض أ، خاتم.
⁴²⁹ ق- الماء.
⁴³⁰ أ، المواضع.
⁴³¹ عمر عبد عباس، هداية ابن العماد، ص3119.
⁴³² أ، ينقضه.
⁴³³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص62.
⁴³⁴ ض ق- أي صفرة.
⁴³⁵ ض، بزاقه.
⁴³⁶ ض أ، مساواة.
⁴³⁷ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص62.
⁴³⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص62.

ونومٍ واضعاً أحدَ جنبيه على الأرض أو مُستلقياً على قفاه أو مُكبّاً على وجهه أو مُتكئاً على أحدِ وركبيه كذا في الدررِ والغُررِ،⁴³⁹ وقال في شرح مُنية المُصلي: أي مُعتمداً على مرفقه انتهى. أو مُستنداً إلى شيءٍ لو أُزيل لَسَقَطَ،⁴⁴⁰ وفي مُنية المُصلي إن نامَ قاعداً. وقال شارحها: مُترَبِعاً كانَ أو غيرَ مُترَبِعٍ من هيناتِ الفُعودِ، انتهى كلامه. وفيها أيضاً: أو واضعاً إِيَّتهُ على عقبه أو واضعاً بطنه على فخذيه لا يَنقُضُ،⁴⁴¹ يعني في هذه المسائلِ الثلاثِ وهي النَّومُ قاعداً أو واضعاً إِيَّتهُ على عقبه أو واضعاً بطنه على فُخْذِيهِ، وإِغماءٌ وُجُونٌ وسُكْرٌ وقَهْقَهةٌ بَالِغٌ يَفْظانِ يُصَلِّي بِطَهارةٍ صُغرى مُستقلَّةً صَلاةً كاملةً، ومباشرةً فاحشةً للجانبين لا مَسَّ ذَكَرٍ وامرأةٍ كما لو خرجَ من أذنيه⁴⁴³ قَيْحٌ⁴⁴⁴ لا يَوجِعُ وإن كان⁴⁴⁵ به نَقْضٌ كما لو حَسَى إِحليله بِقُطنَةٍ وإِبْتَلَّ الطَّرْفُ الظَّاهِرُ، وإن ابْتَلَّ الطَّرْفُ الدَّاخِلُ لا يَنقُضُ والله أعلم.

بابُ الغُسلِ

فرائضُ الغُسلِ غَسْلُ فَمِهِ وَأَنْفِهِ وَبَدَنِهِ لا دَلْكَهُ، وَيَجِبُ غَسْلُ سُرَّةٍ وَشَارِبٍ وَحَاجِبٍ وَلِحْيَةٍ⁴⁴⁶ وفرجِ حَارِجٍ، لا غَسْلُ ما فِيهِ حَرَجٌ⁴⁴⁷ كَعَيْنٍ وَثُقْبٍ إِنْ ضَمَّ وكذا يَجِبُ غَسْلُ دَاخِلِ⁴⁴⁸ قُلْفَةٍ على الأَصْحِ كذا في الدررِ⁴⁴⁹ وَهَدِيَّةِ ابْنِ العِمَادِ،⁴⁵⁰ وَيَكْفِي⁴⁵¹ بَلُّ أَصْلِ ضَفِيرَتِهَا إِنْ كانَ مَضْفُوراً، لا ضَفِيرَتَهُ، وعلوياً⁴⁵² أو تُركيًّا، ولا يَمْنَعُ [ق/104ب] وَنَيْمٌ،⁴⁵³ وَحَنَاءٌ وَدَرَنْ، وَوَسَخٌ،⁴⁵⁴ وَثُرَابٌ فِي ظِفْرِ مُطْلَقاً، كذا في التَّنْوِيرِ⁴⁵⁵، وكذا لا يَمْنَعُ ما على ظِفْرِ صِبَاغٍ وَطَعَامٍ بَيْنَ أَسنانِهِ دُونَ حِمَصَةٍ ولو كان⁴⁵⁶ خاتمةً

⁴³⁹ ملا خسرو، درر الحكام، ص 68.

⁴⁴⁰ الكاشغري، منية المصلي، ص 103.

⁴⁴¹ الكاشغري، منية المصلي، ص 103.

⁴⁴² ض- على.

⁴⁴³ ض أ، أذنيه.

⁴⁴⁴ أ، فمسح.

⁴⁴⁵ ض ق- كان. | أ- وإن كان. | أ+ وأذنيه.

⁴⁴⁶ ض أ، ولحيته.

⁴⁴⁷ ق، خرج.

⁴⁴⁸ أ، داخله. | ق- داخل.

⁴⁴⁹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 71.

⁴⁵⁰ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، ص 11 ب.

⁴⁵¹ ض أ ق، وكفى.

⁴⁵² ض أ ق، ولو علوياً.

⁴⁵³ هذا النص من كتاب "تنوير الأبصار" وفيه "ونيم ذباب".

⁴⁵⁴ ض أ، ونسخ.

⁴⁵⁵ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 64.

⁴⁵⁶ ق- كان.

ضيقًا نَزَعَهُ أو حَرَكَهُ كَقِرْطٍ، ولو لم يكن يُثْقَبِ أذنه⁴⁵⁷ قِرْطٌ فدخل الماء فيه عند مُروره أجزأه كَسِتْرَةٍ⁴⁵⁸ وإلا دخله.

المُبالغة في المضمضة والاستنشاق واجبة في الجنابة إذا لم يكن صائمًا كذا في جواهر الفقه⁴⁵⁹.
وسننُ الغسل: البداية⁴⁶⁰ بغسل يديه وفرجه وخبث بدنه إن كان، ثم يتوضأ ثم يُفيض الماء باديًا بمكبيه⁴⁶¹ الأيمن ثم الأيسر ثم برأسه ثم بقيته بدنه مع ذلك، وصحَّ نقلُ بِلَّةٍ عضوٍ إلى آخرٍ فيه لا في الوضوء، وفرض عند منيِّ مُفصلٍ من مقره⁴⁶² بشهوة وإن لم يُخرج بها أو إيلاج حشفة آدمي أو قدرها من مقطوعها في أحد سبيلي⁴⁶³ آدمي يُجامع مثله عليهما لو مكلفين وإن لم يُنزل.⁴⁶⁴

ورؤية مُستيقظٍ منيًّا أو مذيًّا، وإن لم يتذكر الاحتلام. لا إن تذكر ولو⁴⁶⁵ مع اللذة، ولم ير بِلًّا⁴⁶⁶،⁴⁶⁷ وانقطاع حيض، ونفاس لا: مذي، وودي، وإدخال أصبع ونحوه في الدبر أو القبل. ووطئ بهيمة، أو مَيِّتة، أو صغيرة غير مُشْتَهة، بلا إنزال؛ كما لو أتى عذراء ولم يُزل عذرتها كذا في التنوير.⁴⁶⁸
تنبيه: ولو جامع أو احتلم واغتسل قبل أن يبول ثم خرج بقيته المنى وجب عليه الغسل ثانيًا عند أبي ح ومحمد رحمهما الله. كذا في مختصر العزنوي. وزاد بعضهم: قبل أن ينام أو يمشي مشيًا طويلًا لا بثلاث أو⁴⁶⁹ أربع خطوات.

ويجب على [ق/105أ] الأحياء كفاية أن يغسلوا الميت كما يجب⁴⁷⁰ على من أسلم جنبًا أو حائضًا أو بلغ لا يسنُّ في الأصح وإلا فيندب.

وسنُّ لصلاة الجمعة، والعيد، وإحرام وعرفة، وتُدب: لمجنون أفاق، وعند حجامه، وفي ليلة القدر وبرات،⁴⁷¹ وعند الوقوف بمزدلفة عداة يوم النحر، وعند دخول منى، وعند مكة لطواف الزيارة، ولصلاة كسوف، واستسقاء، وفرع، وظلمة، وريح شديد، وثمن ماء اغتسالها ووضوئها عليه كذا في التنوير.⁴⁷²

457 ض، أذنيه.

458 ض، كسره.

459 طاهر بن قاسم الخوارزمي، الجواهر من فقه الحنفية (إسطنبول: دار السمان، 2019)، ص187.

460 ق، البداية. | ض، البداية.

461 أ، بمكبيه.

462 أ ق، مقرة.

463 ض، بعثلي.

464 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص64-65.

465 ض+ جامع.

466 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص65.

467 ض+ عند.

468 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص66.

469 ق- أو.

470 ض+ الغسل.

471 ض، ليلة قدر براه. | أ ق، ليلة قدر وبرات.

472 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص66.

وَيَحْرُمُ بِالْحَدِيثِ الْأَكْبَرِ دُخُولَ مَسْجِدٍ وَلَوْ لِلْعُبُورِ إِلَّا لضرورةٍ وَتِلَاوَةَ قُرْآنٍ بِقَصْدِهِ وَمَسَّهُ وَطَوَافُ،
 وَبِهِ وَبِالْأَصْغَرِ مَسُّ مُصْحَفٍ إِلَّا بِغِلَافٍ مُتَجَافٍ أَيْ مُنْفَصِلٍ وَالْخَرِيطَةُ أَوْلَى مِنَ الْغِلَافِ كَذَا فِي مُنْيَةِ
 الْمُصَلِّي،⁴⁷³ وَلَا يُكْرَهُ النَّظَرُ إِلَيْهِ لِجُنْبٍ وَحَائِضٍ⁴⁷⁴ كَأَدْعِيَةٍ.
 وَمَسُّ صَبِيٍّ لِمُصْحَفٍ، وَلَوْحٍ، وَكِتَابَةٍ قُرْآنٍ وَالصَّحِيفَةُ أَوْ اللَّوْحُ عَلَى الْأَرْضِ، عِنْدَ أَبِي س،
 وَيُكْرَهُ لَهُ قِرَاءَةُ تَوْرَةٍ، وَزَبُورٍ، وَإِنْجِيلٍ، لَا قُنُوتٍ، وَالتَّفْسِيرُ كُمُصْحَفٍ، لَا الْكُتُبِ الشَّرِيعَةِ⁴⁷⁵ كَذَا فِي
 التَّنْوِيرِ.⁴⁷⁶

بَابُ الْمِيَاهِ

يُرْفَعُ الْحَدِيثُ بِمَاءٍ مُطْلَقٍ كِمَاءِ سَمَاءٍ وَأُودِيَّةٍ وَعَيْونٍ وَبِحَارٍ وَأَبَارٍ وَتَلَجٍ مُذَابٍ وَمَاءٍ زَمْزِمٍ وَبِمَاءٍ
 قُصِدَ بِهِ⁴⁷⁷ تَشْمِيسُهُ بِلَا كَرَاهَةٍ، وَبِمَاءٍ يَنْعَقُدُ بِهِ مِلْحٌ لَا بِمَاءٍ مِلْحٍ وَعَصِيرِ نَبَاتٍ بِخِلَافِ مَا يُفَطَّرُ مِنَ الْكُرْمِ
 بِنَفْسِهِ، وَيَجُوزُ بِمَا ذُكِرَ وَإِنْ مَاتَ فِيهِ غَيْرُ دَمَوِيِّ كَزَنْبُورٍ وَعَقْرَبٍ وَبَقٍّ وَمَائِيٍّ مَوْلِدٍ كَسَمَكٍ
 وَسِرْطَانٍ [ق/105ب] وَكَذَا لَوْ مَاتَ خَارِجَهُ وَأَلْقِيَ فِيهِ، وَيَنْجُسُ بِمَوْتِ مَائِيٍّ مَعَائِشٍ⁴⁷⁸ بَرِيٍّ⁴⁷⁹ مَوْلِدٍ،
 كَبَطٍّ وَأَوْزٍ وَبِتَغْيِيرِ أَحَدٍ أَوْصَافِهِ بِنَجْسٍ، لَا لَوْ تَغْيِيرَ بِمُكْتٍ، وَكَذَا يَجُوزُ بِمَاءٍ خَالِطُهُ طَاهِرٌ جَامِدٌ كَأَشْتَانٍ
 وَزَعْفَرَانٍ وَفَاكِهِةٍ وَوَرَقِ شَجَرٍ فِي الْأَصْحَحِ إِنْ بَقِيَ رَقَّتُهُ، وَبِمَاءٍ⁴⁸⁰ جَارٍ⁴⁸¹ وَقَعَتْ فِيهِ نَجَاسَةٌ وَهُوَ مَا يُعَدُّ
 جَارِيًّا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ جَرِيَانُهُ بِمَدَدٍ إِنْ⁴⁸² لَمْ يَرِ أَثْرُهَا وَهُوَ طَعْمٌ أَوْ لَوْنٌ أَوْ رِيحٌ وَبَرَّاكُذُ كَذَلِكَ، وَالْمُعْتَبَرُ أَكْبَرُ
 رَأَى الْمُبْتَلَى بِهِ⁴⁸³ فَإِنْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ عَدَمُ خُلُوصِ النَّجَاسَةِ يَعْنِي عَدَمَ وَصُولِ النَّجَاسَةِ إِلَى الْجَانِبِ الْأَخْر
 جَارٍ وَإِلَّا لَا، كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،⁴⁸⁴ وَلَا يَجُوزُ بِمَاءٍ زَالَ طَبْعُهُ بِطَبْخٍ كَمَرَقٍ أَوْ أُسْتَعْمِلَ لِقُرْبَةٍ أَوْ رَفَعُ⁴⁸⁵
 حَدَثٍ أَوْ إِسْقَاطِ فَرَضٍ إِذَا انْفَصَلَ عَنْ عُضْوٍ وَإِنْ لَمْ يَسْتَقِرَّ وَهُوَ طَاهِرٌ وَليْسَ بِطَهْوَرٍ.⁴⁸⁶

⁴⁷³ الكاشغري، منية المصلي، ص 50.

⁴⁷⁴ ق، أو حائض.

⁴⁷⁵ ض أ ق، الشرعية.

⁴⁷⁶ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 67.

⁴⁷⁷ ض- به.

⁴⁷⁸ ق+ في.

⁴⁷⁹ ض+ ويري.

⁴⁸⁰ ض أ ق- وبماء.

⁴⁸¹ ض أ ق، وبقار.

⁴⁸² ض، بمذ. | ض+ وإن. | أ- بمدد.

⁴⁸³ ض أ ق+ فيه.

⁴⁸⁴ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 68-69.

⁴⁸⁵ ض أ، لرفع. | ق، ورفع.

⁴⁸⁶ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 70.

وَكُلُّ إِهَابٍ دُبُعٌ 487 طَهْرًا إِلَّا جِلْدُ الْخَنْزِيرِ لِنَجَاسَتِهِ وَجِلْدُ الْآدَمِيِّ لِكِرَامَتِهِ يَعْنِي يَطْهَرُ وَلَا يَجُوزُ اسْتِعْمَالُهُ كَذَا فِي بَعْضِ شُرُوحِ الْهِدَايَةِ، 488 وَمَا طَهَّرَ بِذَكَاءٍ لَا لَحْمَهُ عَلَى الْأَكْثَرِ إِنْ غَيْرُ مَأْكُولٍ، وَهَلْ يُشْتَرَطُ كَوْنُ الذَّكَاءِ شَرَعِيَّةً قِيلَ نَعَمْ وَقِيلَ لَا، وَالْأَوَّلُ أَظْهَرُ، وَإِنْ صَحَّ الثَّانِي، كَذَا فِي التَّنْوِيرِ. 489 وَشَعْرُ الْمَيْتَةِ وَعَظْمُهَا وَعَصَبُهَا وَحَافِرُهَا وَقَرْنُهَا وَشَعْرُ الْإِنْسَانِ وَعَظْمُهُ وَدَمُ السَّمَكِ 490 طَاهِرٌ كَذَا فِي الدَّرْرِ وَالتَّنْوِيرِ. 491

وَقَالَ فِي مُنْيَةِ الْمُصَلِّي: إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهَا دُسُومَةٌ، وَلَيْسَ الْكَلْبُ بِنَجِسٍ الْعَيْنِ، وَالْمِسْكُ طَاهِرٌ خَلَالًا وَكَذَا نَافِجَتُهُ مُطْلَقًا عَلَى الْأَصَحِّ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ، 492 وَبَوْلٌ مَأْكُولِ اللَّحْمِ 493 نَجِسٌ [ق/106] وَلَا يُشْرَبُ أَصْلًا، 494 وَيُعْتَبَرُ سُورٌ بِمُسْتَرٍ فَسُورٌ آدَمِيٌّ 495 مُطْلَقًا وَمَأْكُولٌ لَحْمٍ 496 طَاهِرٌ الْفَمِ طَاهِرٌ، وَخَنْزِيرٌ وَكَلْبٌ وَسِبَاعٌ بِهَائِمٍ وَشَارِبٌ خَمْرٍ قَوْمٌ شَرِبَهَا وَهَرَّةٌ قَوْمٌ أَكَلُوا فَارَةً نَجِسٌ، وَهَرَّةٌ وَدِجَاجَةٌ مَخْلَاطٌ وَسِبَاعٌ طَيْرٌ وَسَوَاكُنُ بِيوتٍ 497 مَكْرُوهَةٌ، وَحِمَارٌ وَبَعْلٌ مَشْكُوكٌ فِي طَهْوَرِيَّتِهِ لَا فِي طَهَارَتِهِ 498 فَيَتَوَضَّأُ بِهِ وَيُتَيَّمَمُ إِلَّا 499 فَقَدَّ مَاءً وَصَحَّ تَقْدِيمُ أُيْهِمَا 500 شَاءَ، وَإِنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا نَبِيذَ التَّمْرِ يَتَيَّمَمُ وَلَا يَتَوَضَّأُ بِهِ عِنْدَ أَبِي سٍ وَبِهِ يُفْتَى كَذَا فِي مُلْتَقَى الْأَبْحُرِ، 501 وَحُكْمُ عَرَقِ كَسُورٍ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ، 502 وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

بَابُ الْمَسْحِ عَلَى الْخَفِيِّنَ

شَرَطُ مَسْحِهِ كَوْنُهُ سَاتِرُ الْقَدَمِ مَعَ الْكَعْبِ وَكَوْنُهُ مَشْغُولًا بِالرَّجْلِ وَكَوْنُهُ مِمَّا يُمَكِّنُ مُتَابَعَةَ الْمَشْيِ فِيهِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ، 503 وَقَالَ فِي هَدْيَةِ ابْنِ الْعِمَادِ: شَرَطُ الْخَفِّ الَّذِي يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِ أَنْ يُمَكِّنَ تَتَابُعَ الْمَشْيِ فِيهِ وَيَسْتَرُ الْكَعْبَيْنِ وَمَا تَحْتَهُمَا، 504 505 وَهُوَ جَائِزٌ بِسَنَةِ مَشْهُورَةٍ لِمُحَدِّثٍ لَا لِحُجُبِ خُطُوطًا بِالْأَصَابِعِ مُفْرَجَةً يَبْدَأُ مِنْ أَصَابِعِ رِجْلِهِ إِلَى السَّاقِ عَلَى ظَهْرِ 506 خُفَيْهِ وَجُرْمُوقِينَ 507 أَوْ جَوْرَبِيهِ التَّخْيِينِ

487 ض أ ق + وهو يحتملها.

488 إبراهيم بن محمد بن إبراهيم الحلبي، مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأبحر (بيروت: دار الكتب العلمية، 1998)، 51/1.

489 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص70.

490 ض أ ق، سمك.

491 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص70.

492 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص71.

493 ض، بول مأكول لحمه. | ق- اللحم.

494 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص71.

495 ض، الأدمي.

496 ض، لحمه.

497 ض، البيوت.

498 ض، طهارة.

499 ض أ ق، إن.

500 أ، أيها.

501 الحلبي، ملتقى الأبحر، ص33.

502 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص73-74.

503 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص78.

504 أ، تحتها.

505 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 15 ب.

506 ض أ ق، ظاهر.

507 ض أ ق، أو جرموقيه.

والمُعَلِّين والمُجَلِّدين مَرَّةً ولو امرأةً ملبوسين على طَهْرٍ تَامٍ⁵⁰⁸ عند الحَدَثِ يومًا وليلةً لمُقيِمٍ،⁵⁰⁹ وثلاث⁵¹⁰ أيَّامٍ ولياليها لمُسافرٍ من وقتِ الحَدَثِ لا على عِمَامَةٍ وُقُنسُوَّةٍ وِبُرْفُوعٍ وُقَفَّازين.

فإن قيل: إذا اتَّخَذَ خُفًّا من زُجاجٍ أو خَشَبٍ أو حَدِيدٍ هل يجوزُ المسحُ عليه أم لا؟ أُجيبُ لا يجوزُ عندنا خِلافًا للشَّافِعِيِّ رحمه الله فيمَا يُمكنُ [ق/106ب] مُتَابَعَةُ المَشْيِ فِيهِ بِغَيْرِ إِعْسَارٍ كَذَا فِي البَحْرِ الرَّائِقِ على كَنْزِ الدَّقَائِقِ،⁵¹¹ وفرضُهُ قَدْرُ ثَلَاثِ أَصَابِعِ اليَدِ والخَرْقِ الكَبِيرِ وهو قَدْرُ ثَلَاثِ أَصَابِعِ القَدَمِ الأصغَرِ⁵¹² يَمْنَعُهُ، وَيَجْمَعُ الخُرُوقَ فِي خُفِّ لا فِيهِمَا، وَأَقْلُ خَرْقٍ يُجْمَعُ لِيَمْنَعَ مَا يَدْخُلُ فِيهِ مَسْأَلَةٌ لا ما دُونَهُ بخِلافِ نَجَاسَةٍ وانكِشَافٍ، وأُخْتَلِفَ فِي خُرُوقِ أَذُنِي أَضْحِيَّةٍ.

وَنَاقِضُهُ: نَاقِضٌ وضوءٍ ونَزْعُ خُفِّ ومُضِيٌّ مُدَّةٍ إن لم يَخَشَ ذَهَابَ رِجْلِهِ مِن بَرْدٍ وبعدهما غَسْلُ رِجْلِيهِ لا غَيْرِ، وخروجُ أَكْثَرِ قَدَمِهِ نَزْعٌ، وَيُنْتَقِضُ بَغْسَلِ أَكْثَرِ الرِجْلِ فِيهِ، وَقِيلَ لا وهو الأَظْهَرُ، كَذَا فِي التَّنْوِيرِ.⁵¹³

مَسَحَ مُقِيمٌ مُسَافِرٌ قَبْلَ تَمَامِ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ مَسَحَ ثَلَاثًا⁵¹⁴ ولو أَقَامَ مُسَافِرٌ بَعْدَ مُدَّةٍ نَزَعٌ وَإِلَّا أَتَمَّهَا. وَحُكْمُ مَسْحِ جَبِيْرَةٍ وَخِرْقَةٍ قَرَحَةٍ وَمَوْضِعِ فَصْدٍ وَنَحْوِ ذَلِكَ كَغَسَلِ لِمَا⁵¹⁵ تَحْتَهَا فلا يُتَوَقَّتُ، وَيُجْمَعُ مَعَ الغَسْلِ، وَيَجوزُ المَسْحُ لو شُدَّتْ بِلا وضوءٍ وَيُتْرَكُ إن ضَرَّ وَإِلَّا لا وهو مشروطٌ بالعجزِ عن مَسْحِ المَوْضِعِ، فإن قَدِرَ عَلَيْهِ فلا مَسْحَ، وَيَمَسَحُ مُفْتَصِدٌ وَجَرِيحٌ على كُلِّ العُصَابَةِ إن ضَرَّهُ حَلُّها كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،⁵¹⁶ وَزَادَ فِي مُلْتَقَى الأَبْحُرِ⁵¹⁷ وَتَحْفَةِ المُلُوكِ:⁵¹⁸ مَعَ فُرْجَتِهَا. إنكسرَ ظِفْرُهُ وجعلَ عَلَيْهِ دَوَاءً أو وَضَعَهُ على شَفْوَقِ رِجْلِهِ أَجْرَى عَلَيْهِ المَاءُ⁵¹⁹ وَيُبِطُّهُ سَقُوطُها عن بُرءٍ، فإن كان فِي الصَّلَاةِ اسْتَأْنَفَهَا وكذا الحُكْمَ لو بَرَأَ مَوْضِعُها ولم تَسْفُطْ، والرَّجُلُ والمرأةُ والمُحْدِثُ والجُنُبُ فِي المَسْحِ عَلَيْها وعلى تَوَابِعِها سِوَاءً، ولا يُشْتَرَطُ اسْتِيعَابُ وتَكَرُّارُ ونيةٌ فِي الأَصْحَحِ فيكفي مَسْحُ أَكْثَرِها كَذَا [ق/107أ] فِي التَّنْوِيرِ⁵²⁰ واللهُ أَعْلَمُ.

⁵⁰⁸ أ، تمام.

⁵⁰⁹ ض، للمقيم.

⁵¹⁰ ض، ثلاثة.

⁵¹¹ زين الدين بن ابراهيم المعروف بن نجم المصري، البحر الرائق شرح كنز الدقائق (بيروت: دار الكتب العلمية، 1997)، 313/1.

⁵¹² ق، الأصاغر.

⁵¹³ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 79-80.

⁵¹⁴ ض+ ثلاثة أيام ولياليها. | أ+ أيام.

⁵¹⁵ ق، ما.

⁵¹⁶ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 80.

⁵¹⁷ الحلبي، ملتقى الأبحر، ص 41. بلفظ " فُرَجَّتْها " بدل كلمة " فُرَجَّتْها ".

⁵¹⁸ زين الدين الرازي، تحفة الملوك، ص 34.

⁵¹⁹ ض أ ق، أجرى الماء عليه.

⁵²⁰ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 81.

بسم الله الرحمن الرحيم

باب في بيان الاعتقاد على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة وأصحابه رضي الله عنهم

فمتمى وَقَعَ الاختلاف بين الأئمة الأربعة ذكرت اسم أبي ح وإلا تركته.

وإعلم⁵²¹ بأن الواجب على العبد المكلف أولاً أن يعرف ربه عز وجل؛ لقوله تعالى: {فاعلم أنه لا إله إلا الله}، ولأنه خلقه وصوره ورزقه حيث قال جلّ وعلا: {وصوركم فأحسن صوركم ورزقكم من الطيبات} كذا في الغزوية⁵²²

فإذا عرفه وجب عليه أن يوحدّه عن الشريك⁵²³ والنظير ويُنزهه عن الوالد⁵²⁴ كما وصف ذاته وقال: {قل هو الله أحد الله الصمد} إلى آخر السورة.

وإذا وحدّه ونزهه وجب عليه⁵²⁵ أن يقول: آمنْتُ بالله وملائكته وكتبه ورسله، والبعث بعد الموت، والقدر خيره وشره من الله تعالى كذا في الفقه الأكبر أبي⁵²⁶ حنيفة رضي الله عنه⁵²⁷.

فإن قيل: هل تعبد الله تعالى لذاته أم لصفاته؟

الجواب: لا لذاته ولا لصفاته ولكن بالمعنى الذي له سبحانه وتعالى: {ليس كمثله شيء وهو السميع البصير} كذا في بعض الكتب.

فصل

وإعلم⁵²⁸ 529 بأن الإيمان إقراراً باللسان وتصديقاً بالجنان⁵³⁰ عند أبي ح وأصحابه رضي الله عنهم.

فصل

وإعلم بأن للإيمان طرفين عند أبي ح وأصحابه، فعل الله تعالى وهو التوفيق والهداية، فمن هذا الوجه غير مخلوق؛ لأنهما من صفات الله تعالى وصفاته غير مخلوق⁵³¹ [ق/107ب] وفعل العبد وهو

⁵²¹ ض أ ق، واعلم.

⁵²² مقبول حسين طاهر، المقدمة الغزوية، 61.

⁵²³ ض، الشريكة.

⁵²⁴ ق+ والولد.

⁵²⁵ أ- عليه.

⁵²⁶ ض أ ق، لأبي.

⁵²⁷ أبو حنيفة النعمان بن ثابت، الفقه الأكبر (الإمارات المتحدة: مكتبة الفرقان، 1999)، ص 9.

⁵²⁸ ض أ- واعلم.

⁵²⁹ ق، اعلم.

⁵³⁰ ض أ ق، بالقلب.

⁵³¹ ق، مخلوقة.

الإقرار والتّصديق، فمن هذا الوجه مخلوق؛ لأنّ العبد مخلوقٌ وكذا فعله لقوله تعالى: {والله خلقكم وما تعملون}.

فصل

واعلم بأنّ الاستثناء في أصل الإيمان غير صحيح عند أبي ح وأصحابه، والاستثناء قوله: أنا مؤمنٌ إن شاء الله؛ لأنّ هذا الاستثناء شكٌ والشك في أصل الإيمان كفرٌ وضالّةٌ ولذا لو قال الكافر أنا مؤمنٌ إن شاء الله تعالى لا يصير مؤمناً، ولو قال أكون مؤمناً غداً إن شاء الله تعالى أو موت مؤمناً إن شاء الله، أو يكون إيماني مقبولاً إن شاء الله تعالى يكون مستحسنًا؛ لأنّ هذا الاستثناء في الدوام والثبات والقبول لا في أصل الإيمان.

فصل

واعلم بأنّ الإيمان لا يزيد ولا ينقص عند أبي ح وأصحابه رضي الله عنهم؛ لأنّه لا يزيد إلا بنقصان الكفر ولا ينقص إلا بزيادة الكفر، ويلزم من هذا أن يكون الشخص الواحد في حالة واحدة مؤمناً وكافراً وهذا محالٌ.

ويرد علينا قوله تعالى: {ليزدادوا إيماناً مع إيمانهم}، وغير ذلك من الآيات والأحاديث. أجب بأنّ ذلك في حق الصحابة؛ لأنّ القرآن كان ينزل في كلّ وقت فيؤمنون به فيكون زيادة على الأوّل، وأمّا في حقّ فلا؛ لأنقطاع الوحي، كذا في بحر الكلام في أصول الدين للنسفي.⁵³²

فصل

واعلم بأنّ الإيمان غير العمل، والعمل غير الإيمان عند أبي ح وأصحابه؛ لأنّه لو وقّع اسم الإيمان على مجموع التّصديق والإقرار والعبادات يلزم منه إذا سقط بعض العبادات كالصلاة من الحائض [ق/108] يزول بعض الإيمان، وبإجماع أهل الإيمان لا يزول الإيمان بسقوط العمل فيكون غير الإيمان.

فصل

واعلم بأنّ العبد المؤمن لا يكون كافراً بالفسق والمعصية؛ لأنّ الإيمان إقرارٌ وتصديقٌ والإقرار والتّصديق باقٍ فيكون الإيمان باقياً إلا بالكفر زائلاً.

فصل

واعلم بأنّ جميع أفعال العباد من الحركة والسكون كسبهم على الحقيقة والله تعالى خالقها وهي كلّها بمشيئته وعلمه وقضائه وقدره.

⁵³² النسفي، بحر الكلام، ص158.

والطاعات كلها⁵³³ كانت واجبة بأمر الله تعالى وبمحبتته وبرضائه وعلمه وتقديره ومشيتته وقضائه، والمعاصي كلها بعلمه وقضائه وتقديره ومشيتته⁵³⁴ ولا⁵³⁵ بمحبتته ولا برضائه به⁵³⁶ ولا بأمره كذا في الفقه الأكبر.⁵³⁷

فصل

واعلم بأن تقدير الخير والشر من الله تعالى وفعل الخير والشر من العبد، والعبد مختار في فعل الخير والشر ولكن إختيار التمييز والتحصيل لا إختيار المشية. ومراعاة الأمر والنهي واجبة على العبد، ولا يجوز للعبد أن يغتر ويقول: كان القضاء والقدر هكذا فما ذنبي؟ بل لما علم أن القضاء والقدر من الله تعالى يُعلم أن الأمر والنهي أيضا من الله تعالى ومراعاة ذلك واجبة على العبد فلما لم يُراعَ يكون مستوجبا للعقوبة، وهذا هو المذهب المستقيم.

فصل

واعلم بأن استواء الله تعالى على العرش حق وصدق ونحن نؤمن به ونعتقد على الوجه [ق/108ب] الذي قال الله تعالى في القرآن بالمعنى الذي أرادته الله تعالى، ولا نستغل بكيفيته، وبه⁵³⁸ نعتقد بالله⁵³⁹ تعالى مستغين عن كل ما سواه وكل ما سواه مُفترق إليه.

فائدة: ما الحكمة في خلق العرش، قال بعضهم: قبله دعاء الملائكة يرفعون أيديهم إلى العرش وقت الدعاء، وقيل: مرأه الملائكة ينظرون إليه فيرون جميع ما كان في السموات والأرض، واختلفوا في العرش، قال بعضهم: سريز من نور، وقال بعضهم⁵⁴⁰ ياقوته حمراء كذا في بحر الكلام⁵⁴¹، وقال في دقائق الأخبار: خلق الله تعالى اللوح المحفوظ من درة بيضاء طوله ما بين السماء والأرض سبع مرات، وعلقه بالعرش مكتوب فيه ما هو كائن إلى يوم القيامة،⁵⁴² وعن علي رضي الله عنه أنه سُئل: أين كان ربنا قبل خلق العرش؟ فقال: أين سؤال عن المكان وكان الله ولا مكان ولا زمان وهو الآن كما كان.

فصل

واعلم بأن القرآن كلام الله غير مخلوق وفي المصاحف مكتوب، وفي القلوب محفوظ، وعلى⁵⁴⁴ الألسن مقروء، غير حال فيها وعلى النبي عليه السلام مُنزل، ولفظنا بالقرآن مخلوق وكتابنا⁵⁴⁵ مخلوق

⁵³³ ض أ ق + ما كانت.

⁵³⁴ ض، والتقدير ومشية.

⁵³⁵ ق، لا.

⁵³⁶ أ، الله.

⁵³⁷ أبو حنيفة، الفقه الأكبر، ص 35.

⁵³⁸ ض أ ق - به.

⁵³⁹ ق أ ض، بأن الله.

⁵⁴⁰ ض - بعضهم.

⁵⁴¹ النسفي، محمد بن ميمون، بحر الكلام (دمشق: دار الفرقور، 2000)، ص 132.

⁵⁴² عبد الرحيم بن أحمد القاضي، دقائق الأخبار في ذكر الجنة والنار (إندونيسيا: مكتبة الحرمين، 2005)، ص 22.

⁵⁴³ ض أ ق، عن.

⁵⁴⁴ ق، وفي.

⁵⁴⁵ أ، كتابنا.

وقراءتنا مخلوقٍ والقرآن غير مخلوقٍ، وما ذكره الله في القرآن حكاية⁵⁴⁶ عن موسى وغيره من الأنبياء وعن فرعون وإبليس فإن ذلك كلام الله إخباراً عنهم وكلام الله غير مخلوق كذا في الفقه الأكبر،⁵⁴⁷ ومن قال [ق/109أ] بأن القرآن مخلوقٌ يكفر.

فصل

واعلم بأن رؤية الباري عز وجل في الآخرة لأهل الجنة حق بلا تشبيه ولا كيفية ولا جهة ولا إحاطة؛ لأن الله تعالى موجودٌ ورؤية الموجود غير مُحالٍ يدلُّ عليه قوله تعالى: {وجوه يومئذٍ ناضرةٌ إلى ربها ناظرةٌ}، وغير ذلك من الآيات والسُنن.

فصل

واعلم بأن الله تعالى قدر ما⁵⁴⁸ كائنٌ إلى يوم القيامة ولم يخلقها حين قدرها وإنما يخلقها بعد ذلك في كل وقتٍ وأوانٍ خلق ما مضى، وفي المستقبل يخلقها يدلُّ عليه قوله تعالى: {كل يومٍ هو في شأنٍ}، وقال عليه السلام: «شأنه أن يحيي ويميت ويُعزِّز ويُنزل»⁵⁴⁹ كذا في بحر الكلام.⁵⁵⁰

فصل

واعلم بأن الحياة تُعاد إلى الميت في القبر كلها أو مقدار ما يعقل سؤال منكرٍ ونكيرٍ ويفهمه ويتلذذُ بنعيم الله تعالى إن كان مؤمناً ويتألم بالعذاب إن كان كافراً قال الله: {أمتنا اثنتين وأحييتنا اثنتين}. وسؤال منكرٍ ونكيرٍ حقٌ وهما ملكان إذا وُضع العبد في قبره يأتیان ويُعدان العبد سويًا ويسألانه مَنْ ربُّك؟ ومن نبيك؟ وما دينك؟

الجواب: الله ربِّي ومحمدٌ نبيي والإسلام ديني.

قال بعضهم: يُدخل⁵⁵¹ الرُّوح في الجسد وقال بعضهم: السؤال للروح دون الجسد، وقال بعضهم: يُدخل الرُّوح إلى الصدر. وقال بعضهم: يُدخل الرُّوح بين الجسد والكفن والصحيح نحن نؤمن ولا نستعمل [ق/109ب] بكيفيته.

فصل

واعلم بأن عذاب القبر حقٌ للكفار⁵⁵² ولبعض عصاة المؤمنين، كذا في الفقه الأكبر،⁵⁵³ قال الله تعالى: {سنعذبهم مرّتين}، قال أهل التفسير: يعني مرّةً في القبر ومرّةً في القيامة.

⁵⁴⁶ ض أ ق - حكاية.

⁵⁴⁷ أبو حنيفة، الفقه الأكبر، ص 22.

⁵⁴⁸ ض ق + هو.

⁵⁴⁹ محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا (بيروت: دار الكتب العلمية، 1990)،

516/2 (3771).

⁵⁵⁰ النسفي، بحر الكلام، ص 195.

⁵⁵¹ ض، تدخل.

⁵⁵² ض، للكافرين.

⁵⁵³ أبو حنيفة، الفقه الأكبر، ص 65.

فائدة: السؤال في القبر يكون بعد إقبال⁵⁵⁴ الميت حيث لو جعل في الثأبوت أيامًا لينقل لم يسأل ما لم يُدفن، ولو أكله سبغ فالسؤال في بطنه، والسؤال يكون بالسرياني كذا في شرح بدأ الأمالي.⁵⁵⁵

فإن قيل: كيف يُوجع اللحم في القبر ولم يكن فيه الروح.

فالجواب: سئل النبي عليه السلام أنه قيل له: كيف يُوجع اللحم في القبر ولم يكن فيه الروح؟ فقال عليه السلام: «كما يُوجع سنك وإن لم يكن فيه الروح»، ألا ترى أن النبي صلى الله عليه وسلم أخبر أن السن يُتوجع لما أنه مُتصل باللحم وإن لم يكن فيه الروح فكذلك بعد الموت لما كان روحه مُتصلاً بجسده فيتوجع كذا في بحر الكلام للنسفي.⁵⁵⁶

فصل

وإعلم بأن يوم القيامة حق وتصديقه واجب كما قال الله تعالى: {وأن الساعة آتية لا ريب فيها}، ويجتمع الخلائق في العرصات في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة. وقال بعضهم: يقفون خمسين موقفاً في كل موقف ألف سنة. كما قال الله تعالى {في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة فاصبر صبراً جميلاً}.

فصل

وإعلم بأن الميزان حق وهو ذو كفتين⁵⁵⁷ ولسان يُوزن فيه أعمال الخلق بقدرة الله تعالى كما يشاء، وقيل: يُوزن كُتُب أعمال العباد.

وصفته في العظم مثل أطباق [ق/110] السموات والأرضين. وقال ابن عباس: الميزان⁵⁵⁸ كفتان⁵⁵⁹ أحدهما⁵⁶⁰ في المشرق والأخرى في المغرب، يُثقل حسنات التاجين وسيئات الخاسرين كما قال الله تعالى: {والوزن يومئذ الحق}.

فصل

وإعلم بأن قراءة الكُتُب⁵⁶¹ يوم القيامة والناس مُتفاوتون فيه، فمنهم من يُعطى كتابه بيمينه، ومنهم من يُعطى كتابه بشماله⁵⁶² قال الله تعالى: {ونخرج له يوم القيامة كتاباً يلقاه منشوراً اقرأ كتابك كفى بنفسك اليوم عليك حسيباً}، كما قال الله تعالى: {فأما من أوتي كتابه بيمينه}، {وأما من أوتي كتابه بشماله}، {وأما من أوتي كتابه وراء ظهره}.

⁵⁵⁴ ض ق، إقبال.

⁵⁵⁵ نور الدين علي القاري، ضوء المعالي على منظومة بدء الأمالي (دمشق: دار البيروتي، 2006)، ص121.

⁵⁵⁶ النسفي، بحر الكلام، ص252.

⁵⁵⁷ ض أ ق، كفتين.

⁵⁵⁸ أ، للميزان.

⁵⁵⁹ أحمد بن حسين البيهقي، شعب الإيمان، المحقق: مختار الندوي (الرياض: مكتبة الرشد، 2003)، 447/1 (277).

⁵⁶⁰ ض ق، إحداهما.

⁵⁶¹ ض ق، الكتاب. | أ- قراءة.

⁵⁶² ض، وراء ظهره.

فصل

وإعلم بأن الصراطَ حَقٌّ وهو جِسْرٌ مَمْدُودٌ على مَتْنِ جَهَنَّمَ أدَقُّ من الشعر وأحَدُ من السَّيْفِ، يَمُرُّ النَّاسُ عليه وَهُمْ مُتَفَاوِتُونَ، فمنهم مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ البرقِ الخَاطِفِ، ومنهم مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ الرِّيحِ العاصِفِ،⁵⁶³ ومنهم مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ الطَّيْرِ، ومنهم مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ جِوَادِ الخَيْلِ، ومنهم مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ عَدْوِ الرَّجْلِ حَتَّى آخِرَهُمْ يَمشي وَيَقَعُ وَيَقُومُ هكذا وردَ في الحديثِ.

فصل

وإعلم بأنَّ السَّبْعَةَ لا تَفْنَى: العرشُ والكرسيُّ واللُّوحُ والقلمُ والجنَّةُ والنَّارُ بأهلِهما⁵⁶⁴ والأرواحُ، يَدُلُّ عليه قولُه تعالى: {ويومَ ينفخُ في الصورِ ففرعَ من في السمواتِ ومن في الأرضِ إلَّا من شاء اللهُ} تعالى كذا في بحرِ الكلامِ للنسفي.⁵⁶⁵

فإن قيل: يَرُدُّ عليكم قولُه تعالى: {كلُّ شيءٍ هالِكٌ إلَّا وجهه} قلنا: لا يَرِدُ بما تقدَّم من الاستثناءِ، وأيضه قال القسطلاني في قوله ِ تعالى: {كلُّ شيءٍ هالِكٌ إلَّا وجهه} أي إلَّا ذاته فإنَّ ما عداه ممكنٌ هالِكٌ [ق/110ب] في حَدِّ ذاته معدومٌ انتهى.

فائدة: سألتُ اللهَ تعالى هل يعلمُ عددَ أنفاسِ أهلِ الجنَّةِ والنَّارِ أم لا؟ فإن قلت: لا فقد وصفتُ اللهُ بالجهلِ وإن قلت: نعم فقد قلتُ بأنَّ أهلَ الجنَّةِ والنَّارِ يَفْنِيان! فالجوابُ عنه: أنَّ اللهُ تعالى يعلمُ أنَّ أنفاسَ أهلِ الجنَّةِ والنَّارِ ليست بمعدودةٍ ولا تنقطعُ، كما يسألونَ أنَّ اللهُ تعالى هل يقدرُ على أن يخلقَ مثلهُ.

والجوابُ عنه: هذا السؤالُ مُحالٌ، وأنَّ اللهُ تعالى قديمٌ فلو خَلَقَ شيئاً يكونُ ذلك مخلوقاً فكيف يكون مثله، كذا في بحرِ الكلامِ (في)⁵⁶⁶ أصولِ الدِّينِ للنسفي.⁵⁶⁷

فائدة: خَلَقَ اللهُ تعالى الجنَّةَ فوقَ سبعِ سمواتٍ لا في السمواتِ، وكيف يُقال بأنَّها في السمواتِ وهي ألفُ مرةٍ مثلَ السمواتِ، قال اللهُ تعالى: {عند سدرَةِ المنتهى عندها جنةُ المأوى} والسِدرةُ فوقَ السمواتِ، وكذلك جهنَّمُ تحتَ الأرضينِ السَّابِعةِ قال اللهُ تعالى: {كلا إن كتابَ الفجارِ لفي سجينٍ}، والسَّجِينِ تحتَ الأرضينِ السَّابِعةِ وأرواحُ الكفَّارِ يُذهبُ بها إلى السَّجِينِ، وأرواحُ المؤمنينَ والشُّهداءِ إلى العَلِيِّينَ، كذا في بحرِ الكلامِ.⁵⁶⁸

⁵⁶³ ض، تقديم وتأخير بين الجملتين.

⁵⁶⁴ ض أ، بأهلها.

⁵⁶⁵ النسفي، بحر الكلام، ص219.

⁵⁶⁶ ق، كذا.

⁵⁶⁷ النسفي، بحر الكلام، ص223.

⁵⁶⁸ النسفي، بحر الكلام، ص245.

فإن قيل: الإيمانُ أيذهب⁵⁶⁹ مع الرُّوح أم مع الجسد؟ فقل: الإيمانُ مثلُ المسكِ ذاته مع الرُّوح ورائحته مع الجسد.

وجواب⁵⁷⁰ آخر: الإيمانُ مثلُ الشَّجرةِ ذاته مع الرُّوح وظلُّه مع الجسد، كما في شرح مقدِّمة أبي اللِّيث⁵⁷¹ رحمه الله عليه.

فصل [ق/111]

واعلم بأنَّ نبينا مُحمداً عليه الصَّلَاةُ والسَّلَامُ خاتمُ الأنبياءِ، والأنبياءُ بعضهم أفضلُ من بعضٍ، ونبينا أفضلُ من الكلِّ كما قالَ اللهُ تعالى: {تلكَ الرسلُ فضلنا بعضهم على بعضٍ}.

فصل

واعلم بأنَّ شفاعَةَ نبيِّنا ع م يومَ القيامةِ لِعصاةِ الأُمَّةِ حَقُّ كما قالَ اللهُ تعالى: {عسى أن يبعثك ربك مقاماً محموداً}، ولقوله صَلَّى اللهُ عليه وسلَّم: «شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي».⁵⁷²

فإن قيل: قالَ اللهُ تعالى: {ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع}. ومُرْتَكِبُ الكَبيرةِ ظالمٌ، قالَ اللهُ تعالى: {فمنهم ظالم لنفسه}.

فأنا: أرادَ به الكافرَ والمُشركة⁵⁷³، قالَ اللهُ تعالى حَبِراً عنهم: {فما لنا من شافعين ولا صديق حميم}، والشركُ هو الظلمُ قالَ اللهُ تعالى: {إن الشركَ لظلم عظيم}.

فإن قيل: أنتم أنبئتم الشَّفاعَةَ للمؤمنينَ، ومُرْتَكِبُ الكَبيرةِ خرجَ من الإيمانِ بقولِ النَّبيِّ عليه السَّلَامُ: «لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن».⁵⁷⁵

فأنا: أرادَ به إذا استحلَّ ذلكَ لما روي عن النَّبيِّ ع م أنَّه قال لأبي ذرِّ الغفاري رضي اللهُ عنه: «نادِ في الناس من قال لا إله إلا اللهُ دخل الجنة وإن زنى وإن سرق»،⁵⁷⁶ كذا في بحر الكلام.⁵⁷⁷

فصل

واعلم بأنَّ أفضلَ⁵⁷⁸ الصَّحابةِ أبو بكرٍ الصِّديق، ثُمَّ عمرُ بن الخطَّابِ، ثم عثمانُ بن عفَّان، ثُمَّ علي بن أبي طالبٍ رضي اللهُ عنهم أجمعين، ويحبُّهم كُلُّ مؤمنٍ تقِيٍّ، ويُبغضُهم كُلُّ مُنافقٍ شَقِيٍّ.

⁵⁶⁹ ض، أين يذهب.

⁵⁷⁰ أ، والجواب.

⁵⁷¹ نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم أبو الليث السمرقندي المشهور بإمام الهدي أخذ عن أبي جعفر الهندواني عن أبي القاسم الصفار عن نصير بن يحيى عن محمد بن سماعة عن أبي يوسف وله تفسير القرآن والنوازل والعيون والفتاوى وخزانة الفقه وبستان العارفين وشرح الجامع الصغير وتنبيه الغافلين وغير ذلك. وكانت وفاته سنة 373 هـ، وقيل سنة 375. للمزيد: الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي، سير أعلام النبلاء (بيروت: دار الرسالة، 1985)، 323/16؛ اللكنوي، أبو الحسنات محمد عبد الحي اللكنوي الهندي، الفوائد البهية في تراجم الحنفية (مصر: مطبعة دار السعادة، 1907)، 220.

⁵⁷² أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي، الجامع الكبير، تحقيق: بشار عواد معروف (بيروت: دار الغرب الإسلامي، 1998)، "باب الشفاعَة"، 11 (2435).

⁵⁷³ ض أ ق، المشرك.

⁵⁷⁴ ض، عن.

⁵⁷⁵ البخاري، صحيح البخاري، "باب النهي بغير إذن صاحبه"، 30 (2475).

⁵⁷⁶ الحسين بن مسعود البغوي، شرح السنة، تحقيق: شعيد الأرنؤوط (بيروت: المكتب الإسلامي، 1983)، 96/1 (51).

⁵⁷⁷ النسفي، بحر الكلام، ص 237-238.

⁵⁷⁸ ق- أفضل.

فصل

وإعلم⁵⁷⁹ بأنَّ عائشةَ بعد خديجة الكبرى رضيَ عنهما أفضلُ نساءِ العالمين [ق/111ب] وهي أمُّ المؤمنين ومُطَهَّرَةٌ عن⁵⁸⁰ الرِّنا وبريئةٌ ممَّا قالت الروافضُ، فمن شَهِدَ عليها بالرِّنا أي اتَّهَمَهَا فهو وُلْدُ الرِّنا بل⁵⁸¹ هو كَافِرٌ.

فصل⁵⁸²

وإعلم بأنَّ صفاتِ الله تعالى على وجهين: أمَّا صفاتُ الذاتِ كالحياءِ والقُدرةِ والسَّمعِ والبصرِ والكلامِ والمشيةِ فكلُّها قديماتٌ أزليَّاتٌ باتفاقِ أهلِ السُّنةِ،⁵⁸³ وأمَّا صفاتُ الفعلِ كالنَّخْلِقِ والنَّزْزِيقِ والرَّحمةِ فكلُّها قديماتٌ أزليَّاتٌ أيضه عند أبي ح وأصحابه؛ لأنَّ هذه الصفاتِ قائمةٌ بذاتِهِ تعالى،⁵⁸⁴ لأنَّها لو لم تكن قائمةً بذاتِهِ تعالى في الأزلِ لكانَ ذاتهُ تعالى محلًّا للحوادثِ وهذا مُمتنعٌ كما⁵⁸⁵ في بحر الكلام.⁵⁸⁶

فصل

وإعلم بأنَّه لا يجوزُ أن يُوصَفَ اللهُ تعالى بالمَجِيءِ والذَّهابِ⁵⁸⁷ من صفاتِ المخلوقينَ وأماراتِ⁵⁸⁸ المُحدِثينَ وهما صفتانِ منفيتانِ عن الله تعالى ويَرُدُّ قولُهُ تعالى: {وجاء ربك} وغيرُ ذلكِ مِنَ الآياتِ المُتَشابِهاتِ، وقولُهُ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَنْزِلُ اللهُ تَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ النَّصْفِ مِنْ شِعْبَانَ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ: هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَيُتَابُ عَلَيْهِ»،⁵⁸⁹ وغيرُ ذلكِ مِنَ الأحاديثِ المُتَشابِهاتِ. الجوابُ: نحنُ نُؤمِنُ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللهِ تَعَالَى عَلَى إِرَادَةِ اللهِ تَعَالَى وَلَا نَسْتَعِجِلُ بِكَيْفِيَّتِهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللهِ تَعَالَى عَلَى مَا أَرَادَ بِهِ رَسُولُ اللهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَذَا فِي بَحْرِ الْكَلَامِ.⁵⁹⁰

فصل

579 ق- وإعلم.

580 ق، من.

581 أ- بل.

582 ض ق، تنبيه.

583 النسفي، بحر الكلام، ص90.

584 النسفي، بحر الكلام، ص91.

585 ق، كذا.

586 النسفي، بحر الكلام، ص92.

587 ض ق+ لأن المجيء والذهاب.

588 ق، أمانة.

589 أحمد بن حنبل، المسند، المحقق: شعيب الأرنؤوط (بيروت: مؤسسة الرسالة، 2001)، 146/43 (26018).

590 النسفي، بحر الكلام، ص112.

واعلم بأنَّ الحَفْظَةَ حَقٌّ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِّنَّا اثْنَانِ بِاللَّيْلِ وَاثْنَانِ بِالنَّهَارِ، كَذَا فِي بَحْرِ الْكَلَامِ،⁵⁹¹ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: خَمْسَةٌ مَلَائِكَةٌ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: سِتُونَ مَلَكًا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: مِئَةٌ وَسِتُونَ⁵⁹² مَلَكًا. [ق/112أ]

فإن قيل: بأي شيء يكتبون.

قيل له: قال الضحاك: ينزل كل يوم ملكان مع كل واحد منهما صحيفة. وقال مجاهد: لسائلك قلمهما وريقك مدادهما وبدنك كتابهما. وقال في دقائق الأخبار: الملكان بين منكبيه يكتبان الحسنات والسيئات قلمهما لسائده ودوائهما حلقه ومدادهما ريقه وورقهما أقواله يكتبان أعماله إلى موته انتهى.⁵⁹³

والحاصل نحن نؤمن بما جاء به النص والأخبار ولا نشتغل بكيفيته، كذا في بحر الكلام.⁵⁹⁴

وروي عن النبي عليه السلام أن صاحب اليمين أمين على صاحب الشمال، وإذا عمل سيئة وأراد أن يكتبها صاحبها⁵⁹⁵ قال له صاحب اليمين أمسيك⁵⁹⁶ فيمسيك سبع ساعات فإن استغفر الله لم يكتب وإن لم يستغفر الله⁵⁹⁷ يكتب سيئة واحدة كذا في دقائق الأخبار،⁵⁹⁸ وهذا يحمل بأن يكون⁵⁹⁹ الذنوب بينه وبين ربّه في غير الفرائض وأما الفرائض كالصلاة والزكاة والصوم فإنها لا ترفع إلا بقضاء الفوائت، وأما الذنوب التي بينه وبين العباد لا ترفع أيضا إلا أن يجعله في حلّ كذا في بحر الكلام.⁶⁰⁰

فصل

واعلم بأنه لو حطّر بباليه كلمة كفر فردّه لا يضُرّه وإذا قصد ما يوجب الكفر يكفر والعياد بالله كما أشار إليه في بدء الأمالي بقوله:

وَمَنْ يَتَوَى ارْتِدَادًا بَعْدَ دَهْرٍ يَصِرْ عَنْ دِينِ حَقِّ دَا انْسِلَالٍ

قال شارحه: والمعنى أن من توى الارتداد بعد مدة مطلقا طالت أو قصرت يخرج بذلك عن دين⁶⁰¹ الحق وهو دين [ق/112ب] الإسلام أي يكفر في الحال كما يشعر به قوله يصير وهذا بالاتفاق؛ لأن استدامة الإيمان واجبة فإذا أتى بما ينافيها فقد كفر اتفاقا والقصد إلى الكفر ينافي التصديق ويزيله، لأن نية ذلك رضى بالكفر والرضى بالكفر على المرجح، وعلم بطريق الأولى⁶⁰² كُفره فيما إذا توى الارتداد في الحال أو بعد لحظة.⁶⁰³

فصل

⁵⁹¹ النسفي، بحر الكلام، ص 217.

⁵⁹² ض- وستون.

⁵⁹³ عبد الرحيم القاضي، دقائق الأخبار، ص 17.

⁵⁹⁴ النسفي، بحر الكلام، ص 216.

⁵⁹⁵ أ، صاحب الشمال.

⁵⁹⁶ أ- قال له صاحب اليمين.

⁵⁹⁷ ض أ ق- الله.

⁵⁹⁸ عبد الرحيم القاضي، دقائق الأخبار، ص 17.

⁵⁹⁹ ض أ، تكون.

⁶⁰⁰ النسفي، بحر الكلام، ص 136.

⁶⁰¹ أ ق، الدين.

⁶⁰² ض أ ق، أولى.

⁶⁰³ القاري، ضوء المعالي، ص 111.

وإعلم بأن إجراء لفظ الكفر على اللسان من غير اعتقاد مع طوع عالمًا معناه كفر عند أبي ح وأصحابه كما أشار في بدء الأمالي بقوله:

وَلَفْظُ الْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ بِطُوعِ رَدِّ دِينٍ بِاعْتِقَالٍ

قال شارحُه: والمعنى أن لفظ الكفر أي إجراؤه على اللسان من غير اعتقاد اللفظ به لمعناه مع طوع رَدِّ لدين الإسلام مُلتبسًا بالغفلة عن كون ذلك ردًّا للدين وكُفْرًا.⁶⁰⁴

فائدة: والحاصل أن مبنى هذه المسائل أن الإيمان عبارة عن الإقرار باللسان، والتصدق بالقلب، فمتى أجرى كلمة الكفر على لسانه قصدًا عالمًا معناه يُزيل الإيمان؛ لأن الضدين لا يجتمعان وهما الكفر والإيمان فيصير كافرًا،⁶⁰⁵ وكذا لو قصد بقلبه يزول الإيمان؛ لأنهما لا يجتمعان فيصير منافقًا، وكذا لو شك بإيمانه أو بما يجب الاعتقاد عليه؛ لأن الشك يزيل اليقين كما مرَّ.

فصل

وإعلم بأنه إذا أشكل على الإنسان شيء من دقائق علم⁶⁰⁶ التوحيد فإنه ينبغي له أن يعتقد في الحال ما هو الصواب عند الله [ق/113] تعالى إلى أن يجد عالمًا فيسأله ولا يسعه تأخير الطلب ولا يُعذر بالوقوف فيه أي في الطلب ويكفر⁶⁰⁷ إن وقف كذا في الفقه الأكبر.⁶⁰⁸

فائدة: وينبغي للمسلم أن يتعوذ بهذا الدعاء صباحًا ومساءً فإنه سبب العصمة عن الكفر ودعاء⁶⁰⁹ سيّد المرسلين: اللهم إني أعود بك من أن أشرك بك شيئًا وأنا أعلم واستغفرك لما لا أعلم إنك أنت علام الغيوب، كذا في الدرر والغرر،⁶¹⁰ والله تعالى أعلم.⁶¹¹

مسائل شتى: الصلاة في الأرض المغصوبة أو في الثوب الحرام صحيحة وإن كان يعاقب على ظلمه فعلى ما بينه وبين الله يُتاب، وعلى ما بينه وبين العباد⁶¹² يعاقب، وكذا الحج بالمال الحرام يسقط عنه فالمعاصي لا تمنع الطاعات، وإذا أتى بها معها لا يُقال غير مقبولة كذا في هدية ابن العماد.⁶¹³

مسألة: صلة الرجم واجبة وإن⁶¹⁴ بسلام وتحيّة وهدية كذا في التنوير.⁶¹⁵

604 القاري، ضوء المعالي، ص 112-113.

605 ق، منافقًا.

606 أ، على.

607 أ، وكفر.

608 أبو حنيفة، الفقه الأكبر، ص 70.

609 ض أ ق + وهو.

610 ملا خسرو، درر الحكام، ص 512.

611 ق - أعلم.

612 ق - العباد.

613 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، ص 48 ب.

614 ض أ ق، ولو.

615 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 704.

مسألة: العربية أفضل⁶¹⁶ على سائر الألسن، وهي لسان أهل الجنة، تعلمها أو علم غيره فهو مأجور، كذا في التنوير.⁶¹⁷

مسألة: يستحب قلم أظفاره يوم الجمعة وحلق عاتيه وتنظيف بدنه والاعتسال في كل أسبوع مرة كذا في التنوير.⁶¹⁸

مسألة: الختان سنة وهو من شعائر الإسلام ولو ختن ولم تقطع الجلد كلها ينظر إن قُطع أكثر من النصف كان ختانا وإن قُطع النصف فما دونه لا، كذا في التنوير.⁶¹⁹

مسألة: سنة الأكل بالبسملة في أوله والحمد في آخره [ق/113ب] وغسل اليدين قبله وبعده كذا في ملتقى الأبحر.⁶²⁰

مسألة: يجوز للحنفي تقليد غير إمامه من الأئمة الثلاثة فيما تدعو إليه الضرورة بشرط أن يلتزم جميع ما يوجب ذلك الإمام في ذلك، مثلا إذا قلد الشافعي في الوضوء من الفلتين⁶²¹ فعليه أن يراعي النية والترتيب في الوضوء والفاحة وتعديل الأركان في الصلاة بذلك الوضوء وإلا كانت الصلاة باطلة إجماعا كذا في هدية ابن العماد.⁶²²

مسألة: تجوز الصلاة خلف الشافعي إذا كان يراعي الخلافات والافتداء بالحنفي أولى كذا في هدية ابن العماد.⁶²³

مسألة: لو ترك الجماعة بغير عذر يجب التعزير ويأثم الجيران بالسكوت كذا في جواهر الفقه.⁶²⁴

مسألة: مقطوع اليدين والرجلين إذا كان بوجهه جراحة يصلي بغير طهارة ولا يعيد على الأصح كذا في التنوير.⁶²⁵ [ق/20أ]

مسألة: إذا صلى خلف من يكره⁶²⁶ إمامته ينال فضيلة الجماعة لقوله عليه السلام: «صلوا خلف كل بر وفاجر»،⁶²⁷ لكن لا ينال⁶²⁸ إذا⁶²⁹ صلى خلف ورع تقى لقوله عليه السلام: «من صلى خلف تقى فكأنما صلى خلف نبي».⁶³⁰

⁶¹⁶ ض ق، للعربية فضل. | أ، العربية فضل.

⁶¹⁷ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص704.

⁶¹⁸ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص703.

⁶¹⁹ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص808.

⁶²⁰ الحلبي، ملتقى الأبحر، ص594.

⁶²¹ النووي، منهاج الطالبين، ص80.

⁶²² ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، ص13 ب.

⁶²³ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، ص28 أ.

⁶²⁴ الخوارزمي، الجواهر من فقه الحنفية، ص317.

⁶²⁵ التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص77.

⁶²⁶ ض أ ق، نكره.

⁶²⁷ العجلوني، كشف الخفاء، 34/2 (1611).

⁶²⁸ أ+ كما.

⁶²⁹ ض ق، لا ينال كما إذا.

⁶³⁰ العجلوني، كشف الخفاء، 302/2 (2514).

- مسألة:** الحُرْمَةُ تَتَعَدَّى فِي الْأَمْوَالِ مَعَ الْعِلْمِ بِهَا يَعْنِي تَنْتَقِلُ مِنْ ذِمَّةٍ 631 إِلَى ذِمَّةٍ إِلَّا فِي حَقِّ 632 الْوَارِثِ فَإِنَّ مَالَ مَوْرُوثِهِ حَلَالٌ لَهُ وَإِنْ عَلِمَ بِحُرْمَتِهِ 633 وَقَيَّدَهُ بِالظَّهْرِيَّةِ بَأَنْ لَا يَعْلَمُ أَرْبَابُ الْأَمْوَالِ، مَذْكُورٌ فِي الْأَشْبَاهِ وَالنِّظَائِرِ فِي كِتَابِ الْحَظَرِ وَالْإِبَاحَةِ. 634
- مسألة:** قَالَ فِي تُحْفَةِ الْمُلُوكِ: خِرَاءُ الْفَأْرَةِ وَبَوْلُهَا مَعْفُورٌ عَنْهُ فِي الطَّعَامِ وَالنَّبِيَابِ لَا فِي الْمَاءِ. 635 وَقَوْلُهُ [ق/114] يُحْمَلُ إِذَا لَمْ يَظْهَرْ أَنْزُ النَّجَاسَةِ وَهُوَ الطَّعْمُ وَاللَّوْنُ وَالرَّيْحُ، وَإِذَا ظَهَرَ لَمْ يُعْفَ.
- مسألة:** فَإِنْ قِيلَ: أَيُّ سُنَّةٍ أَكْثَرُ ثَوَابًا مِنْ الْفَرْضِ فَقُلْ السَّلَامُ سُنَّةٌ وَرَدُّهُ فَرَضٌ كِفَايَةٌ وَثَوَابُ الْمُسْلِمِ أَكْثَرُ كَذَا فِي تُحْفَةِ الْمُلُوكِ. 636
- مسألة:** لَا يَجُوزُ قَبُولُ هَدِيَّةٍ أَمْرَاءِ الْجَوْرِ إِلَّا إِذَا عَلِمَ أَنَّ أَكْثَرَ مَالِهِ مِنْ حِلٍّ، كَذَا فِي الْمُلْتَقَى، 637 وَقَالَ فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ فِي مَسَائِلِ الْمِيَاهِ بِلَفْظِ مَا قَالُوا فِي الضَّيْفِ إِذَا قُدِّمَ لَهُ طَعَامٌ لَا يَلْزِمُهُ السُّؤَالُ وَلَا الْإِمْتِنَاعُ عَنِ الْأَكْلِ قَبْلَ أَنْ يَعْلَمَ أَنْ 638 يَغْلَبَ عَلَى ظَنِّهِ أَنَّهُ حَرَامٌ.
- مسألة:** الْإِمَامُ إِذَا طَوَّلَ الرُّكُوعَ لِمَجِيءِ أَحَدٍ فَهُوَ حَرَامٌ جِدًّا وَقِيلَ 639 يُخَشَى عَلَيْهِ الْكُفْرُ إِذَا عَرَفَ الشَّخْصَ لِأَنَّهُ يُشَارِكُ 640 الْغَيْرَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ تَعَالَى، أَمَّا إِذَا لَمْ يَعْرِفْهُ 641 فَلَا بَأْسَ لِأَنَّهُ إِعَانَةٌ 642 عَلَى 643 إِدْرَاكِ الطَّاعَةِ 644 كَذَا فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ.
- مسألة:** يَجِبُ عَلَى الْمَوْلَى أَنْ يَعْلَمَ مَمْلُوكَهُ وَعَلَى الزَّوْجِ أَنْ يَعْلَمَ زَوْجَتَهُ مِنَ الْقُرْآنِ قَدْرَ مَا تَحْتَاجُ إِلَيْهِ كَذَا فِي جَوَاهِرِ الْفِقْهِ. 645
- مسألة:** الْبِرْعَاثُ وَالْقَمْلُ إِذَا مَاتَا 646 فِي الْمَاءِ لَا يُفْسِدُهُ كَذَا فِي حَاشِيَةِ الدُّرَرِ.
- مسألة:** الْعَضْوُ الْمُنْفَصِلُ مِنَ الْحَيِّ كَمِيَّةٍ 647 إِلَّا فِي مَذْبُوحٍ 648 قَبْلَ مَوْتِهِ: فَيَحِلُّ أَكْلُهُ لَوْ مِنْ الْمَأْكُولِ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ. 649

631 أ، ذمته.

632 أ-حق.

633 أ، حرمة.

634 ابن نجيم، زين الدين بن ابراهيم بن محمد المعروف بان نجيم المصري، الأشباه والنظائر على مذهب أبي حنيفة النعمان (بيروت: دار الكتب العلمية، 1999)، ص247.

635 زين الدين الرازي، تحفة الملوك، ص22.

636 زين الدين الرازي، تحفة الملوك، ص241.

637 الحلبي، ملتقى الأبحر، ص596.

638 ض أ ق، أو.

639 أ- قيل.

640 ض أ ق، شارك.

641 ض ق، يعرف.

642 ق، أعانه.

643 ق- علي.

644 ض، الطاعات.

645 الخوارزمي، الجواهر في فقه الحنفية، ص385.

646 ض أ ق، مات.

647 ق، كميته.

648 ض أ، المذبوح.

649 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص686.

مسألة: مَنْ شَرَعَ فِي الصَّلَاةِ بِالْإِخْلَاصِ ثُمَّ خَالَطَهُ الرِّيَاءُ فَالْعِبْرَةُ بِالسَّابِقِ وَلَا رِيَاءَ فِي الْفَرْضِ فِي حَقِّ سُقُوطِ الْوَاجِبِ وَلِذَلِكَ كَانَ آدَاءُ الزَّكَاةِ عِلَانِيَّةً أَفْضَلَ بِخِلَافِ صَدَقَةِ التَّطَوُّعِ كَذَا فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ. 650

مسألة: [ق/114ب] الْعِلْمُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَقْلِ كَذَا فِي بَحْرِ الْكَلَامِ. 651

مسألة: إِذَا كَانَ فِي يَدِهِ شَقَاقٌ وَقَدْ عَجَزَ عَنِ الْوَضُوءِ يَسْتَعِينُ بِغَيْرِهِ حَتَّى يُوْضِيَهُ فَإِنْ لَمْ يَسْتَعِنْ وَثِيْمَمَ جازت 652 عِنْدَ أَبِي ح وَابْنِ 653 يَجِدُ مَنْ يُوْضِيهِ جازت 654 بِلَا خِلَافٍ كَذَا فِي مُنِيَّةِ الْمُصَلِّي. 655

مسألة: مَنْ قَدِرَ عَلَى الْكَسْبِ لَزِمَهُ وَإِنْ عَجَزَ عَنْهُ لَزِمَهُ السُّؤَالُ وَإِنْ تَرَكَ حَتَّى مَاتَ يَكُونُ أَنَّمَا وَإِنْ عَجَزَ عَنْهُ يُفْرَضُ عَلَى مَنْ عَلِمَ بِهِ أَنْ يُطْعِمَهُ أَوْ يَدَلَّ عَلَيْهِ مَنْ يُطْعِمَهُ كَذَا فِي الْمُلتقى. 656

مسألة: الصَّلَاةُ لِرِضَاءِ 657 الْخُصُومِ لَا تُفِيدُ بَلْ يُصَلِّي لَوَجْهِ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنْ كَانَ خِصْمُهُ لَا يَعْفُو يَأْخُذُ 658 مِنْ حَسَنَاتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَمَا رُوِيَ أَنَّهُ يُؤْخَذُ بِالذَّائِقِ ثَوَابِ سَبْعِمِائَةِ صَلَاةٍ بِالْجَمَاعَةِ كَذَا فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ، 659 وَالذَّائِقُ وَزُنْ خَمْسِ شَعِيرَاتٍ كَذَا قَالَ الْاِخْتِرِيُّ.

مسألة: رَوَى نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عَمْرِو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَدُّ دَانِقٍ مِنْ حَرَامٍ يَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ سَبْعِينَ حِجَّةً» 660 كَذَا فِي مَنْسَكِ ابْنِ الْعِمَادِ. 661

مسألة: لَوْ تَمَضَّضَ الصَّائِمُ فَسَبَقَ الْمَاءُ حَلْقَهُ وَدَخَلَ جَوْفَهُ إِنْ كَانَ ذَاكِرًا لَصَوْمِهِ فَسَدَ وَإِلَّا فَلَا. وَلَوْ سَبَقَ 662 الدُّبَابُ حَلْقَهُ لَا يَفْسُدُ وَإِنْ أَكَلَهُ عَامِدًا يَفْسُدُ، 663 وَلَوْ كَانَ بَيْنَ أَسْنَانِهِ شَيْءٌ فَدَخَلَ حَلْقَهُ بِغَيْرِ فِعْلِهِ لَمْ يَفْسُدْ صَوْمُهُ، وَإِنْ أَكَلَ مُتَعَمِّدًا إِنْ كَانَ أَقْلٌ مِنْ قَدْرِ الْحِمَّصَةِ 664 لَمْ يَفْسُدْ صَوْمُهُ وَإِنْ مَقْدَارَ الْحِمَّصَةِ فَعَلِيهِ الْقَضَاءُ دُونَ الْكِفَّارَةِ كَذَا فِي الْغَزَنَوِيَّةِ. 665

مسألة: لَوْ صَبَّ الْمَاءُ فِي قَمِّ الصَّائِمِ النَّائِمِ فَدَخَلَ حَلْقَهُ [ق/115أ] فَسَدَ صَوْمُهُ كَذَا فِي الْغَزَنَوِيَّةِ. 666

650 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 49 أ.

651 النسفي، بحر الكلام، ص64.

652 ض ق+ صلاته.

653 ض أ ق+ لم.

654 ق+ صلاته.

655 الكاشغري، منية المصلي، ص93.

656 الحلبي، ملتقى الأبحر، ص596.

657 ض أ ق، لإرضاء.

658 ض أ ق، يؤخذ.

659 ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 49 أ.

660 العجلوني، كشف الخفاء، 1/485 (1378).

661 لم أجد المرجع فيما بين يدي.

662 ق، وقع.

663 ض أ، فسد.

664 ض، إن كان قدر أقل من قدر الحمصة.

665 مقبول حسين طاهر، المقدمة الغزنوية، 220-221.

666 مقبول حسين طاهر، المقدمة الغزنوية، 220.

مسألة: الرِّياءُ إذا وَقَعَ في عملٍ من الأعمالِ فإنه يُبطلُ أجرَهُ وكذلك العُجْبُ كذا في الفقه

الأكبر. 667.

مسألة: لا يجوزُ أخذُ الأجرةِ في الطَّاعاتِ كالأذانِ والإقامةِ⁶⁶⁸ والحجِّ وتعليمِ القرآنِ والفقهِ والمعاصي كالنِّياح⁶⁶⁹ والغناءِ والملاهي، ويُفتى اليومَ بالجوازِ على الإقامةِ⁶⁷⁰ وتعليمِ القرآنِ والفقهِ والأذانِ كذا في الدرر،⁶⁷¹ والتنوير⁶⁷²، والملتقى.⁶⁷³

مسألة: وإذا وسَّسَ الشَّيْطانُ فقالَ في الصَّلَاةِ لا حَوْلَ ولا قُوَّةَ إلَّا بالله⁶⁷⁴ إن كانَ ذلكَ من أمورِ⁶⁷⁵ الآخرةِ لا تفسدُ صلاتَهُ، وإن كانَ في أمورِ⁶⁷⁶ الدُّنيا تفسدُ كذا في هديَّةِ ابنِ العمادِ.

مسألة: لا يجوزُ بيعُ فضةٍ بفضةٍ وذهبٍ بذهبٍ إلَّا متساويًا وزناً وإن اختلفا في الجودةِ والصِّياغةِ، ولا بدُّ من قبضِ العوضينِ قبلَ الافتراقِ والفضلُ ربا كذا في عامَّةِ كُتُبِ الفقهِ، ولو باعَ فضةً بذهبٍ أو ذهبًا بفضةٍ جازَ التفاضلُ ووجبَ التَّقابُضُ في المجلسِ. والحيلةُ في بيعِ الفضةِ بالفضةِ والذهبِ بالذهبِ، مُتفاضلاً إذا باعَ فضةً بفضةٍ بأن يأخذَ مع الفضةِ القليلةِ شيئاً آخرَ كقطعةِ فُلوسٍ مثلاً لتكونَ الفضةُ بمثلهِ والفُلوسُ مُقابلًا للفضلِ وقِسْ على هذا صرَفَ الفضةِ بالفضةِ والذهبِ بالذهبِ.

مسألة: لو وجدَ ماءً قليلاً ولم يَتَيَقَّنْ بوقوعِ النَّجاسةِ يتوضأُ بهِ ويغتسلُ ولا يَتَيَمَّمُ وكذا إذا دخلَ الحَمَّامَ وفي الحوضِ⁶⁷⁷ ماءً قليلاً ولم يَتَيَقَّنْ بوقوعِ النَّجاسةِ يتوضأُ بهِ [ق/115ب] ويغتسلُ ولا ينظرُ إلى الماءِ الجاري كذا في مُنيةِ المُصَلِّي.⁶⁷⁸

مسألة: ولو أدخَلَ الجُنُبُ يدهُ في الماءِ لِطَلْبِ القِصعةِ وليسَ على يدهِ نجاسةٌ حقيقيَّةٌ يَتَنَجَّسُ عندَ أبي حنيفةٍ، وعند م وأبي يوسف الماءَ طاهرٌ وطهورٌ كذا في مُنيةِ المُصَلِّي، وقولهما هو الأصحُّ كذا في شرحها وهذا إذا كان الماءُ دونَ عشرٍ في عشرٍ، أمَّا إذا كان⁶⁷⁹ عشرًا في عشرٍ فحكمُهُ حُكْمُ⁶⁸⁰ الجاري، ولو أدخَلَ الكُفَّارُ والصِّبَّيانُ أيديهمُ لا⁶⁸¹ يَتَنَجَّسُ إذا لم يكنْ على أيديهمُ نجاسةٌ حقيقيَّةٌ.⁶⁸²

فصل

667 أبو حنيفة، الفقه الأكبر، ص 49.

668 ض ق، الإمامة.

669 ض أ ق، النوح.

670 ض ق، الإمامة.

671 ملا خسرو، درر الحكام، 334/2.

672 التمرتاشي، تنوير الأبصار، ص 621.

673 الحلبي، ملتقى الأبحر، ص 529.

674 أ+ العلي العظيم.

675 ض أ ق، أمر.

676 ض أ ق، أمر.

677 ض ق، حوض الحمام.

678 الكاشغري، منية المصلي، ص 71.

679 ض+ الماء.

680 أ ق- حكم.

681 أ، ويتنجس.

682 الكاشغري، منية المصلي، ص 82.

إعلم بأنَّ الفرضَ على نوعين: فرضٌ عينٍ وفرضٌ كفايةٍ، أمَّا فرضُ العين⁶⁸³ فهو ما إذا أقام⁶⁸⁴ به البعضُ لا يسقطُ عن الباقيينَ كالصَّلَاةِ والزَّكَاةِ والحجِّ والوُضوءِ والَاغْتِسَالِ عن الجَنَابَةِ والحِيضِ والنِّفَاسِ والجِهَادِ إذا كان النَّفِيرُ عامًّا، وأمَّا فرضُ الكفايةِ فهو ما إذا أقام⁶⁸⁵ به البعضُ يسقطُ عن الباقيينَ كَرَدِّ السَّلَامِ وتشميتِ العاطِسِ وعيادةِ المريضِ والصَّلَاةِ على النَّبيِّ ع م، والصَّلَاةِ على الجنَازةِ والأمرِ بالمعروفِ والنَّهي عن المُنكرِ والجِهَادِ إذا لم يكن النَّفِيرُ عامًّا واللهُ أعلمُ.

فصلٌ في فضلِ طلبِ العلمِ

وَقَفَّكَ اللهُ أَنَّ الْعِلْمَ حَسَنٌ، وَأَحْسَنُ الْعُلُومِ بَعْدَ مَعْرِفَةِ اللهِ تَعَالَى وَتَوْحِيدِهِ عِلْمُ الْفِقْهِ وَهُوَ عِلْمُ الشَّرِيعَةِ وَالَّذِينَ لَقَوْلِهِ تَعَالَى: {وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ} يعني بالعلمِ كذا في الغزنوية⁶⁸⁶ ولقوله تعالى: {يَرْفَعُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ}، [ق/116] وقال تعالى: {هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ}، وغير ذلك من الآيات. وقال عليه السَّلَامُ: «مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللهُ لَهُ طَرِيقًا مِنْ طُرُقِ الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أجنَحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رَضِيَ بِمَا يَصْنَعُ وَإِنَّ الْعَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ⁶⁸⁸ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالْحَيَاتَانِ⁶⁸⁹ فِي جَوْفِ الْمَاءِ، وَإِنَّ فَضْلَ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ».⁶⁹⁰

الرُّهُدُ بِلَا عِلْمٍ⁶⁹¹ كَالْقَوْسِ بِلَا وَتَرٍ، وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللهِ كَفَاهُ اللهُ مُؤَنَّةَ دِينِهِ وَدُنْيَاهُ»⁶⁹² وعن أبي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: الْعَالِمُ وَالْمُتَعَلِّمُ فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ، وَإِنَّمَا النَّاسُ رَجُلَانِ: عَالِمٌ وَمُتَعَلِّمٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ، وَإِنَّمَا النَّاسُ يُبْعَثُونَ عَلَى مَا مَاتُوا⁶⁹³ عَلَيْهِ، يُبْعَثُ الْعَالِمُ عَالِمًا وَيُبْعَثُ الْجَاهِلُ جَاهِلًا.⁶⁹⁴

فصلٌ

683 أ، الفرض العيني.
684 ض أ ق، قام.
685 ض أ ق، قام.
686 مقبول حسين طاهر، المقدمة الغزنوية، 37.
687 أ، طروق.
688 أ ق، يستغفر.
689 أ، الحيوان.
690 الترمذي، الجامع الكبير، "باب ماجاء في فضل العلم على العبادة"، (2682).
691 أ ق، عمل.
692 الحسين بن محمد بن خسرو البلخي، مسند الإمام الأعظم أبي حنيفة، تحقيق: لطيف الرحمن البهرائجي القاسمي (مكة المكرمة: المكتبة الإمدادية، 2010)، 499/2 (563).
693 ق، أتوا.
694 أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن مهران الأصبهاني، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء (مصر: مكتبة السعادة، 1974)، 213/1.

في تشهّد ابن مسعود رضي الله عنه وهو: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. وهو واجبٌ، ولا يزيدُ على هذا في القعدة الأولى، ويصلي على النبي صلى الله عليه وسلم في التشهد الأخير فيقول: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ رَبَّنَا إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ،⁶⁹⁵ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى [ق/116ب] آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ رَبَّنَا⁶⁹⁶ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، كَذَا فِي الدَّرْرِ وَالْعُرْرِ.⁶⁹⁷

فصلٌ في القنوتِ

وهو واجبٌ

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَهِدِيكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتُوبُ إِلَيْكَ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُ،⁶⁹⁸ اللَّهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَرْكُعُ وَنَسْجُدُ وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ، نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ إِنَّ عَذَابَكَ⁶⁹⁹ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ بِكَسْرِ الْحَاءِ أَفْصَحُ كَذَا فِي الدَّرْرِ وَالْعُرْرِ،⁷⁰⁰ وَقَنْتَ فِيهِ مَخَافَتًا عَلَى الْأَصْحَحِّ كَذَا فِي التَّنْوِيرِ،⁷⁰¹ وَمَنْ لَمْ يُحْسِنِ الْقُنُوتَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ثَلَاثًا وَهُوَ اخْتِيَارُ إِمَامِ⁷⁰² أَبِي اللَّيْثِ، أَوْ يَقُولُ: رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ وَهُوَ اخْتِيَارُ سَائِرِ الْمَشَايخِ كَذَا فِي هَدِيَّةِ ابْنِ الْعِمَادِ.⁷⁰³

فصلٌ في صلاةِ الجنابةِ

فرضٌ كفايةٌ كتكفين الميِّتِ وَغَسَلِهِ وَدَفْنِهِ فَإِنْ فَعَلَهَا الْبَعْضُ سَقَطَ عَنِ الْبَاقِيْنَ وَإِنْ تَرَكَ⁷⁰⁴ أَثِمَ الْجَمِيعُ.

وشرطها: إسلام الميِّتِ وطهارتهُ، وهي أربع تكبيراتٍ ينوي الصلاةَ لله تعالى والدُّعاءَ للميِّتِ ويقولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الصَّلَاةَ لَكَ وَالدُّعَاءَ لِلْمَيِّتِ، وَيُكَبِّرُ الْأُولَى وَيُثْنِي بَعْدَهَا وَهُوَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ... آه.⁷⁰⁵ وَيُكَبِّرُ الثَّانِيَةَ وَيُصَلِّي بَعْدَهَا عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيُكَبِّرُ الثَّلَاثَةَ وَيَدْعُو لِلْمَيِّتِ وَيَقُولُ [ق/117أ]: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّتِنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرِنَا وَأُنثَانَا، اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَلَهُ وَلَا تَفْتِنَّا بَعْدَهُ

⁶⁹⁵ أ-ق- حميد مجيد.

⁶⁹⁶ أ-ق- ربنا.

⁶⁹⁷ ملا خسرو، درر الحكام، ص167.

⁶⁹⁸ أ-ق، يفجرک.

⁶⁹⁹ ق، عذاب الجد.

⁷⁰⁰ ملا خسرو، درر الحكام، ص218.

⁷⁰¹ التمر تاشي، تنوير الأبصار، ص127.

⁷⁰² ض أ-ق، الإمام.

⁷⁰³ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، ص32 أ.

⁷⁰⁴ ض، وإن تركت| ق، فإن تركت.

⁷⁰⁵ ض أ+ وتبارك اسمك، وتعالى جدك، ولا إله غيرك. | ق+ وتبارك اسمك، وتعالى جدك، وجل ثناؤك، ولا إله غيرك.

ولا تحرمنا أجره. ويقول في الصبي والمجنون: اللَّهُمَّ اجعل لنا ولأبويه⁷⁰⁶ قرطاً واجعله لنا ذخراً وأجرًا واجعله شافعاً مشفقاً يشفع لنا يوم القيامة.⁷⁰⁷

ويكبر الرابعة ويسلم بعدها تسليمتين،⁷⁰⁸ ويجهر بالتكبير⁷⁰⁹ ولا يرفع يديه إلا في الأولى كذا في هدية ابن العماد.⁷¹⁰

فائدة⁷¹¹: جاء في الخبر: «خمسة أشياء سُمِّ قاتِلٌ، وخمسة أخرى تَرياقُهُ، فالدُّنيا سُمُّ قاتِلٌ والرُّهُدُ تَرياقُهُ، والمالُ سُمُّ قاتِلٌ والرِّكَاةُ تَرياقُهُ، والكلامُ سُمُّ قاتِلٌ وذكرُ اللهِ تَرياقُهُ، والعُمُرُ كُلُّهُ سُمُّ قاتِلٌ والطَّاعَةُ تَرياقُهُ، وجميعُ السَّنَةِ سُمُّ قاتِلٌ وشَهْرُ رَمَضانَ تَرياقُهُ، كذا في دقائق الأخبار.⁷¹²

وفيه أيضاً أنَّ القبرَ يُنوحُ كلَّ يومٍ خمسَ مرَّاتٍ يقولُ: أنا بيتُ الوحدهِ فاجعل عليَّ مونساً قِراءةَ القرآنِ، وأنا بيتُ الظُّلمَةِ فنورني بصلاةِ اللَّيْلِ، وأنا بيتُ الثُّرابِ فاحمل عليَّ الفِراشَ وهو العملُ الصَّالحُ، وأنا بيتُ الأفاعي فاحمل عليَّ التَّرياقَ وهو بسمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيمِ وإهراقُ الدُّموعِ، وأنا بيتُ سُؤالِ مُنكَرٍ ونَكيرٍ فأكثرُ عليَّ ظهري قولاً: لا إلهَ إلا اللهُ محمدٌ رسولُ اللهِ».

⁷⁰⁶ ض- فرطاً واجعله لنا ذخراً وأجرًا واجعله شافعاً مشفقاً يشفع لنا يوم القيامة. ويكبر الرابعة ويسلم بعدها.

⁷⁰⁷ أ ق- يشفع لنا يوم القيامة.

⁷⁰⁸ أ، تسليم.

⁷⁰⁹ ض أ ق، بالتكبير.

⁷¹⁰ ابن العماد، هدية ابن العماد (أسعد أفندي، 1/1058)، 52 ب.

⁷¹¹ ق، فصل.

⁷¹² لم أجد المرجع فيما بين يدي.

خاتمة

وينبغي للمسلم أن لا يفعل عملاً إلا بنية خالصة [ق/117ب] لقوله عليه السلام: «إثما الأعمال بالنيات»⁷¹³، ولأن النية قد تكون فريضة في نحو الصلاة والزكاة والصوم لا تصح إلا بالنية، وقد تكون مستحبة في نحو الوضوء والغسل، والإمامة تصح بلا نية لكن لا تحصل له فضيلة إلا بنية خالصة. والمباحات أيضاً تكون عبادة بالنية الخالصة كذا في الأشباه والنظائر بأن يأكل من الحلال بقصد التقوي على طاعة الله تعالى مثلاً أو يشرب أو ينام أو يلبس ثوبه لستر⁷¹⁴ العورة أو لدفع الضرر أو لإظهار إنعام الله تعالى أو يجمع أمراته بقصد إعطاء حقها أو بقصد ولد صالح فيثاب في جميع ذلك. والله سبحانه وتعالى أعلم بالصواب وإليه المرجع والمآب، ونسأل الله تعالى أن يغفر ذنوبنا ويستر عيوبنا ويشرح صدورنا ويختم لنا بالخير والشهادة والسعادة بفضله وإحسانه، وأن ينفع المتعلمين بهذا الكتاب ويجعله وسيلة للنجاة من العذاب.

وكان الفراغ من تأليفها نهار السبت الثامن والعشرين من ربيع الثاني. تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب صاحبها مالكه مصطفى بن عبيد تاريخ سنة أربع وثمانين وألف 1084.

⁷¹³ البخاري، صحيح البخاري، "باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم"، 1 (1).
⁷¹⁴ ض، لستر، أ، ليستر.

المراجع

- 1- الكاشغري، أبو عبد الله محمد بن محمد. *منية المصلي وغنية المبتدي*. تحقيق: أمينة عمر الخراط. دمشق: دار القلم، الطبعة الأولى، 2007م.
- 2- التمرتاشي، شمس الدين محمد بن عبد الله الغزي الحنفي. *تنوير الأبصار وجامع البحار*. تحقيق: عبد الرحمن الخرسه. دمشق: دار المنهاج القويم، الطبعة الأولى، 2021م.
- 3- ملا خسرو، محمد بن فراموز. *درر الحكام شرح غرر الأحكام*. تحقيق: إلياس قبلان التركي، بيروت: دار صادر، الطبعة الأولى، 2019م.
- 4- زين الدين الرازي، أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي. *تحفة الملوك (في فقه مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان)*. تحقيق: د. عبد الله نذير أحمد. بيروت: دار البشائر الإسلامية، الطبعة الأولى، 1997م.
- 5- النسفي، ميمون بن محمد. *بحر الكلام*. تحقيق: ولي الدين الفرفور. دمشق: دار الفرفور، الطبعة الثانية، 2000م.
- 6- الحلبي، إبراهيم بن محمد بن إبراهيم. *ملتقى الأبحر*. تحقيق: وهبي سليمان غاوجي الألباني، دمشق: دار البيروتية، الطبعة الثانية، 2005م.
- 7- الكاكي، قوام الدين محمد بن أحمد بن محمد الحنفي. *عيون المذاهب*. تحقيق: أحمد عناية، بيروت: مؤسسة الرسالة ناشرون، الطبعة الأولى، 2004م.
- 8- أبو حنيفة، النعمان بن ثابت. *الفقه الأكبر*. الإمارات المتحدة: مكتبة الفرقان، الطبعة الأولى، 1999م.
- 9- القاضي، عبد الرحيم بن أحمد. *بقائق الأخبار في نكر الجنة والنار*. إندونيسيا: مكتبة الحرمين، الطبعة الأولى، 2005م.
- 10- القاري، نور الدين علي. *ضوء المعالي على شرح منظومة بدء الأمالي*. دمشق: دار البيروتية، الطبعة الأولى، 2006م.
- 11- الجميلي، عمر عبد عباس. *هدية ابن العماد لعباد العباد تحقيق ودراسة*. العراق: جامعة الأنبار، كلية العلوم الإسلامية، مجلد 14/ عدد 13، 2013م.
- 12- ابن نجيم، زين الدين بن إبراهيم بن محمد. *البحر الرائق شرح كنز الدقائق*. بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، 1997م.
- 13- ابن نجيم، زين الدين بن إبراهيم بن محمد. *الأشباه والنظائر على مذهب أبي حنيفة النعمان*. تحقيق: زكريا عميرات، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، 1999م.

- 14- داما أفندي، عبد الرحمن بن محمد بن سليمان المدعو بشيخي زاده. مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأبحر. تحقيق: خليل عمران المنصور، بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، 1998م.
- 15- الخوارزمي، طاهر بن قاسم بن أحمد. الجواهر من فقه الحنفية. تحقيق: محمد أيمن الجمال، إسطنبول: دار السمان، الطبعة الأولى، 2019م.
- 16- النووي، أبو زكريا يحيى بن شرف. منهاج الطالبين وعمدة المفتين. تحقيق: محمد محمد طاهر شعبان، بيروت: دار المنهاج، الطبعة الأولى - الإصدار الثاني، 2017م.
- 17- ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي. لسان العرب. بيروت: دار صادر، الطبعة الثالثة، 1994م.
- 18- العمادي، عبد الرحمن بن محمد بن عماد الدين. هدية ابن العماد لعباد العباد. إسطنبول: مكتبة السليمانية، أسعد أفندي، رقم الحفظ: 1/1058.
- 19- العجلوني، إسماعيل بن محمد العجلوني. كشف الخفاء ومزيل الإلباس عما اشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس. تحقيق: يوسف الحاج أحمد. دمشق: دار العلم الحديث، الطبعة الأولى، 2000م.
- 20- البخاري، محمد بن اسماعيل. الجامع الصحيح، تحقيق: محمد زهير ناصر. القاهرة: دار طوق النجاة، الطبعة الأولى، 2001م.
- 21- مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري. صحيح مسلم. تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، بيروت: دار إحياء التراث العربي، الطبعة الأولى، 1991م.
- 22- السخاوي، محمد بن عبد الرحمن. المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشتهرة على الألسنة. تحقيق: محمد عثمان الخشت، بيروت: دار الكتاب العربي، 1985م.
- 23- الحاكم النيسابوري، محمد بن عبد الله. المستدرک على الصحيحين. تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا. بيروت: دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، 1990م.
- 24- أبو عيسى الترمذي، محمد بن عيسى بن سورة. الجامع الكبير. تحقيق: بشار عواد معروف، بيروت: دار الغرب الإسلامي، الطبعة الأولى، 1998م.
- 25- حسين طاهر، مقبول، المقدمة الغزنوية في فروع الحنفية. لاهور: جامعة بنجاب، قسم اللغة العربية، رسالة دكتوراه، 1997م.
- 26- الكيداني، لطف الله النسفي، مقدمة الصلاة. مانيسيا: أكحصار زينل زاده، 1-1434.
- 27- البغوي، الحسين بن مسعود، شرح السنة. تحقيق: شعيد الأرنؤوط، بيروت: المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية، 1983م.
- 28- البيهقي، أحمد بن حسين، شعب الإيمان. المحقق: مختار الندوي، الرياض: مكتبة الرشد، الطبعة الأولى، 2003م.

- 29- ابن حنبل، أحمد بن حنبل، *المسند*. المحقق: شعيب الأرنؤوط، بيروت: مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى، 2001م.
- 30- ابن خسرو، الحسين بن محمد البلخي، *مسند الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان*. المحقق: لطيف الرحمن البهرائجي القاسمي، مكة المكرمة: المكتبة الإمدادية، الطبعة الأولى، 2010م.
- 31- أبو نعيم، أحمد بن عبد الله بن مهران الأصبهاني، *حلية الأولياء وطبقات الأصفياء*. مصر: مكتبة السعادة، الطبعة الأولى، 1974.

SONUÇ

Molla Hüseyin b. İskender 17.yüzyılda yaşamış Hanefî mezhebine mensub bir âlimdir. Kaynakları araştırmamıza rağmen Molla Hüseyin'in hayatı, görevleri ve hocaları hakkında geniş bilgiye rastlamadık. Eğitim ve öğretimle meşgul olan müellif İslamî ilimlerin farklı alanlarında birçok eserler bırakmıştır. Molla Hüseyin kelâm, tecvîd ve fûru fıkha dair muhtasar, hâşiye, şerh ve müstakil eserler telif etmiştir. Bu eserlerinin bazıları basılmıştır ama çoğunluğu el yazması halinde kütüphanelerde tahkik edilmeyi beklemektedir.

Müellif Molla Hüseyin b. İskender'in hayatıyla ilgili geniş bir literatüre rastlayamamış olsak da onunla ilgili olabildiğince tüm bilgileri toplamaya çalıştık. Bununla beraber Molla Hüseyin'in bütün eserlerine ulaşmaya gayret ettik ve bunların tahkik edilip edilmediğini araştırdık. Maalesef müellifin eserlerinin çoğunluğu hala el yazma halinde araştırmacıların onları ilim dünyasının istifadesine sunmasını beklemektedir.

Tahkîkini yaptığımız “Mukaddime müştemile alâ mesâili fi'l-Fıkhi ve'l-Akâidi alâ mezhebi İmâmi'l-Âzam Ebî Hanîfe” adlı el yazması eserin Türkiye'nin farklı kütüphanelerinde bulunan on nüshasına ulaştık. İncelemenin sonunda çalışmamız için bunların içinden dört nüshayı esas aldık. Araştırmamızda müellif nüshasına veya müellife/müellif tarafından okunmuş nüshaya ulaşamadığından dolayı, nüshalardan müellifin ölüm tarihine en yakın olanları ile tam ve okunaklı olanları tercih edilmiştir.

Çalışmamıza esas aldığımız bu dört nüsha mukabele edildi, eksik veya fazlalıklar düpnota verildi. Aynı şekilde eserde müellifin başvurduğu kaynaklar dipnotta belirtildi. Ayrıca ana nüshanın Türkçe tercümesi yapıldı.

Bu çalışmamızın hem müellifi tanıtmaya hem el yazması eserin tahkik edilip araştırmacılar için ulaşılır hale getirilmesi açısından faydalı olacağını umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

1. Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*. Dîmaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, 2000.
2. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
3. Akgündüz, Ahmet. "Gaznevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1996).
4. Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musennifîn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru-İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, t.y.
5. Bağdadî, İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*. Beyrut: Dâru-İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, t.y.
6. Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. Şerhu's-Sunne. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 2. basım, 1983.
7. Bek, Avukat Muhammed Ferîd Bek. *Târîhü'd-devleti'l-aliyyeti'l-usmâniyye*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2006.
8. Belhî, Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev. *Müsnedü'l-imami'l-a'zam Ebi Hanîfe*. thk. Latîfürrahman el-Behrâicî. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010.
9. Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Muhtâr en-Nedevî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
10. Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebi'l-arabî*. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1977.
11. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. Kâhire: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
12. Buhârî, Ebû'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî el-Hüseynî. *Silkü'd-dürer fi' a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1988.
13. Damat Efendî, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde. *Mecmaü'l-enhur fi şerhi mülteka'l-ebhur*. thk. Halîl Ömer b. El-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. basım, 1998.
14. Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fikhü'l-ekber*. Dubai: Mektebetü'l-Furkân, 1. basım, 1999.
15. Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

16. Gökyay, Orhan Şaik. “Kâtib Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/36-40. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
17. Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî. *Mecmaü'l-Enhur fî şerhi multeka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. basım, 1998.
18. Halebî, İbrâhîm b. Muhammed. *Mültekâ'l-Ebhur*. thk. Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2. basım, 2005.
19. Hâzirmî, Tâhir b. Kâsim b. Ahmed. *el-Cevâhirü min fihhi'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Eymen el-Cemâl. İstanbul: Dâru's-Semân, 1. basım, 2019.
20. Huseyin Tâhir, Makbul. *Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi'l-fürûi'l-Hanefiyye*. Lahor: Bincâb Üniversitesi, Arap Dili Bölümü, Doktora Tezi, 1997.
21. İbn Nuceym, Zeynelabidin b.İbrahim. *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.
22. İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. basım, 1997.
23. İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Hediyyetü ibni'l-İmâd li abbâdi'l-ibâd*. Ömer Abdüabbâs el-Cemâlî. Enbar: Enbar Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, 14/13 (2013).
24. İpekten, Halûk. “Azmîzâde Mustafa Hâletî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
25. Kâdî, Abdürrahim b. Ahmed. *Dekâik'ül-ahbâr fî zikri'l-cenneti ve'n-nâr*. Cakarta: Mektebetü'l-Haremeyn, 1.basım, 2005.
26. Kâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî. *Uyûni'l-mezâhib*. thk. Ahmet İnâye. Beyrut: Müessesetü'l-Risâleti Nâşirûn, 1. basım, 2004.
27. Kara Bulut, Ali Rıza&Ahmet Turan. *Mücemü't-târîh “Tûrâsü'l-islâmî fî mektebâti'l-âlem”*. 6 cilt. Kayseri: Dâru'l-Ukbâ, 1. basım, 2001.
28. Kârî, Nureddin Ali. *Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrutî, 2006.
29. Kâşgârî, Sedîdüddin. *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî*. thk. Emîne Ömer el-Harrât. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1. basım, 2007.
30. Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 15 cilt. Beyrut: Dâru-İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, t.y.
31. Keydânî, Lütfullah en-Nesefî. *Mukaddimetü's-Salâti*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynel Zâde Koleksiyonu, 1434-1.

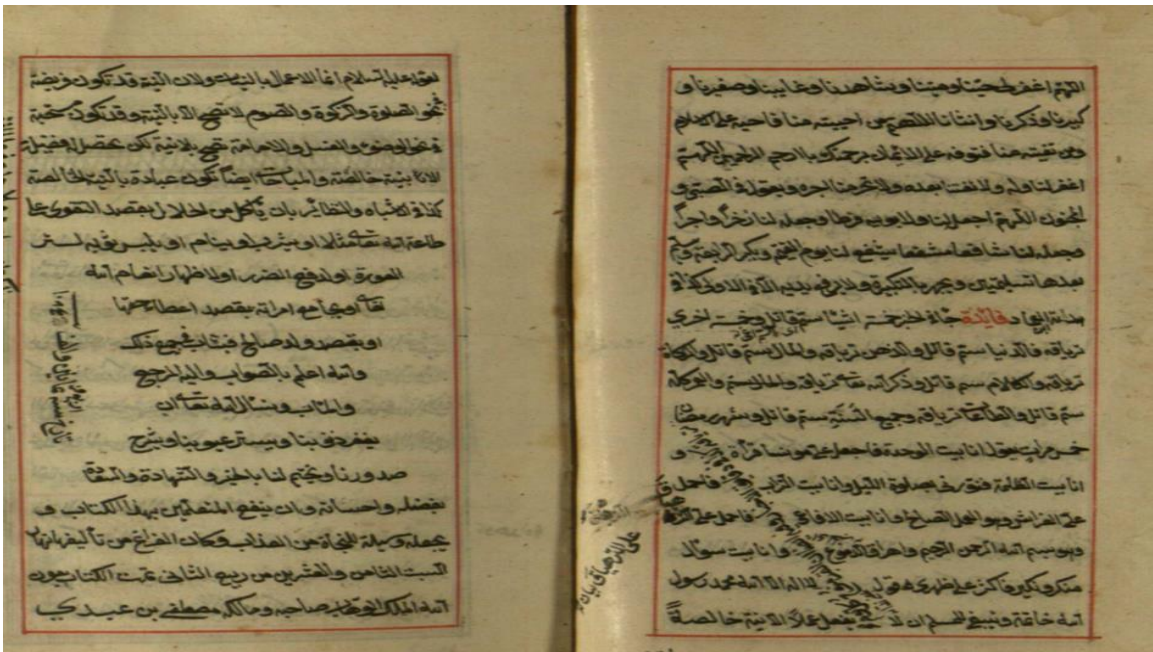
32. Kılıç, Hulusi. “Ahterî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/184-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
33. Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
34. Molla Hüseyin b. İskender. *Risâle fî tahrîmi 'd-duhhân*. Multeka-ehli't-Tefsîr, “vb.tefsir.net” Erişim 17 Ocak 2021. <https://vb.tafsir.net/>.
35. Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi gururi'l-ahkâm*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Kutubi'l-Arabiyye, t.y.
36. Neseî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Bahrü'l-keîlâm*. thk. Veliyyüddîn el-Ferfûr. Dımaşk: Dâru'l-Ferfûr. 2. basım. 2000.
37. Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref. *Minhâcü't-tâlibîn ve ümdetü'l-müftîn*. :Beyrut: Dâru'l-Minhâc. 1. basım. 2017.
38. Özcan, Tahsin. “Şeyhîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
39. Özel, Ahmet. “Haskefî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
40. Özel, Ahmet. “Nablusî, Abdülganî b. İsmail”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/268-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
41. Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî. *Tühfetü'l-mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir'il-İslamiyye, 1. basım, 1997.
42. Sahatmamedov, Abdylmejî. *Fıkhu'l-Keydânî, el-Mukaddime ve el-Vikâye'nin Mukayesesi: Namaz Örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
43. Tâhir Efendi, Bursalı Mehmet. *Osmanlı müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.
44. Timurtâşî, Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Tenvîru'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*. thk. Abdürrahmân el-Harsah. Dımaşk: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 1. Basım, 2021.
45. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
46. Tomar, Cengiz. “İbnü'l-İmâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
47. Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü'l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

48. Ziriklî, Hayruddîn. *Kitâbu'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Mmelâyîn, 15. basım, 2002.
49. Zübeyrî, Velîd bin Ahmed el-Hüseyin. *El-Mevsua'l-muyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîri ve'l-ikrâ ve'n-niyyeti ve'l-nahvi*. 3 cilt. Manchester: Mecelletü'l-Hikmati, 1. Basım, 2003.

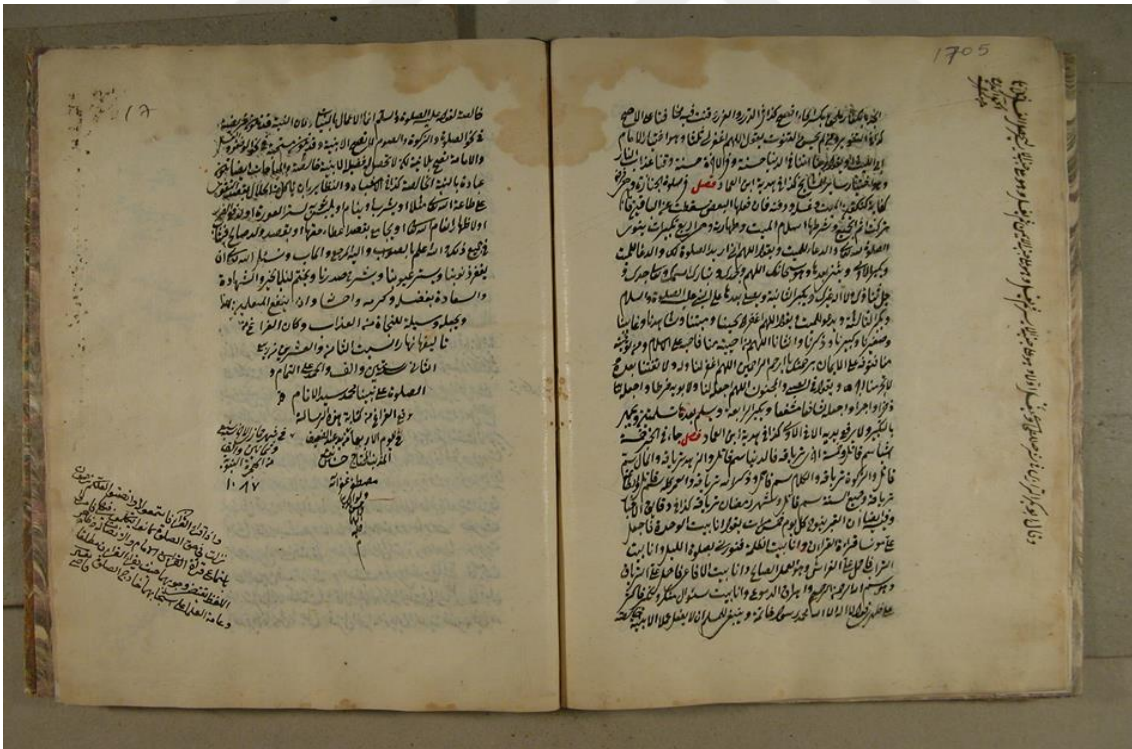

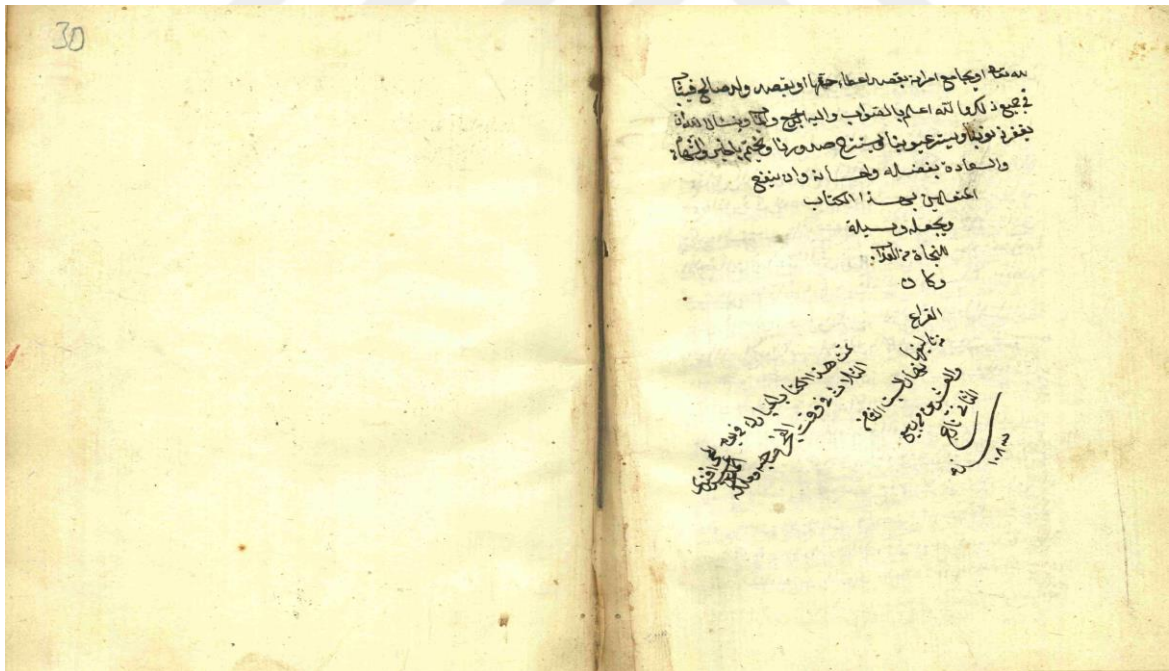
EKLER

Samsun Nüshası: Ankara Milli Kütüphanesi, Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 55 Hk 707/14, İstinsah Tarihi (1673), İlk ve Son Varakları.

Konya 1 nüshası: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 42 Kon 2392/1, İstinsah Tarihi (1089), İlk ve Son Varakları.

Adana 2 nüshası: Ankara Milli Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 01 Hk 40/8, İstinsah Tarihi (1699), İlk ve Son Varakları.

